

dr hab. Maciej Cesarski, prof.nadzw.SGH

***Sytuacja mieszkaniowa gospodarstw domowych i rodzin
w świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego
Ludności i Mieszkań 2011***

Opinie wyrażone w niniejszej publikacji stanowią wyłącznie wyraz przekonań autora i nie muszą odzwierciedlać stanowiska Głównego Urzędu Statystycznego.

Spis treści

WSTĘP	3
1. Cel i zakres opracowania.....	3
2. Zagadnienia metodyczne.....	6
CZĘŚĆ I.....	14
STAN I ZMIANY SYTUACJI MIESZKANIOWEJ GOSPODARSTW I RODZIN W LATACH 2002-2011 ...	14
1. Zasób mieszkaniowy gospodarstw i rodzin.....	14
1.1. Zmiany w zasobie mieszkaniowym i formy własności.....	14
1.2. Tytuł do mieszkania a źródło utrzymania gospodarstw	18
1.3. Typy rodzin i gospodarstw domowych w mieszkaniach.....	24
1.4. Typy rodzin a tytuł zajmowania mieszkania	28
1.5. Wielkość mieszkań a źródło utrzymania gospodarstw.....	32
1.6. Wyposażenie mieszkań w instalacje a źródło utrzymania i grupa społeczno - ekonomiczna gospodarstw	36
2. Warunki mieszkaniowe gospodarstw i rodzin.....	40
2.1. Liczba i struktura gospodarstw domowych oraz rodzin.....	40
2.2. Samodzielność zamieszkiwania gospodarstw	42
2.3. Samodzielność zamieszkiwania a wielkość gospodarstwa i liczba osób starszych.....	51
2.4. Samodzielność zamieszkiwania – grupa społeczno-ekonomiczna i tytuł do mieszkania.....	53
2.5. Samodzielność zamieszkiwania – liczba i skład rodzin w gospodarstwach.....	56
2.6. Zaludnienie mieszkań – źródło utrzymania, grupa społeczno-ekonomiczna i typ rodziny	60
2.7. Zaludnienie mieszkań – młode rodziny z dziećmi	65
2.8. Możliwość korzystania z instalacji w mieszkaniu przez gospodarstwa	70
3. Elementy sytuacji mieszkaniowej gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi.....	72
3.1. Ludność niepełnosprawna i jej gospodarstwa – zmiany oraz struktura.....	72
3.2. Zaludnienie mieszkań a niepełnosprawność	74
3.3. Wyposażenie mieszkań w instalacje a niepełnosprawność	76
CZĘŚĆ II	82
SYTUACJA MIESZKANIOWA GOSPODARSTW I RODZIN W LATACH 2002-2011 – WNIOSKI I WYZWANIA.....	82
1. Stan i zmiany sytuacji mieszkaniowej.....	82
1.1 Zasób mieszkaniowy	82
1.2 Warunki mieszkaniowe	86
2. Sytuacja mieszkaniowa gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi.....	94
3. Rekomendacje dla przyszłych NSP w Polsce	97
LITERATURA.....	101

WSTĘP

1. Cel i zakres opracowania

Głównym celem opracowania jest analiza i ocena stanu oraz głównych tendencji zachodzących w sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych i rodzin w Polsce w okresie między narodowymi spisami powszechnymi z lat 2002 i 2011. Realizacji tego celu służą badania wtórne skierowane między innymi na kwestię wiarygodności i spójności danych spisowych. Badania te obejmują stan sytuacji mieszkaniowej i jej cechy strukturalne, w tym społeczne zróżnicowanie oraz ich zmiany. Z badań wynikają wnioski dotyczące sytuacji mieszkaniowej gospodarstw i rodzin w Polsce w latach 2002-2011 oraz wyzwania obejmujące rekomendacje dla przyszłych spisów. Przekrojami przestrzennymi badań są skala państwa oraz podział miasto – wieś. Opracowanie będące autorskim spojrzeniem na tę problematykę nawiązuje generalną metodą do doświadczeń polskiej szkoły badań mieszkaniowych.¹

Kolejnym celem opracowania związanym z jego autorskim charakterem jest skupienie uwagi na analizie danych w układach różniących się w miarę możliwości od stosowanych w publikacjach GUS, a zarazem umożliwiających syntetyczne porównania z wynikami NSP 2002². Zadanie to polega zatem przede wszystkim na swego rodzaju przeglądzie i rozpoznaniu wyników NSP 2011 na tle ustaleń NSP 2002 oraz ich analitycznym zestawieniu i uporządkowaniu w przyjętym zakresie przedmiotowym i czasowym. Łączy się z tym niekiedy pewna powtarzalność wątków analizy stanowiąca cenę widzenia całego stojącego do dyspozycji materiału statystycznego, a także generalna ostrożność w formułowaniu syntez i wniosków. Dopiero po wykonaniu analizy typu głównie ilościowego, może przyjść czas na głębszą i systematyczną interpretację wyników oraz ocenę stanu i zmian sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych i rodzin w Polsce w okresie między NSP 2002 oraz NSP 2011.

Istniejące badania sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych i rodzin obejmujące wyniki NSP 2011, nie wnikają jak dotąd w przekroje według źródeł utrzymania, grup społeczno-zawodowych oraz typów gospodarstw domowych i rodzin. Nie obejmują także,

¹K. Krzeczowski, *Kwestia mieszkaniowa w miastach polskich*, Związek Miast Polskich, Warszawa 1939; A. Andrzejewski, *Sytuacja mieszkaniowa w Polsce w latach 1914-1974*, PWE, Warszawa 1977; *Sytuacja mieszkaniowa ludności Polski w roku 1978*, t. 1 i 2, IKŚ, Warszawa, PWN 1983; M. Cesarski, *Sytuacja mieszkaniowa w Polsce w latach 1988-2005 – dziedzictwo i przemiany*. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2007; M. Cesarski, *Polityka mieszkaniowa w Polsce w pracach naukowych 1918-2010. Dokonania i wpływ polskiej szkoły badań*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013.

² Zob. np. *Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i rodzin*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2014.

potraktowanego dość szeroko w spisie zgodnie z unijnymi zaleceniami, zagadnienia sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych osób niepełnosprawnych oraz gospodarstw z udziałem takich osób³. Ich zakres rozciągający się także na porównania międzynarodowe wskazuje wszakże, że sytuacja mieszkaniowa gospodarstw domowych i rodzin w Polsce nie poprawiła się znacząco w wymiarze przeciętnym między NSP 2002 a NSP 2011. Tym bardziej zatem przedkładane opracowanie stanowi niezbędną podstawę przyszłych, szerszych, a zarazem bardziej syntetycznych ujęć sytuacji mieszkaniowej w Polsce i jej ewolucji od 1989 r.⁴.

Z punktu widzenia analizy danych spisowych okres 2002-2011 ma szczególne znaczenie. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań z 2002 r. przygotowany został bowiem z zachowaniem międzynarodowych rekomendacji sformułowanych dla krajów regionu EKG⁵. Dostarczył wielu nowych informacji o ludności i mieszkaniach zebranych po ponad 12 latach przekształceń systemu społeczno-ekonomicznego Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań przeprowadzony w 2011 r. był natomiast pierwszym po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej. Jego metoda jest zgodna z międzynarodowymi zaleceniami ONZ i UE dla spisów przeprowadzanych do 2014 r. Zalecenia te są dokumentem o charakterze metodycznym⁶. W 2008 r. opublikowane zostało przy tym wstępne rozporządzenie dotyczące tej problematyki⁷. Tematykę NSP 2011, jego zakres, formę, tryb itp. określiła ustawa wraz z aktami wykonawczymi⁸.

Przedmiotem przedkładanych badań sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych i rodzin przeprowadzonych w ujęciach statycznym i dynamicznym są zasób mieszkaniowy oraz sposób jego zasiedlenia. Analiza zasobu mieszkaniowego obejmuje:

- stan i przyrost zasobu mieszkaniowego,

³ P. Ulman, *Sytuacja mieszkaniowa polskich rodzin*, (w:) *Mieszkalnictwo w roku rodziny*, (w:), *Raport CEBOS oraz ekspertyzy i opinie w sprawie sytuacji mieszkaniowej Polaków*. Kongres Budownictwa. Habitat for Humanity Poland, Fundacja Bezdomnych–Fundacja Ludzi Aktywnych, Warszawa, listopad, 2013. (<http://www.kongresbudownictwa.pl/pliki/konferencja%20mieszkalnictwo%20w%20roku%20rodziny/wydawnictwo%20na%20posiedzenie%2014.11.2013.pdf> (data dostępu: 15.08.2014), przedruk „Domy Spółdzielcze” 2014 nr 1, s. 4–6.

⁴ M. Cesarski, *Sytuacja mieszkaniowa ...*, op.cit.

⁵ *Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region*, ECE, Eurostat, Statistical Standards and Studies No 49, United Nations Publication Sales No. 98. II, E. 5, New York. Geneva 1998. *Zalecenia międzynarodowe dla statystyki ludności. Spisy ludności i mieszkań około 2000 r.* „Zeszyty Metodyczne i Klasyfikacje” GUS, Warszawa 2000.

⁶ *Conference of European statisticians recommendations for the 2010 censuses of population and housing*, United Nations, New York and Geneva, 2006. *Principles and recommendations for population and housing censuses, Revision 2*, Statistical papers Series M No. 67/Rev.2 United Nations, New York 2008.

⁷ Rozporządzenie (WE) Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 763/2008 z dnia 9 lipca 2008 r. w sprawie spisów powszechnych ludności i mieszkań, Dz. U. UE. L. z dnia 13.08.2008 r.

⁸ Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2011 r., Dz. U. z 26 marca 2010 r. nr 47,

- tytuł do mieszkania w przekroju źródeł utrzymania i grup społeczno-zawodowych gospodarstw domowych,
- typy rodzin i gospodarstw domowych w mieszkaniach,
- wielkość mieszkań gospodarstw domowych w podziale na źródła ich utrzymania,
- wyposażenie mieszkań gospodarstw domowych w instalacje ze względu na ich źródło utrzymania i grupę społeczno-zawodową.

Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i rodzin obejmują:

- liczbę i strukturę gospodarstw domowych oraz rodzin,
- samodzielność zamieszkiwania gospodarstw domowych,
- samodzielność zamieszkiwania z punktu widzenia wielkości gospodarstwa i liczby osób starszych,
- samodzielność zamieszkiwania według grupy społeczno-ekonomicznej i tytułu do mieszkania gospodarstw domowych,
- samodzielność zamieszkiwania w aspekcie liczby i składu rodzin w gospodarstwach domowych,
- zaludnienie mieszkań według grupy społeczno-ekonomicznej, źródła utrzymania i typu rodziny,
- możliwość korzystania z instalacji w mieszkaniu przez gospodarstwa domowe.

Przedmiotem analizy stanu i tendencji zmian sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych w Polsce w okresie 2002-2011 są również elementy oceny sytuacji w gospodarstwach z osobami niepełnosprawnymi. Analizowane w związku z tym są:

- stan, zmiany oraz struktura ludności niepełnosprawnej i jej gospodarstw domowych,
- zaludnienie mieszkań w gospodarstwach domowych z osobami niepełnosprawnymi,
- wyposażenie mieszkań w instalacje w gospodarstwach domowych z osobami niepełnosprawnymi.

W NSP 2011 informacje o niepełnosprawności pozyskiwane były jednakże od respondentów na zasadzie dobrowolności. Wymóg ten został w metodzie przeprowadzenia NSP 2011 znacznie bardziej podkreślony niż w spisie z 2002 r. Objęcie badaniami spisowymi ludności niepełnosprawnej wynika ze szczególnego znaczenia sytuacji mieszkaniowej dla aktywności życiowej, w tym społeczno-gospodarczej tej grupy społecznej.

2. Zagadnienia metodyczne

Spis z 2011 r. – podobnie jak NSP 2002 – objął ludność wykazywaną jako stale zamieszkałą w Polsce, będącą w naszym państwie lub za granicą oraz przebywającą u nas czasowo. W tym sensie znaczne, trudno na ogół ewidencjonowalne, zwłaszcza krótkotrwałe zagraniczne ruchy migracyjne – do pewnego stopnia przecież znoszące się co do kierunków i skali – wpływają w ograniczonym stopniu na kształtowanie się miar warunków mieszkaniowych ludności wynikających z materiałów spisowych. Wyniki NSP 2011 spełniają w tym zakresie wymóg porównywalności i są wykorzystywane do analizy sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych i rodzin w Polsce dotyczącej stanu i tendencji zmian w okresie 2002-2011.

W niepodległej Polsce aż do NSP 2002 narodowe spisy powszechne przeprowadzane były metodą badania pełnego, o różnym zakresie przedmiotowym obejmującym – poza NSP 1921 przeprowadzonym w niespełna rok po działaniach wojennych – całą populację ludności i mieszkań w granicach naszego państwa⁹. Podstawą tej metody był bezpośredni wywiad z osobami w gospodarstwach i rodzinach podlegającymi spisowi z włączeniem badań reprezentacyjnych, rozszerzających lub pogłębiających niekiedy zakres badanych w spisie zagadnień.

W celu zmniejszenia kosztów i problemów organizacyjnych, w dobie nowych metod i technik badawczych oraz związanego z tym łatwiejszego dostępu do danych ze źródeł administracji publicznej, NSP 2011 przeprowadzony został metodą mieszaną. Metoda ta połączyła dane z rejestrów i systemów informacyjnych, samospis ludności oraz wyniki spisu reprezentacyjnego z udziałem rachmistrzów spisowych. Badanie pełne obejmujące całą populację ludności przeprowadzone było z wykorzystaniem rejestrów i systemów informacyjnych. Pozyskiwanie danych bezpośrednio od ludności przeprowadzone zostało w ramach uzupełniających badań ankietowych. Pierwszym było badanie reprezentacyjne oparte na formularzu z szerszym zakresem tematów (około 100 pytań). Drugim – tzw. badanie pełne na podstawie formularza obejmującego 16 pytań zastosowane do wszystkich osób niewylosowanych do badania reprezentacyjnego. Rejestry i systemy administracyjne nie zawierają jednak w Polsce wielu informacji przydatnych dla samorządów i władz administracyjnych wszystkich szczebli. Ogólna liczba i zakres przedmiotowy ankiet

⁹ A. Andrzejewski, *Sytuacja mieszkaniowa w...*, op.cit., s. 16-34. *Raport z Wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa 2003, s. 8-12.

zrealizowanych w obu badaniach nie spełniają przy tym wymogów tradycyjnego badania pełnego, przez co wiele obszarów tematycznych pozostało domeną badania reprezentacyjnego.

Badanie reprezentacyjne przeprowadzone zostało na próbie losowej ok. 20% mieszkań w skali Polski. Spis reprezentacyjny dotyczył istotnych dla kształtowania się sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych i rodzin pogłębionych informacji z zakresu charakterystyki demograficznej i społeczno-ekonomicznej ludności, stopnia jej niepełnosprawności, migracji zagranicznych, w tym zarobkowych oraz charakterystyki mieszkań i budynków. Badania te objęły osoby w wylosowanej próbie 2,7 mln mieszkań (ok. 20% całej populacji liczącej prawie 13,5 mln mieszkań).

Podstawowym źródłem informacji o mieszkaniach była tzw. baza budynkowa traktowana jako badanie pełne oparte na kompilacji danych z różnych źródeł. Baza budynkowa objęła dane NSP 2002, a także czerpane ze statystyki bieżącej wydane pozwolenia na budowę oraz informacje o mieszkaniach oddanych do użytkowania w budynkach mieszkalnych i niemieszkalnych. W bazie tej znalazły się również dane dotyczące budynków wielomieszkaniowych z Elektronicznej Karty Budynku prowadzonej przez każdy podmiot zarządzający lub administrujący budynkami¹⁰. Informacje na temat własności budynków mieszkalnych pochodzą z badania reprezentacyjnego oraz innych źródeł w przypadku mieszkań nie uwzględnionych w tym badaniu. Istnieją zatem dane dotyczące własności z tzw. spisu pełnego obejmującego wszystkie dostępne źródła informacji, w tym wyniki badania reprezentacyjnego oraz dane uogólnione na podstawie badania reprezentacyjnego. W badaniu pełnym liczba mieszkań zamieszkałych stale stanowi 12,5 mln, a w badaniu reprezentacyjnym po uogólnieniu – 12,7 mln. Dane dotyczące tytułu prawnego do mieszkania pochodzą wyłącznie z badania reprezentacyjnego. W badaniu tym własność budynku dotyczy gospodarstwa mieszkającego we własnym domu, w którym budynek i mieszkanie są własnością osoby fizycznej. Własność mieszkania jest natomiast własnością osoby fizycznej, przy czym budynek stanowi współwłasność. Sytuacja taka dotyczy również gospodarstwa, które zamieszkiwało z tytułu spółdzielczego prawa do lokalu własnościowego lub lokatorskiego, a w związku z ustawą z grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych przekształciło to prawo w prawo odrębnej własności mieszkania z wpisem do księgi wieczystej¹¹.

¹⁰ *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników*, Warszawa, GUS 2012, s. 7-31.

¹¹ Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, Dz.U. 2001 nr 4.

W przypadku nowej metody przeprowadzenia NSP 2011 w Polsce łączącej dane z systemów informacyjnych administracji publicznej, samospisu ludności i spisu reprezentacyjnego (zastosowanej najpierw w Skandynawii w 1970 r.) w grę wchodzi dwa główne rodzaje błędów – losowe związane z badaniem reprezentacyjnym oraz nielosowe właściwe badaniu pełnemu, czyli tzw. błędy kompletności i treści. W zakresie błędów kompletności wyróżnia się z kolei błędy pominięcia, powtórzenia i zakwalifikowania. Pominięcia powodują zazwyczaj niedoszacowanie danej populacji, natomiast powtórzenia jej przeszacowanie, gdzie w największym stopniu można – jak się wydaje – mówić o w pewnym stopniu znoszącym, powstające odchylenia, prawie wielkich liczb. W przypadku groźby błędów pokrycia najbardziej istotne jest poszukiwanie ich źródeł i rozkładu przestrzennego, który obejmuje między innymi stosowany, w tym opracowaniu podział miasto – wieś. Błędy treści mogą wystąpić w spisach prowadzonych metodą tradycyjną oraz mieszaną. Dotyczą bowiem wadliwej charakterystyki jednostek obserwacji, niewłaściwych odpowiedzi, czy też merytorycznych usterek grupowania, analizy, prezentacji lub kwalifikacji badanych w spisie cech. Swego rodzaju syntezę wymienionych błędów zawierają określenia błędów netto i brutto. Błędy brutto wyrażające efekt wszystkich możliwych błędów spisu są sumą powtórzeń, błędnych klasyfikacji i pominięć, a błędy netto są różnicą wielkości przeszacowania i niedoszacowania. W większości analiz jakości spisów rozpatrywane są głównie błędy kompletności. Zwłaszcza w przypadku dysponowania wyłącznie wynikami badanego spisu, trzeba poprzestać w zasadzie na ocenie wewnętrznej zgodności danych bazującej na dotychczasowej wiedzy o zjawiskach i procesach społeczno-gospodarczych w Polsce i na świecie. Stwierdza się w związku z tym, że stosowanie metod wykorzystujących dane z rejestrów umożliwia bardziej wszechstronną analizę, wolną od powielania błędów ocenianego badania¹². Ocenę tę należy jednak – jak się wydaje – odnosić do rejestrów i statystyki w państwach o bardziej dojrzałych systemach społeczno-gospodarczych niż Polska. Pamiętając o obiektywnym oddziaływaniu prawa wielkich liczb, w przedstawionym opracowaniu głównym punktem odniesienia do oceny jakości i wiarygodności wyników NSP 2011 są rysujące się procesy i zjawiska w zakresie sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych i rodzin w Polsce, wynikające z możliwości porównań z rezultatami NSP 2002 na tle ogólnej wiedzy w tej dziedzinie.

W zakresie stanu i tendencji zmian w okresie 2002 - 2011 podstawowym punktem odniesienia do oceny sytuacji mieszkaniowej gospodarstw i rodzin w Polsce, jest różnica

¹² Por. E. Gołata, *Spis ludności i prawda*, „Studia Demograficzne” 2012 nr 1(161), s. 31-37.

lub relacja między liczbą mieszkań zamieszkałych a liczbą gospodarstw domowych. Dopiero na tle samodzielności zamieszkiwania wskaźniki zaludnienia mieszkań nabierają właściwej wymowy. W NSP 2011 – jak w poprzednich narodowych spisach powszechnych – gospodarstwo domowe zdefiniowane zostało jako zespół osób spokrewnionych lub niespokrewnionych wspólnie zamieszkujących i utrzymujących się. Zgodnie z tą definicją osoba mieszkająca samotnie lub z innymi osobami, lecz utrzymująca się oddzielnie tworzy jednoosobowe gospodarstwo domowe. W odróżnieniu jednak od poprzednich NSP, w spisie w 2011 r. liczba i struktura gospodarstw domowych i rodzin w Polsce wyznaczone zostały na podstawie badania reprezentacyjnego. O liczbie gospodarstw domowych w wylosowanym do badania reprezentacyjnego mieszkaniu, decydowała liczba deklaracji danego zespołu osób (lub osoby) o wspólnocie (lub odrębności) utrzymywania się.

Liczba i wielkość wykazanych w spisie gospodarstw domowych i samodzielność zamieszkiwania zależne są od ogólnej sytuacji społeczno-gospodarczej oraz wielkości mieszkań. Pogarszanie się sytuacji społeczno-gospodarczej, w tym zmniejszanie się dostępności mieszkań, sprzyja powstawaniu gospodarstw potencjalnych. Usamodzielnianie się tych gospodarstw zależne jest wówczas głównie od warunków pozyskiwania mieszkań. Poza tym, określenie wspólnoty mieszkania i utrzymywania się gospodarstwa domowego następuje z trudnością podczas spisów, zwłaszcza w okresie znacznych zmian społeczno-gospodarczych, w tym obecnej sytuacji przedłużającego się kryzysu społeczno-gospodarczego. Wzrost wielkości mieszkań, zwłaszcza w formie domów jednorodzinnych, pozwala bowiem niekiedy na wspólne zamieszkiwanie w dobrych warunkach dwóch i więcej gospodarstw domowych – rzadziej rodzin.

Na podstawie danych zebranych w ramach badania reprezentacyjnego ustalono informację, czy w mieszkaniu jest jedno lub więcej gospodarstw domowych. Ponadto, od „NSP 2002” przywrócono termin z lat międzywojennych - podnajem, który dotyczy z reguły drugiego lub trzeciego gospodarstwa zamieszkującego w charakterze sublokatora, tj. osoby podnajmującej odpłatnie izbę(y) w mieszkaniu, w którym jako pierwsze spisano gospodarstwo głównego lokatora – najemcy, członka spółdzielni lub właściciela mieszkania.

Pewnym novum wprowadzonym w NSP 2011 jest termin tzw. reprezentanta gospodarstwa domowego, wobec którego ustalano relacje pokrewieństwa i powinowactwa członków gospodarstwa. Reprezentantem stali się więc tworzący gospodarstwo jednoosobowe, jeden z małżonków albo partnerów z dziećmi lub bez dzieci, rodzic z dzieckiem lub dziećmi, osoba ze średniego pokolenia w rodzinie trypokoleniowej, a gdy te sytuacje nie zachodziły –

inna osoba dorosła mieszkająca w mieszkaniu. Termin tzw. reprezentanta zastąpił w dużym stopniu określenie głowy gospodarstwa domowego stosowanej w Polsce za rozwiązaniami zachodnimi od lat 60, tym w NSP 2002. Głową gospodarstwa domowego określano wówczas osobę, która całkowicie lub w przeważającej części dostarczała środków utrzymania temu gospodarstwu. Gdy dwie lub więcej osób dostarczały środków utrzymania w jednakowym stopniu, za głowę gospodarstwa uznawano osobę rozporządzającą tymi środkami¹³.

Oprócz gospodarstw domowych rejestrowanych przez statystykę, mówić także można – jak wspomniano – o gospodarstwach potencjalnych, których powstanie uniemożliwia zła sytuacja ekonomiczna, w tym brak możliwości uzyskania mieszkania. Wyznaczanie potrzeb mieszkaniowych na podstawie faktycznej liczby gospodarstw domowych nieuwzględniające gospodarstw potencjalnych – zaniża zatem szacunki w tej dziedzinie. Z drugiej strony, nie każda osoba tworząca gospodarstwo jednoosobowe pragnie lub jest w stanie (np. z przyczyn zdrowotnych) zajmować odrębne mieszkanie. Źródłem informacji spisowych w tym zakresie są oświadczenia zamieszkujących osób i ich grup. W zależności od sytuacji materialnej i innych okoliczności mogących ulegać istotnym krótkookresowym zmianom, ta sama grupa wspólnie zamieszkujących osób (np. rodzina wielopokoleniowa) deklaruować się może rachmistrzowi spisowemu lub poprzez samospis jako jedno, lub dwa i więcej gospodarstw domowych. W możliwości tej kryją się potencjalne zniekształcenia danych dotyczących liczby i struktury rzeczywistych gospodarstw domowych. Dysponowanie odrębnym mieszkaniem przez gospodarstwa domowe istniejące faktycznie i ewidencjonowane w statystyce oraz gospodarstwa potencjalne jest podstawowym warunkiem prawidłowego zamieszkiwania.

Rodziny, a także gospodarstwa wielorodzinne stanowią główną grupę gospodarstw domowych. W materiałach NSP 2002 i NSP 2011 uwzględnia się liczbę rodzinnych gospodarstw domowych, których nie należy mylić z szerszymi zespołami rodzinnymi. Pojęcie rodziny rozpatrywane np. w socjologii obejmuje bowiem nie tylko rodziny biologiczne w danym gospodarstwie domowym, lecz także jej członków mieszkających oddzielnie. W NSP 2002 i 2011 ustalono podstawowy typ rodzin – rodziny biologiczne (także z dziećmi adoptowanymi) związane głównie z parą małżeńską (oraz z matką lub ojcem). Rodzina (biologiczna) rozumiana jest jako dwie lub większa liczba osób, które są związane jako mąż i żona, wspólnie żyjący partnerzy (kohabitanci, gdy są osobami płci przeciwnej lub istnieją jako rodzic i dziecko). Rodzina obejmuje zatem parę bez dzieci, parę z dziećmi (dzieckiem) oraz

¹³ *Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002. Warszawa, GUS 2003, s. 25.

samotnego rodzica z dzieckiem (dziećmi)¹⁴. Podział rodzin biologicznych na pełne (małżeńskie z dziećmi lub bez) i niepełne (jedno z rodziców z dziećmi lub samo rodzeństwo) nie ma przy tym większego znaczenia dla kształtowania się, zwłaszcza ilościowych demograficznych potrzeb dotyczących budowy nowych mieszkań w okresie 20-30 lat, czyli np. potrzebnych samodzielnych mieszkań w okresie dorastania pokolenia. Informuje jednak o aspektach ilościowych i jakościowych potrzeb mieszkaniowych w odleglejszej przyszłości. Liczbę rodzin ustalono podczas NSP 2011 pytając między innymi o charakter związku niezależnie od jego zalegalizowania, jednakże udzielenie odpowiedzi na to pytanie było dobrowolne. Poza gospodarstwami domowymi rodzinnymi funkcjonują też gospodarstwa domowe jednoosobowe oraz tworzone przez osoby niespokrewnione więzami rodzinnymi. W NSP 2011 liczbę rodzin ustalono na podstawie oświadczeń ludności w gospodarstwach domowych spisanych w mieszkaniach wylosowanych do badania reprezentacyjnego.

W przypadku udzielania odpowiedzi na pytania dotyczące niepełnosprawności, badanej w NSP 2011 metodą reprezentacyjną, obowiązywało kryterium dobrowolności – jako elementu konstytucyjnej ochrony informacji o stanie zdrowia. Wyniki tego badania uogólnione zostały przy wykorzystaniu populacji referencyjnej z badania pełnego. Według kryterium dobrowolności odpowiadały osoby dorosłe, a w imieniu dzieci informacji udzielali rodzice lub opiekunowie. Kryterium wyodrębniającym gospodarstwa domowe z osobą lub osobami niepełnosprawnymi była deklaracja przynajmniej jednego członka gospodarstwa mówiąca o ograniczeniu (podczas NSP 2011 – całkowitym, poważnym lub umiarkowanym, a w 2002 r. - znacznym, umiarkowanym, lekkim) zdolności do podstawowych czynności życiowych zgodnych z wiekiem lub posiadanie stosownego orzeczenia wydanego przez organ do tego uprawniony¹⁵. Zatem dane w tym zakresie obarczone są dodatkową niepewnością przy porównaniach z wynikami NSP 2002.

Między okresem NSP 2002 i 2011 zmieniała się klasyfikacja grup społeczno-ekonomicznych ustalanych na podstawie głównego źródła dochodów. Komplikuje to analizę porównawczą i wymaga sięgnięcia w głąb niepublikowanych danych dotyczących obu spisów. W obowiązującej obecnie klasyfikacji kategoria „gospodarstwa domowe pracowników” obejmuje dochody z pracy najemnej w sektorze prywatnym i publicznym. Gospodarstwa domowe rolników stanowią grupę społeczno-zawodową czerpiącą dochody z pracy na rachunek własny w rolnictwie. Gospodarstwa domowe pracujących na rachunek własny

¹⁴ *Gospodarstwa domowe i rodziny*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002. Warszawa, GUS 2003, s. 19.

¹⁵ *Ibidem*

wyodrębnione są jako pozyskujące dochody z pracy na rachunek własny poza rolnictwem oraz dochody z wynajmu. Gospodarstwa emerytów otrzymują główne dochody z emerytury, a rencistów – z renty. Wykazana jest także grupa gospodarstw domowych utrzymujących się z innych niezarobkowych źródeł, które obejmują zasiłek dla bezrobotnych, świadczenia i zasiłki przedemerytalne oraz świadczenia pomocy społecznej. Dochody z własności pozostałych źródeł stanowią podstawę klasyfikowania grupy gospodarstw domowych utrzymujących się z pozostałych źródeł. Resztę stanowią gospodarstwa domowe z nieustalonymi źródłami utrzymania.

W związku z tym dla celów porównań NSP 2002 i NSP 2011 należy zmienić układ danych dotyczących pracowników najemnych i użytkujących gospodarstwa rolne oraz zsumować wartości dla rolników i użytkujących gospodarstwa rolne. Ponadto, grupa gospodarstw domowych pracujących na rachunek własny obejmować powinna – jak już wspomniano – dochody z pracy na rachunek własny poza rolnictwem i dochody z wynajmu. W klasyfikacji na podstawie głównego źródła dochodu pozycja ta obejmuje natomiast dochody z pracy na rachunek własny w rolnictwie i poza rolnictwem. W konsekwencji pozycja utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych obejmuje dochody z emerytury, dochody z rent (strukturalna, z tytułu niezdolności do pracy, rodzinna itp.), zasiłek dla bezrobotnych, świadczenia i zasiłki przedemerytalne oraz świadczenia pomocy społecznej. W tej sytuacji dochody z własności oznaczają dochody z własności jako głównego źródła dochodu.

Źródła utrzymania gospodarstw domowych określone zostały na podstawie kształtowania się źródeł dochodów ich członków w okresie 12 miesięcy poprzedzających spis. Główne źródło utrzymania gospodarstwa wyznaczone zostało według kryterium przeważającego w budżecie domowym rodzaju dochodu osiąganego przez jego członków. Gospodarstwo domowe pozostające na utrzymaniu tworzą natomiast osoby wspólnie zamieszkujące, nie mające własnych źródeł dochodu lub posiadające źródła niewystarczające, a pozostające wyłącznie lub głównie na utrzymaniu przez podmioty spoza ich gospodarstwa.

Wyniki NSP 2011 dotyczące gospodarstw domowych opracowane zostały – jak wspomniano – na podstawie badania reprezentacyjnego. W wyniku tego w GUS zmieniono sposób naliczania niektórych wielkości przeciętnych. Ze względu na tego typu różnice w metodzie NSP 2002 oraz NSP 2011 nie można porównywać danych dotyczących liczby gospodarstw domowych według przeciętnej powierzchni użytkowej zajmowanych

mieszkań oraz źródeł utrzymania w skali Polski, w tym w miastach i na wsiach.¹⁶ Poza tym, podczas przetwarzania danych NSP 2011 nie zajmowano się – w odróżnieniu od wyników NSP 2002 – gospodarstwami domowymi żyjącymi w pomieszczeniach niebędących mieszkaniami, stąd brak tego wątku w przedkładanym opracowaniu, mimo jego bardzo istotnej wagi ze względów społecznych, w tym socjalnych. Podczas NSP 2011 nie wyodrębniono danych dotyczących skali i częstości występowania gospodarstw domowych według stopnia wyposażenia w instalacje w mieszkaniu, a pozostających na utrzymaniu innych podmiotów.

¹⁶ Między innymi w układzie tych danych nie przewidziano pozycji: gospodarstwo domowe o dwóch źródłach dochodów jednocześnie pozostające głównie na utrzymaniu podmiotów trzecich.

CZEŚĆ I

STAN I ZMIANY SYTUACJI MIESZKANIOWEJ GOSPODARSTW I RODZIN W LATACH 2002-2011

1. Zasób mieszkaniowy gospodarstw i rodzin

1.1. Zmiany w zasobie mieszkaniowym i formy własności

Według danych NSP 2011 liczba budynków mieszkalnych stanowiła 5 543 tys. i wzrosła o 769 tys., tj. o 16,1% w porównaniu z rokiem 2002. Było to ponad dwukrotnie więcej niż okresie 1989-2002 (o 357 tys., czyli o 8%), na co wpływ ma przesuwanie się preferencji mieszkaniowych w kierunku budownictwa jednorodzinnego oraz odchodzenie od budowy „wysokościowców” mieszkaniowych. Liczba mieszkań w budynkach zamieszkałych powiększyła się między spisami z 2002 r. i 2011 r. o 1,1 mln (o 13,4%).

Tabl. 1. Zamieszkane budynki mieszkalne według typu w tys. w latach 2002 i 2011 r.

Wyszczególnienie	Ogółem			Miasta			Wieś		
	2011	2002	2002 = 100	2011	2002	2002 = 100	2011	2002	2002 = 100
Budynki zamieszkane	5 567,6	4 911,3	113,4	2 189,2	1 801,2	121,5	3 378,4	3 110,1	108,6
w tym:									
budynki mieszkalne	5 542,6	4 773,6	116,1	2 176,4	1 780,8	122,2	3 366,2	2 992,8	112,5
z tego:									
jednorodzinne	5 007,5	4 346,2	115,2	1 738,2	1 449,2	119,9	3 269,3	2 897,0	112,9
wielomieszkaniowe	535,1	427,4	125,2	438,2	331,6	132,1	96,9	95,8	101,1

Źródło: *Zamieszkane budynki*. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2013.

W miastach przyrost liczby budynków zamieszkałych wyniósł 388 tys. (21,5%), a przyrost mieszkań w tych budynkach – 980 tys. (9,6%). Na wsiach wielkości te wyniosły – odpowiednio: 268 tys. budynków 8,6%) i 192 tys. mieszkań (5,1%).

Tabl. 2 Mieszkania zamieszkane i niezamieszkane w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	Ogółem			Miasta			Wieś		
	2011	2002	2002 = 100	2011	2002	2002 = 100	2011	2002	2002 = 100
w tys.									
Mieszkania	13 495,4	12 523,6	107,8	9 105,7	8 364,5	108,9	4 389,7	4 159,1	105,5
Zamieszkane ^{a/}	12 525,4	11 763,5	106,5	8 592,4	7 954,2	108,0	3 933,00	3 809,4	103,2
niezamieszkane	970,00	760,00	127,6	513,2	410,3	125,1	456,7	349,7	130,6

a/ Stale i czasowo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2002 r. w Polsce było 11,6 mln mieszkań zamieszkałych stale. Podczas NSP 2011 zarejestrowano 12,5 mln mieszkań zamieszkałych, a ich przyrost w okresie 2002-2011 wyniósł 892 tys., wobec 916 tys. w latach 1989-2002 tj. niezmiennie 8%. Przyrost ten okazał się prawie dwa razy mniejszy niż w międzypisowej dekadzie 1979-1988 (15%), głównie w związku z regresem rozmiarów społecznego budownictwa mieszkaniowego. W 2011 r. – 69% zasobu mieszkań zamieszkałych zanotowano w miastach (w 2002 r. 68%), co oznaczałoby niewielki postęp zaawansowania infrastrukturalnej strony procesów urbanizacji w Polsce wyznaczonej rozwojem miejskiej infrastruktury mieszkaniowej¹⁷.

Tabl. 3 Struktura mieszkań zamieszkałych wg okresu wybudowania budynku w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	NSP2002	NSP2011
Mieszkania ogółem (w mln)	11,6	12,5
w tym wybudowane w okresie (%):		
przed 1918	10,1	8,9
1918-1944	13,0	11,1
1945-1970	26,9	24,1
1971-1978	18,3	16,2
1979-1988	18,8	16,9
1989-2002	11,6	11,7
2003-2011	x	7,4
będących w budowie	0,7	0,3
o nieustalonej informacji	0,6	3,4

Źródło: *Mieszkania - Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, Warszawa 2013¹⁷ *Mieszkania - Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, Warszawa 2013.

Od NSP 2002 do NSP 2011 przybyło około 1 mln mieszkań ogółem (8%). W 2011 r. odnotowano ponad 12,5 mln mieszkań zamieszkałych stale, tj. o prawie 0,9 mln więcej niż w 2002 r.

Według NSP 2011 mieszkania znajdujące się w budynkach wybudowanych po 1944 r. stanowiły ponad 76% ogółu mieszkań. Jednocześnie mieszkania w budynkach wzniesionych przed 1918 r. stanowiły jeszcze ok. 9%. W zakresie ogólnej jakości mieszkań zasiedlonych, wyniki NSP 2002 i NSP 2011 potwierdzają naturalny, choć zwolniony słabymi wynikami budownictwa, proces spadku średniego wieku zasobu¹⁸.

Liczba i proporcje mieszkań zamieszkałych w układzie podmiotów będących ich właścicielami w Polsce były podczas NSP 2002 i NSP 2011 następujące:

Tabl. 4 Struktura mieszkań zamieszkałych wg form własności w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	NSP2002		NSP2011	
	w tys.	w %	w tys.	w %
Mieszkania ogółem (w mln)	11 763,5	100,0	12 525,4	100,0
w tym własność:				
osób fizycznych ^{a/}	6 497,5	55,2	8 024,8	64,1
spółdzielcza	3 369,1	28,6	2 288,0	18,3
- własnościowa	2 271,6	19,3	1 924,1	15,4
- lokatorska	1 097,5	9,3	363,9	2,9
gmin	1 358,6	11,5	1 089,4	8,7
Skarbu Państwa	204,5	1,7	195,9	1,6
zakładów pracy	257,0	2,2	203,7	1,6
TBS	36,2	0,3	84,3	0,7
pozostałe	40,7	0,3	43,3	0,3

a/ obejmuje własność: całej nieruchomości mieszkaniowej (np. domu jednorodzinnego), mieszkania (np. w budynku wielomieszkaniowym objętym wspólnotą mieszkaniową oraz w budynku spółdzielczym, gdy jest ujawniona w księdze wieczystej) oraz mieszkania stanowiącego tymczasową własność podmiotu budującego dla zysku, organizacji wyznaniowych, stowarzyszeń, partii, związków zawodowych itp.

Źródło: *Mieszkania - Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, Warszawa 2013

W 2011 r. odnotowano ponad 8,0 mln mieszkań osób fizycznych, podczas gdy w 2002 r. ich liczba wyniosła prawie 6,5 mln. Udział mieszkań osób fizycznych w zasobie ogółem wzrósł w sposób w sumie wiarygodny z 55,2% w 2002 r. do 64,1% w 2011 r. Udział mieszkań

¹⁸ *Mieszkania . Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*, GUS, Warszawa 2013.

spółdzielczych obniżył się z 28,6% do 18,3%, przy czym w przypadku własnościowych stosunkowo niewiele – z 19,3% do 15,4% w zestawieniu z lokatorskimi – z 9,3% do 2,9%.

W okresie 2002-2011 w największym stopniu ze wszystkich wykazywanych w obu spisach form własności obniżyła się liczba spółdzielczych mieszkań lokatorskich – z ok. 1,1 mln do mniej niż 0,4 mln, czyli prawie trzykrotnie. Zachodzi bowiem znaczne, wstrzymane ustawą z 2007 r., przekształcanie mieszkań lokatorskich w tzw. własnościowe spółdzielcze prawo do lokalu. Zmiany w ustawie o spółdzielniach mieszkaniowych z 2007 r. sprzyjają poza tym bardziej niż poprzednie regulacje prawne podziałom spółdzielni mieszkaniowych¹⁹. Ustawa ta zniósła istniejącą od 1972 r. możliwość ustanawiania spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu spółdzielczego – co skłania do tworzenia indywidualnej własności w zasobie spółdzielczym. Od 2000 r. stwarza się także możliwość wyodrębniania we własność indywidualną mieszkań spółdzielczych wraz z zakładaniem hipoteki oraz nabywania i odsprzedawania tych mieszkań bez członkostwa w spółdzielni²⁰.

Zmiany uwarunkowań administracyjno-prawnych podobne co do kierunku do tych występujących w spółdzielczości wpłynęły na zmniejszanie się liczby mieszkań: komunalnych – z ponad 1,3 mln do ok. 1,1 mln oraz mieszkań zakładów pracy – z 0,3 mln do 0,2 mln. Rozmiary zasobu Skarbu Państwa pozostały na poziomie ok. 0,2 mln mieszkań (zmniejszając się z 204 tys. do 195,9 tys.), a zasób TBS wzrósł z 36 tys. do 84 tys. lokali. Podczas NSP 2011 ok. 43 tys. mieszkań zamieszkałych (0,3% zasobu mieszkań zamieszkałych), tj. o 6,2% więcej niż w czasie NSP 2002 – było własnością innych podmiotów, w tym głównie budujących w celu zysku przedsiębiorców (deweloperów) oraz instytucji wyznaniowych.

W 2011 r. przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania zamieszkanego wynosiła 72,5 m². W porównaniu z 2002 r. wielkość przeciętnego mieszkania zamieszkanego wzrosła o 3,9 m². Mieszkania w sektorze publicznym były znacznie mniejsze niż przeciętnie w Polsce. Różnica w wielkości mieszkań była szczególnie widoczna w zestawieniu z mieszkaniami osób fizycznych mającymi w 2011 r. średnio 83,4 m² powierzchni użytkowej (p.u.) (w 2002 r. 83,7 m²). W zasobie Skarbu Państwa na 1 mieszkanie przypadało 53,8 m² (w 2002 r. 53,6 m²). Mieszkania zakładów pracy (łącznie w sektorze publicznym i prywatnym) miały przeciętnie 53,8 m² p.u. w 2011 r. oraz 52,9 m² p.u. w 2002 r. Powierzchnia mieszkania spółdzielczego (własnościowego, które trudno zaliczyć do sektora publicznego oraz lokatorskiego

¹⁹ Ustawa z dnia 14 czerwca 2007 r. O zmianie ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. 2007 nr 125.

²⁰ Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach..., op. cit. ; Ustawa z dnia 14 czerwca 2007 r. O zmianie ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. 2007 nr 125.

stanowiącego element tego sektora) wynosiła w 2011 r. – 50,5 m² p.u., natomiast podczas NSP 2002 r. 48,7 m² p.u. Mieszkania w lokatorskim zasobie spółdzielczym miały przeciętnie w 2011 r. 51,6 m², a w 2002 r. 50,9 m² p.u. Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania zamieszkanego w zasobie TBS wzrosła w największym stopniu z 48,9 m² p.u. do 53,2 m² p.u.

Mieszkania w 2011 r. w Polsce, w tym w sektorze publicznym²¹, wyposażone były prawie powszechnie w instalację wodociągową (powyżej 97%, w tym spółdzielcze i te pozostające w gestii TBS w zasadzie w 100%) oraz w wysokim stopniu w łazienkę (powyżej 92%), reprezentującą współczesne wymogi podstawowego standardu. W mieszkaniach stanowiących własność osób fizycznych obie instalacje występują trochę rzadziej. W 2011 r. do wodociągu (sieciowego i lokalnego) podłączonych było 96% (93% w 2002 r.) mieszkań osób fizycznych, a stopień upowszechnienia łazienki wynosił tam odpowiednio ok. 86% (83% w 2002 r.). Poprawa wyposażenia zasobu mieszkaniowego w instalacje sanitarno-techniczne związana była z budowanymi mieszkaniami oraz modernizowaniem zasobu starszego wiekiem. Przy znacznym postępie w tym zakresie, jeszcze prawie 3% ogółu mieszkań nie miało wodociągu, a ponad 2% nie wykazywało żadnej (oprócz energii elektrycznej) instalacji. Mieszkań tych szukać trzeba przede wszystkim poza sektorem publicznym, głównie na obszarach wiejskich i w małych miastach²².

Przedstawiony układ danych dotyczący własności zasobu mieszkaniowego nie przekłada się w pełni w opublikowanych wynikach NSP 2011 na przekrój według źródeł utrzymania oraz grup społeczno-zawodowych gospodarstw domowych i rodzin. Korekty i przeliczenia danych przeprowadzane w GUS umożliwiają jednak analizę wybranych zagadnień w tej dziedzinie na podstawie danych NSP 2002 i 2011.

1.2. Tytuł do mieszkania a źródło utrzymania gospodarstw

W 2011 r. jedynie 0,8 mln (ok.16%) gospodarstw domowych mieszkających z tytułu własności budynku utrzymywało się z dwóch źródeł dochodów, co zastanawia w zestawieniu z 2,4 mln takich gospodarstw (56%) w 2002 r. Gospodarstw spisanych w 2011 r. we własnym

²¹ Do mieszkań tych zaliczono mieszkania gmin, Skarbu Państwa i zakładów pracy.

²² *Mieszkania, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002...*, op. cit.
Mieszkania - Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011..., op. cit.

domu z jednym źródłem dochodów było w konsekwencji ponad 5 razy więcej niż tych z dwoma źródłami dochodów.

Własne mieszkanie miało prawie 2,1 mln (86%) gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła dochodów, a tylko 0,3 mln – wykazujących dwa źródła. W zestawieniu z 2002 r. własne mieszkanie posiadało ponad 0,8 mln gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła dochodów oraz ponad 0,5 mln gospodarstw wykazujących dwa źródła. Jest to zasadnicza przemiana dotycząca głównie miast. Zmiana ta stanowi wyraz skali prywatyzacji zasobu publicznego i jest pochodną rozwarstwienia dochodów gospodarstw domowych w Polsce.

Tabl. 5 Gospodarstwa domowe zajmujące mieszkania z tytułu własności mieszkania lub budynku wg liczby źródeł utrzymania w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe mieszkające z tytułu:					
	własności budynku			własności mieszkania		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.					
Razem	4 280,6	1 441,2	2 839,5	1 390,9	1 047,4	343,5
w tym utrzymujące się:						
z jednego źródła dochodów	1 878,0	745,7	1 132,2	855,6	669,0	186,5
z dwóch źródeł dochodów	2 387,1	686,9	1 700,2	525,7	369,4	156,3
	w % (ogółem = 100%)					
z jednego źródła dochodów	43,9	51,7	39,9	61,5	63,9	54,3
z dwóch źródeł dochodów	55,8	47,7	59,9	37,8	35,3	45,5
2011	w tys.					
Razem	5 122,5	1 931,0	3 191,5	2 386,5	2 042,9	343,6
w tym utrzymujące się:						
z jednego źródła dochodów	4 267,0	1 617,3	2 649,7	2 057,3	1 759,9	297,3
z dwóch źródeł dochodów	815,2	297,5	517,7	292,7	250,6	42,1
	w % (ogółem = 100%)					
z jednego źródła dochodów	83,3	83,8	83,0	86,2	86,1	86,5
z dwóch źródeł dochodów	15,9	15,4	16,2	12,3	12,3	12,2

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Między spisami z lat 2002 i 2011 ogólna liczba gospodarstw domowych mieszkających z tytułu własności mieszkania (w tym mieszkania we własnym budynku) wzrosła z 5,7 mln do 7,5 mln, tj. o 32%. Ze względu na prywatyzację lokali w budynkach wielomieszkaniowych stanowiących własność spółdzielni mieszkaniowych w miastach liczba gospodarstw domowych mieszkających z tytułu własności mieszkania i budynku wzrosła w znacznie większym stopniu niż na wsiach – z 2,5 mln do 4,0 (o 40%).

W 2011 r. ok. 1,1 mln gospodarstw domowych mieszkających z tytułu własności mieszkania i budynku (prawie 15%) miało dwa źródła dochodów, natomiast ponad 6,3 mln (ponad 84%) – jedno źródło. W miastach własny lokal miało ponad 0,5 mln (prawie 14%) gospodarstw utrzymujących się z dwóch źródeł dochodów, a na wsiach – 0,8 mln (ok. 16%).

Między NSP 2002 a NSP 2011 liczba gospodarstw domowych zamieszkujących z tytułu własności mieszkania (w tym mieszkania we własnym budynku) powiększyła się – jak już wspomniano – z 5,7 mln do 7,5 mln, tj. o 32%, w tym w miastach – z 2,5 mln do 4,0 (o 40%). W 2002 r. z owych 5,7 mln gospodarstw domowych zamieszkujących we własnych mieszkaniach, 2,5 mln przypadało na miasta, a 3,2 mln na obszary wiejskie. Około 2,5 mln gospodarstw domowych (44% gospodarstw ogółem mieszkających z tytułu własności)

utrzymywało się we własnych mieszkaniach ze źródeł niezarobkowych, a 2,1 mln (39%) z pracy najemnej w sektorze publicznym lub prywatnym.

W zakresie tytułów prawnych do mieszkania w postaci najmu, podnajmu i pokrewieństwa dowiadujemy się, że w czasie spisów z 2002 i 2011 r. liczba gospodarstw domowych najmujących mieszkania utrzymywała się na poziomie ok. 2,3 mln, w tym w miastach stanowiła ok. 2,0 mln, zaś na wsiach odpowiednio – 269 tys. w 2002 r. i 245 tys. w 2011 r. Liczba gospodarstw podnajmujących zmalała ogółem rzekomo 4,6 razy z 172 tys. do 37 tys. (odpowiednio w miastach z 148 tys. do 31 tys. i na wsiach z 24 tys. do 6 tys.).

W sposób istotny spadła także liczba gospodarstw domowych zamieszkujących z tytułu pokrewieństwa z 1,9 mln do 1,3 mln w skali kraju i to zarówno w miastach, jak i na wsiach. Trudno jednak tak dużą skalę spadku zamieszkiwania z tytułu podnajmu i pokrewieństwa przypisać w całości otwieraniu granic przez zachodnie państwa UE dla obywateli polskich po 2004 r.

Tabl. 6 Gospodarstwa domowe zajmujące mieszkania z tytułu najmu, podnajmu lub pokrewieństwa wg liczby źródeł utrzymania w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe mieszkające z tytułu:								
	najmu mieszkania			podnajmu			pokrewieństwa		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.								
Razem	2 274,5	2 005,0	269,5	171,6	147,8	23,8	1 888,0	1 068,2	819,8
w tym utrzymujące się:									
z jednego źródła dochodów	1 489,8	1 317,6	17,3	144,2	125,1	19,1	1 451,7	854,4	597,3
z dwóch źródeł dochodów	764,9	668,6	96,3	22,0	18,3	3,7	384,3	169,5	214,8
w % (ogółem = 100%)									
z jednego źródła dochodów	65,5	65,7	6,4	84,0	84,6	80,3	76,9	80,0	72,9
z dwóch źródeł dochodów	33,6	33,3	35,7	12,8	12,4	15,5	20,4	15,9	26,2
2011	w tys.								
Razem	2 258,1	2 011,1	247,0	37,1	31,1	6,0	1 282,9	724,6	558,2
w tym utrzymujące się:									
z jednego źródła dochodów	1 988,6	1 771,0	217,6	33,6	28,3	5,3	712,0	354,4	357,6
z dwóch źródeł dochodów	247,5	220,1	27,3	3,1	2,4	0,6	71,9	37,7	34,2
w % (ogółem = 100%)									
z jednego źródła dochodów	88,1	88,1	88,1	90,7	91,1	88,6	55,5	48,9	64,1
z dwóch źródeł dochodów	11,0	10,9	11,1	8,2	7,8	10,8	5,6	5,2	6,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. mieszkania najmowało znacznie więcej gospodarstw domowych utrzymujących się z jednego źródła dochodów – prawie 2 mln (88% wszystkich najmujących wobec 1,5 mln w 2002 r.) niż z dwóch źródeł – ok. 248 tys. (11% wobec 765 tys. w 2002 r.). Najem na obszarach wiejskich pozostaje jednak z oczywistych przyczyn stosunkowo niewielki w wymiarze absolutnym i względnym. Podobnie kształtowała się sytuacja w zakresie podnajmu i zamieszkiwania z tytułu pokrewieństwa.

W 2011 r. spośród 7,5 mln gospodarstw domowych żyjących we własnych mieszkaniach i domach 2,7 mln (36% gospodarstw ogółem mieszkających z tytułu własności) utrzymywało się we własnych mieszkaniach ze źródeł niezarobkowych, natomiast 3,4 mln (46% gospodarstw ogółem mieszkających z tytułu własności) pracowało najemnie w sektorze publicznym lub prywatnym.

W miastach ponad 1,5 mln gospodarstw (ok. 38% gospodarstw ogółem mieszkających z tytułu własności) miało niezarobkowe źródła utrzymania, a prawie 1,9 mln gospodarstw (prawie 48%) czerpało dochody z najemnej pracy. Ilustrujące to zagadnienie liczby i proporcje dotyczące wsi to: 1,2 mln (34%) oraz 1,5 mln (43%).

Tabl. 7 Gospodarstwa domowe zajmujące mieszkania z tytułu własności mieszkania lub budynku wg wybranych rodzajów źródeł utrzymania w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe mieszkające z tytułu					
	własności budynku			własności mieszkania		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.					
Razem	4 280,7	1 441,2	2 839,5	1 390,9	1 047,4	343,5
pracowników najemnych utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	1 512,9	560,8	952,0	555,0	409,0	146,0
	1 835,8	626,7	1 209,0	694,1	521,3	172,5
	w % (ogółem = 100%)					
pracowników najemnych utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	35,3	38,9	33,5	39,9	39,0	42,5
	42,9	43,5	42,6	49,9	49,8	50,2
2011	w tys.					
Razem	5 122,5	1 931,0	3 191,5	2 386,5	2 042,9	343,6
pracowników najemnych utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	2 309,5	942,4	1 367,1	1 122,5	956,2	166,3
	1 707,8	644,9	1 062,9	995,3	869,6	125,6
	w % (ogółem = 100%)					
pracowników najemnych utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	45,1	48,8	42,8	47,0	46,8	48,4
	33,3	33,4	33,3	41,7	42,6	36,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. liczba gospodarstw mieszkających z tytułu spółdzielczego prawa do lokalu własnościowego, a zwłaszcza lokatorskiego obniżyła się bardzo istotnie w porównaniu ze stanem w 2002 r. Populacja gospodarstw domowych mieszkających z tytułu własnościowego spółdzielczego prawa zmniejszyła się z 2,2 mln do 1,8 mln, zaś mieszkających z tytułu lokatorskiego spółdzielczego prawa do lokalu – z prawie 1,1 mln do ok. 350 tys., czyli prawie trzykrotnie. W grę wchodzi tu intensywny – jak już wspomniano – wykup na własność znacznego zasobu spółdzielczego zwłaszcza z lokali objętych wcześniej w tzw. własnościowym spółdzielczym prawem do lokalu²³.

Tabl. 8 Gospodarstwa domowe zajmujące mieszkania z tytułu spółdzielczego poprawa do lokalu wg liczby źródeł utrzymania w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	gospodarstwa domowe mieszkające z tytułu spółdzielczego prawa do lokalu					
	własnościowego			lokatorskiego		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.					
Razem	2 178,8	2 146,9	31,9	1 059,2	1 039,5	19,8
pracowników najemnych	1 023,8	1 005,4	18,4	548,6	536,3	12,2
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	891,3	880,3	10,9	428,0	421,8	6,0
	w % (ogółem = 100%)					
pracowników najemnych	47,0	46,8	57,7	51,8	51,6	61,6
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	40,9	41,0	34,2	40,4	40,6	30,3
2011	w tys.					
Razem	1 830,4	1 804,8	25,6	350,4	338,5	11,9
pracowników najemnych	843,9	829,6	14,3	181,2	173,9	7,3
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	805,7	796,8	8,9	140,1	136,6	3,6
	w % (ogółem = 100%)					
pracowników najemnych	46,1	46,0	55,9	51,7	51,4	61,2
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	44,0	44,1	34,8	40,0	40,3	30,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. w spółdzielczych mieszkaniach własnościowych mieszkało po ok. 0,8 mln gospodarstw domowych pracowników najemnych oraz gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych. W mieszkaniach lokatorskich mieszkało 181 tys. gospodarstw pracowników najemnych i 140 tys. gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych.

²³ Ustawa z dnia 14 czerwca 2007 r. ... op. cit.

Rodziny (oraz gospodarstwa domowe jednoosobowe) w zasobie spółdzielczym mieszkały w zasadzie wyłącznie w miastach.

W trakcie NSP 2002 gospodarstwa pracowników najemnych – w zasadzie bez najmujących się w państwowych gospodarstwach rolnych – stanowiły przeważającą część gospodarstw mieszkających na podstawie spółdzielczego prawa do lokalu. Spółdzielcze mieszkania własnościowe zajmowane są wtedy przez 1,0 mln gospodarstw pracowników najemnych (47% wszystkich gospodarstw korzystających z mieszkań własnościowych) i 0,9 mln utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych (41%). Status lokatora w zasobie spółdzielczym miało natomiast ponad 0,5 mln gospodarstw pracowników najemnych (47%) i ponad 0,4 mln gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych (41%).

1.3. Typy rodzin i gospodarstw domowych w mieszkaniach

W 2011 r. w mieszkaniach było prawie 11 mln rodzin, w tym w miastach 6,8 mln (62%) (w 2002 r. 10,5 mln, z czego w miastach 6,6 mln - 63%). Podobnie jak w 2002 r. największą grupę rodzin w mieszkaniach tworzyło ok. 5,6 mln małżeństw (i związków partnerskich) z dziećmi (51% rodzin w mieszkaniach ogółem), w tym 3,2 mln w miastach (47% rodzin w miastach). W porównaniu z 2002 r. odnotowano spadek w liczbie małżeństw z dziećmi o ok. 340 tys., w tym w miastach spadek o 356 tys., a na wsiach wzrost o prawie 15 tys. W grupie małżeństw z dziećmi było prawie 4,4 mln małżeństw z dziećmi na utrzymaniu powyżej 24 lat, w tym w miastach - 2,4 mln.

W mieszkaniach zamieszkiwało także 2,5 mln rodzin niepełnych tworzonych przez jednego z rodziców i dziecko (dzieci) (22,8% ogółu rodzin w mieszkaniach), z czego w miastach – ponad 1,6 mln (24,4% ogółu rodzin w miastach). W grupie tej występowało ponad 1,4 mln rodzin z dziećmi na utrzymaniu powyżej lat 24, w tym ponad 0,9 mln w miastach, tj. dwa razy więcej niż na wsiach.

W 2011 r. w Polsce łącznie było ok. 5,8 mln rodzin utrzymujących dorosłe dzieci, tj. w wieku powyżej 24 lat (w tym w miastach prawie 3,4 mln). Rodziny te stanowią połowę ogólnej liczby rodzin w mieszkaniach.

Tabl. 9 Rodziny według typów w tys. w latach 2002 i 2011

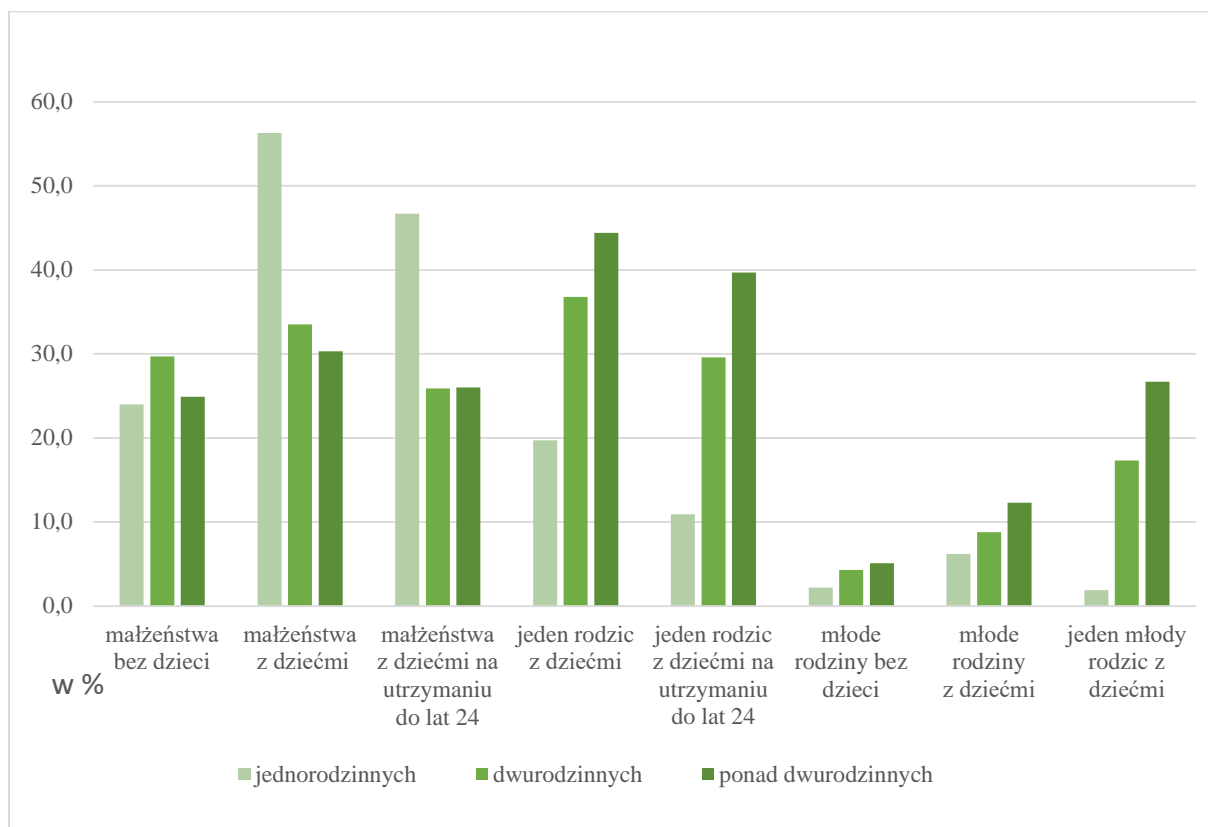
Wyszczególnienie	2002			2011		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
Razem	10 455,4	6 595,6	3 859,7	10 972,5	6 805,7	4 166,9
z tego						
małżeństwa ^{a/} bez dzieci	2 455,9	1 612,2	843,8	2 841,6	1 913,4	928,2
w tym młode rodziny bez dzieci	229,1	157,2	71,9	275,2	192,5	82,7
małżeństwa ^{a/} z dziećmi	5 969,8	3 588,6	2 381,1	5 628,1	3 232,4	2 395,7
w tym małżeństwa ^{a/} z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	4 952,9	2 970,3	1 982,6	4 360,0	2 421,5	1 938,5
w tym młode rodziny z dziećmi	791,9	423,1	368,9	552,4	289,9	262,5
jeden rodzic z dziećmi	2 029,6	1 394,8	634,8	2 502,9	1 659,9	843,0
w tym jeden rodzic z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	1 125,3	823,4	301,8	1 437,7	944,1	493,6
w tym jeden młody rodzic z dziećmi	294,1	207,4	86,8	331,9	201,0	130,9

a/ razem ze związkami partnerskimi

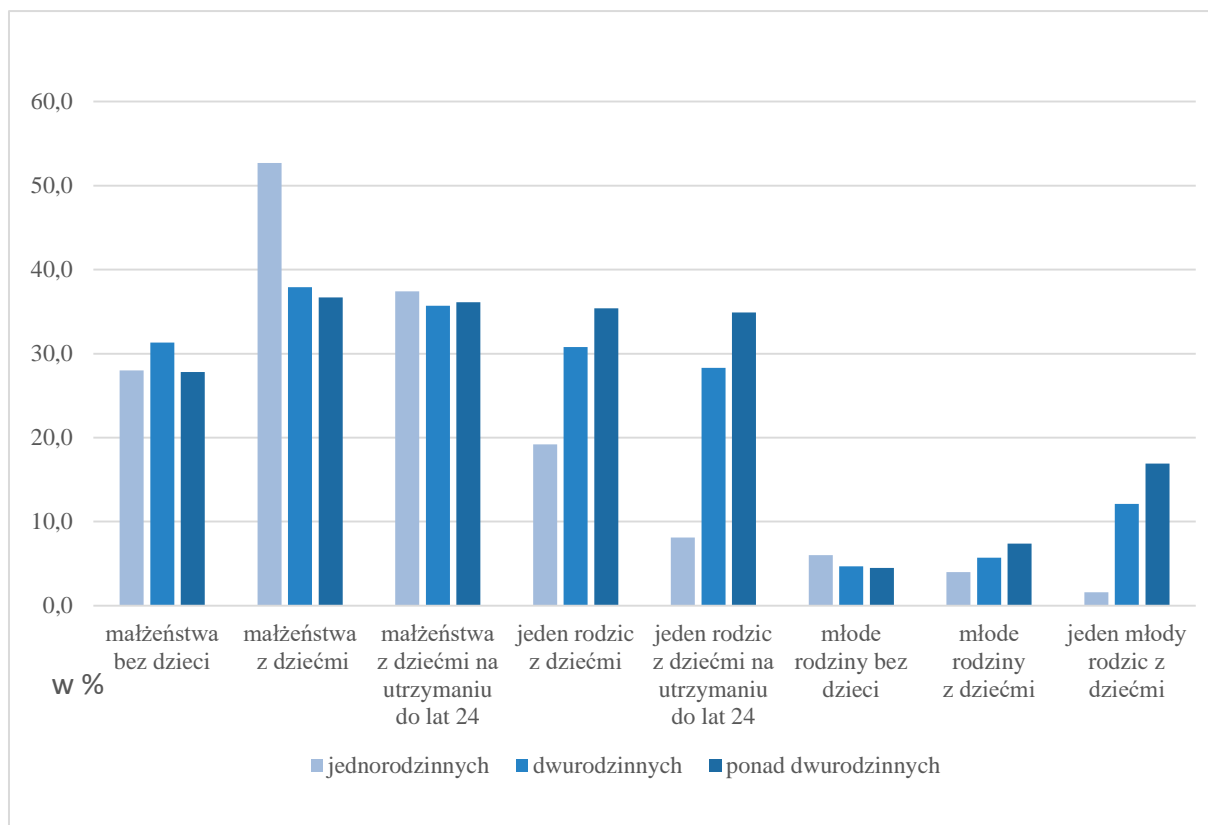
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. w Polsce było 332 tys. rodzin składających się z jednego młodego rodzica (matki w wieku poniżej 30 lat lub ojca w wieku poniżej 35 lat) i dziecka (dzieci), z czego 60% w miastach. W porównaniu z 2002 r. liczba tych rodzin wzrosła o 38 tys., tj. o 13%, podczas gdy ogólna liczba rodzin niepełnych tworzonych przez jednego z rodziców i dziecko (dzieci) powiększyła się między NSP 2002 a NSP 2011 o 473 tys., tj. prawie o 1/4. Zwiększająca się populacja rodzin składających się z młodego rodzica i dzieci może oznaczać sytuacje patologiczne, które występowały 2 razy częściej w miastach niż na wsiach. Liczby te wyznaczają orientacyjną skalę problemu rodzin borykających się najczęściej z kwestiami życiowymi różnego typu. Przynajmniej część z tych problemów łączyła się zapewne z sytuacją mieszkaniową tych rodzin, na którą wpływa również ich liczba w danym gospodarstwie domowym.

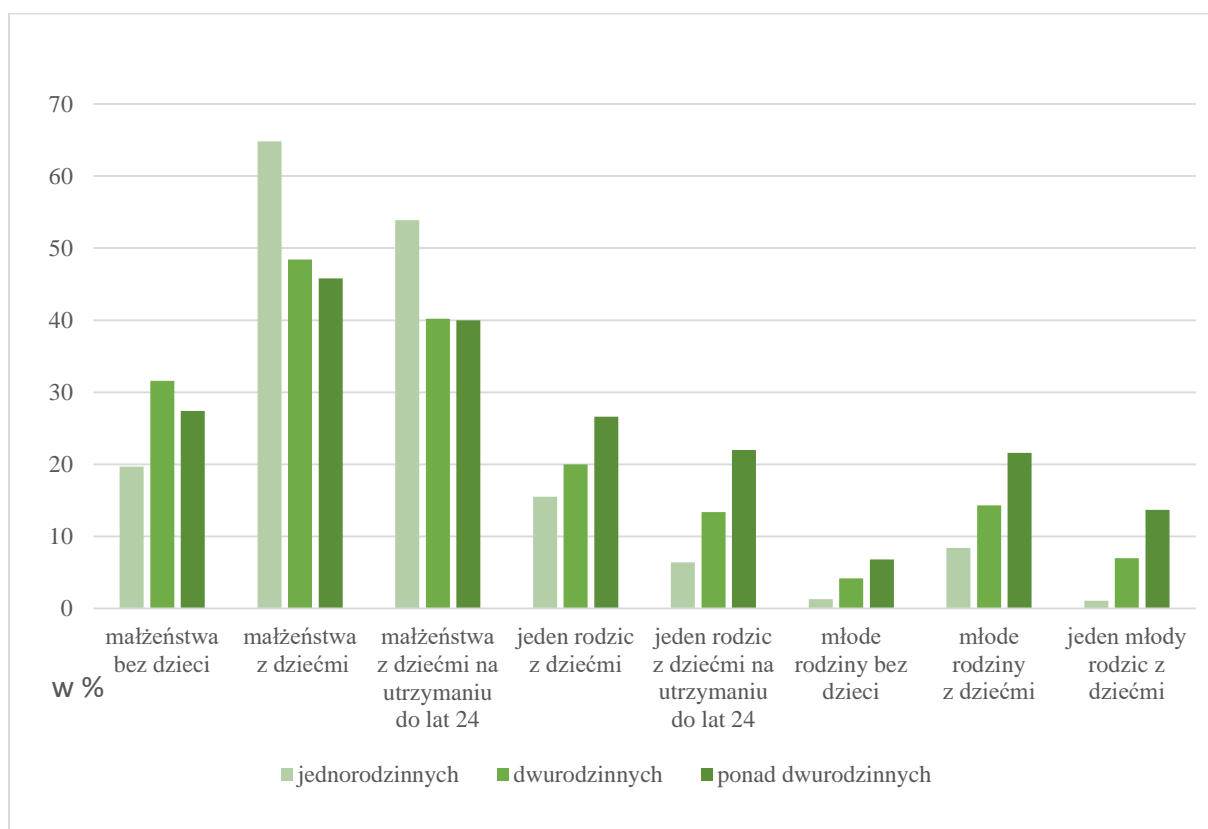
Wykres 1 Struktura populacji rodzin wg typu rodziny i typu gospodarstwa domowego w miastach w % w 2002 r.

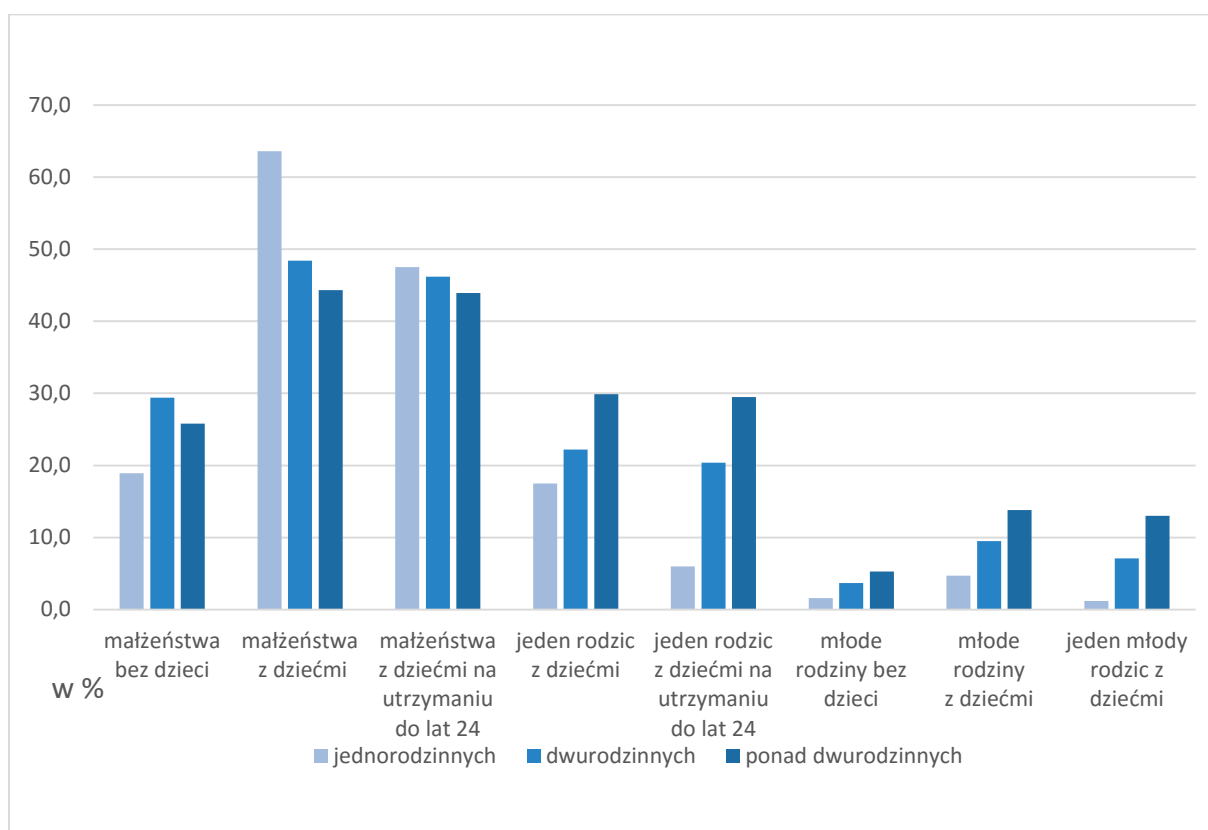
Wykres 2 Struktura populacji rodzin wg typu rodziny i typu gospodarstwa domowego w miastach w % w 2011 r.

Wykres 3 Struktura populacji rodzin wg typu rodziny i typu gospodarstwa domowego na wsiach w % w 2002 r.

Wykres 4 Struktura populacji rodzin wg typu rodziny i typu gospodarstwa domowego na wsiach w % w 2011 r.

W 2011 r. 8,9 mln rodzin, czyli mniej o 0,3 mln niż w 2002 r., zamieszkiwało w gospodarstwach jednorodzinnych (81% rodzin w mieszkaniach), w tym w miastach prawie 6,0 mln rodzin (87% rodzin w mieszkaniach w miastach). W gospodarstwach jednorodzinnych było najwięcej małżeństw i związków partnerskich z dziećmi – 4,8 mln, w tym w miastach odpowiednio 2,9 mln. W gospodarstwach jednorodzinnych istniało 1,9 mln rodzin niepełnych konstruowanych przez jednego rodzica i dziecko (dzieci). W gospodarstwach jednorodzinnych żyło ponadto 203 tys. młodych rodzin niepełnych bez dzieci, głównie w miastach (81% tej populacji) oraz 380 tys. z dziećmi, tj. niewiele mniej niż w 2002 r. Skalę stosunkowo najbardziej prawdopodobnych potencjalnych społecznych problemów mieszkaniowych i innych wyznaczała więc, podobnie jak w 2002 r., liczba rodzin niepełnych tworzących gospodarstwa jednorodzinne borykające się często samotnie z kwestiami bytowymi, w tym w szczególności liczba młodych rodzin.

W gospodarstwach ponad dwurodzinnych zamieszkiwało w 2011 r. 235 tys. rodzin, tj. prawie 3 razy więcej niż 2002 r. – większość na wsiach (67%). Istnienie tylu gospodarstw trzyrodzinnych i większych oznacza zatem znaczne powiększenie się w wymiarze absolutnym i względnym prawdopodobieństwa występowania gospodarstw potencjalnych.

W 2011 r. zanotowano trzy razy więcej niż w 2002 r. małżeństw z dziećmi będących w gospodarstwach ponad dwurodzinnych, tj. 95 tys. Wśród nich było 80 tys. rodzin niepełnych tworzonych przez jednego rodzica oraz dzieci, czyli 3 razy więcej niż w 2002 r. (w tym 31 tys. w miastach i 48 tys. na wsiach). Było również 34 tys. młodych rodzin niepełnych – w miastach 13 tys. Skala tego problemu była zatem również większa niż w 2002 r.

1.4. Typy rodzin a tytuł zajmowania mieszkania

W 2011 r. podobnie jak podczas NSP 2002 małżeństwa (z dziećmi i bez) częściej niż inne rodziny miały własne mieszkania lub domy. Małżeństw z dziećmi mieszkających w taki sposób było 3,7 mln (w 2002 r. 3,0 mln), w tym na wsiach 2,1 mln (2002 r. – 1,9 mln). W 2011 r. stanowiły one ponad 66% wszystkich małżeństw z dziećmi w Polsce (w 2002 r. 51%), a na wsi prawie 87% (w 2002 r. 80%). Jednocześnie udział tych małżeństw w ogóle rodzin tworzących gospodarstwa domowe mieszkających z tytułu własności wynosił odpowiednio 54% i 60%.

Własny dom lub mieszkanie miało prawie 313 tys. młodych małżeństw z dziećmi, w tym 197 tys. na wsi. Stanowiły one 61% młodych małżeństw z dziećmi w Polsce (w 2002 r.

40%) i ponad 78% takich rodzin na wsi (w 2002 r. 60%). Ich udział wśród wszystkich rodzin mieszkających z tytułu własności wynosił 4,6 % (w 2002 r. – 319 tys., tj. 6%).

W zasobie spółdzielczym małżeństwa zamieszkiwały częściej od innych rodzin. Małżeństw z dziećmi korzystających ze spółdzielczego prawa do lokalu było 695 tys., w tym tylko 18 tys. na wsiach (w 2002 r. - 1,4 mln, w tym 32 tys. na wsiach). Rodziny niepełne oraz rodziny młode stosunkowo często zamieszkiwały – podobnie jak w 2002 r. – z tytułu spółdzielczego prawa do lokalu i najmu, zwłaszcza w miastach. Małżeństwa z dziećmi i bez znacznie rzadziej mieszkaly na podstawie pozostałych tytułów do mieszkania. Jedynie młode rodziny z dziećmi relatywnie zajmowały mieszkania z tytułu pokrewieństwa. Rodzin takich było jednak znacznie mniej (71 tys.) niż w 2002 r. (209 tys.).

Tabl. 10 Rodziny w gospodarstwach domowych zajmujących mieszkanie z tytułu własności lub spółdzielczego prawa do lokalu według typu rodziny w 2002 r. i 2011 r.

Wyszczególnienie	Rodziny w gospodarstwach domowych mieszkających z tytułu:			
	własności		spółdzielczego prawa do lokalu	
	ogółem	w tym wieś	ogółem	w tym wieś
2002	w tys.			
Ogółem	5 043,9	3 029,3	2 556,5	47,1
małżeństwa ^{a/} bez dzieci	1 183,3	634,6	646,3	7,6
w tym:				
młode rodziny bez dzieci	83,9	45,7	50,1	0,9
małżeństwa ^{a/} z dziećmi	3 026,8	1 900,4	1 424,4	32,3
w tym:				
małżeństwa ^{a/} z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	2 466,2	1 545,5	1 151,9	28,6
młode rodziny z dziećmi	319,1	221,8	117,7	3,5
jeden rodzic z dziećmi	833,8	494,3	485,8	7,2
w tym:				
jeden rodzic z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	381,7	208,4	282,2	4,6
jeden młody rodzic z dziećmi	90,3	54,5	62,1	1,3
2011	w tys.			
Ogółem	6866,4	3547,2	1554,5	33,0
małżeństwa ^{a/} bez dzieci	1731,9	785,7	523,6	8,1
w tym:				
młode rodziny bez dzieci	135,4	63,2	41,7	0,8
małżeństwa ^{a/} z dziećmi	3742,0	2075,3	694,7	17,9
w tym:				
małżeństwa ^{a/} z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	2899,3	1667,1	491,4	13,7
młode rodziny z dziećmi	312,7	196,7	55,0	2,0
jeden rodzic z dziećmi	1392,5	686,2	336,2	7,0
w tym:				
jeden rodzic z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	778,9	391,5	177,3	4,2
jeden młody rodzic z dziećmi	173,2	97,6	30,5	1,2

a/ razem ze związkami partnerskimi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Tabl. 11 Rodziny w gospodarstwach domowych zajmujących mieszkanie z tytułu najmu, podnajmu lub pokrewieństwa według typu rodziny w tys. w 2002 r. i 2011r.

Wyszczególnienie	Rodziny w gospodarstwach domowych mieszkających z tytułu:					
	najmu mieszkania		podnajmu		pokrewieństwa	
	ogółem	w tym wieś	ogółem	w tym wieś	ogółem	w tym wieś
2002	w tys.					
Ogółem	1 672,2	223,4	71,9	13,7	1 068,3	536,3
małżeństwa ^{a/} bez dzieci	340,7	35,6	14,8	2,0	261,6	161,9
w tym: młode rodziny bez dzieci	35,2	3,9	8,8	0,7	49,4	20,3
małżeństwa ^{a/} z dziećmi	878,7	141,4	38,6	8,6	577,1	292,3
w tym: małżeństwa ^{a/} z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	747,8	125,5	35,8	7,9	533,9	270,0
młode rodziny z dziećmi	125,5	24,8	17,6	3,7	208,6	113,9
jeden rodzic z dziećmi	452,8	46,4	18,6	3,0	229,6	81,9
w tym: jeden rodzic z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	263,2	28,7	15,6	2,4	177,5	56,8
jeden młody rodzic z dziećmi	65,2	7,5	5,8	0,9	69,4	22,3
2011	w tys.					
Ogółem	1630,2	198,2	12,0	4,3	712,8	357,2
małżeństwa ^{a/} bez dzieci	361,2	36,3	2,5	0,7	167,3	90,9
w tym: młode rodziny bez dzieci	55,3	4,3	0,8	0,1	24,1	12,8
małżeństwa ^{a/} z dziećmi	751,4	109,0	6,2	2,5	326,1	176,2
w tym: małżeństwa ^{a/} z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	586,1	90,0	5,5	2,3	277,7	152,6
młode rodziny z dziećmi	94,7	16,0	1,5	0,7	71,4	44,6
jeden rodzic z dziećmi	517,7	52,9	3,4	1,1	219,4	90,1
w tym: jeden rodzic z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	309,5	34,4	2,5	0,8	144,8	59,1
jeden młody rodzic z dziećmi	75,9	9,8	0,7	0,2	47,4	21,0

a/ razem ze związkami partnerskimi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

1.5. Wielkość mieszkań a źródło utrzymania gospodarstw

Zmiany przeciętnej liczby izb i powierzchni użytkowej mieszkań w Polsce według NSP z lat 2002 i 2011 obrazuje następujące zestawienie:

Zestawienie 1. Przeciętna liczba izb w mieszkaniu oraz przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	Liczba izb w mieszkaniu	Powierzchnia użytkowa mieszkania (w m ²)
2002	3,69	68,6
2011	3,83	72,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania wzrosła w porównaniu z 2002 r. o 3,9 m². Przeciętna liczba izb w mieszkaniu tylko nieznacznie się poprawiła.

Tabl. 12 Struktura mieszkań zamieszkałych według liczby izb w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie		Ogółem w tys.	W tym mieszkania o liczbie izb ^{a/}				
			1	2	3	4	5 i więcej
			w %				
Ogółem	2002	11 765,5	2,9	14,4	33,3	28,7	20,7
	2011	12 525,4	2,6	12,9	31,8	27,0	23,4
Miasta	2002	7 956,2	3,8	15,4	36,1	29,0	15,7
	2011	8 592,4	3,4	14,7	35,6	27,6	17,3
Wieś	2002	3 811,4	1,2	12,0	27,4	28,2	31,2
	2011	3 933,0	0,8	9,1	23,5	25,8	36,6

a/ W strukturze nie przedstawiono udziału mieszkań o nieustalonej powierzchni użytkowej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W strukturze mieszkań według liczby izb zaszły w sumie umiarkowane zmiany. Nadal największą grupę – około 1/3 w skali Polski – stanowiły mieszkania trzyizbowe, niemniej ich proporcja nieznacznie się zmniejszyła (o 1,5 p.proc.), w tym głównie na obszarach wiejskich (z 27,5% do 23,5%). W okresie 2002-2011 powiększył się natomiast udział mieszkań pięcioizbowych i większych z ok. 21% do ponad 23%, w tym przede wszystkim na wsiach (z ok. 31% do ponad 36%).

Tabl. 13 Struktura mieszkań zamieszkałych według powierzchni użytkowej w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie		Ogółem w tys.	w tym mieszkania o powierzchni użytkowej - w m ²								
			poniżej 30	30-39	40-49	50-59	60-79	80-99	100- 119	120- 199	200 i więcej
			w %								
Ogółem	2002	11 765,5	5,0	13,4	18,9	15,6	20,0	9,5	7,7	7,8	2,1
	2011	12 525,4	4,3	12,2	18,1	15,3	18,9	8,9	7,7	9,5	2,8
Miasta	2002	7 956,2	5,9	17,1	23,3	17,4	19,4	5,6	5,0	4,9	1,4
	2011	8 592,4	5,2	15,8	22,7	17,5	19,0	5,4	5,0	6,0	1,9
Wieś	2002	3 811,4	3,2	5,7	9,6	11,9	21,2	17,7	13,2	13,8	3,7
	2011	3 933,0	2,2	4,5	8,0	10,3	18,8	16,4	13,5	17,2	4,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W strukturze mieszkań według powierzchni użytkowej nie odnotowano natomiast znaczących statystycznie zmian. Mieszkania o powierzchni użytkowej mniejszej niż 40 m² stanowiły w czasie NSP 2011 około 17% zasobu ogółem, natomiast wykazujące powierzchnię 80 m² i większą – około 29%²⁴.

Tabl. 14 Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkań zajmowanych przez gospodarstwa domowe według źródeł utrzymania w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w m ²					
	2002			2011		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
Ogółem	59,5	53,1	72,7	72,0	62,0	86,0
w tym utrzymujące się:						
z jednego źródła dochodów	63,9	57,7	80,3	71,4	61,7	85,4
- z pracy w sektorze publicznym	66,5	61,1	87,6	75,5	66,4	94,1
- z pracy w sektorze prywatnym	74,8	65,8	92,9	72,2	62,7	86,0
- z niezarobkowego źródła	59,1	53,6	72,3	60,6	54,6	70,4
- z dochodów z własności	71,9	66,4	89,1	105,1	93,8	116,7
- pozostające wyłącznie na utrzymaniu	55,8	52,1	79,2	43,6	38,7	52,4
z dwóch źródeł dochodów	76,4	66,9	90,7	85,0	72,7	99,4
- głównie z pracy w sektorze publicznym	76,0	67,2	95,1	88,4	76,0	107,0
- głównie z pracy w sektorze prywatnym	85,9	73,4	100,9	84,7	70,2	97,2
- głównie z niezarobkowego źródła	69,5	62,0	80,2	71,5	64,0	84,3
- głównie z dochodów z własności	88,1	81,9	102,0	123,6	105,1	136,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

²⁴ Raport z Wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002... op. cit. *Mieszkania*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2013.

W zakresie wielkości mieszkań gospodarstw domowych porównywalne są – jak wspomniano w uwagach metodycznych – tylko przeciętne ogółem, tj. bez podziału na źródła utrzymania. Z danych tych wynika, że w 2011 r. na gospodarstwo domowe przypadało 72,0 m² p.u. mieszkania i 3,72 izby. W miastach – 62,0 m² p.u. oraz 3,48 izb, a na wsi odpowiednio 86,0 m² p.u. i 4,07 izby.

W okresie 2002-2011 w miastach powierzchnia użytkowa przypadająca na gospodarstwo domowe powiększyła się o 8,9 m² oraz o 0,41 izby. Na wsiach przyrost powierzchni użytkowej na gospodarstwo domowe był większy – wynoszący 13,3 m² oraz 0,56 izby.

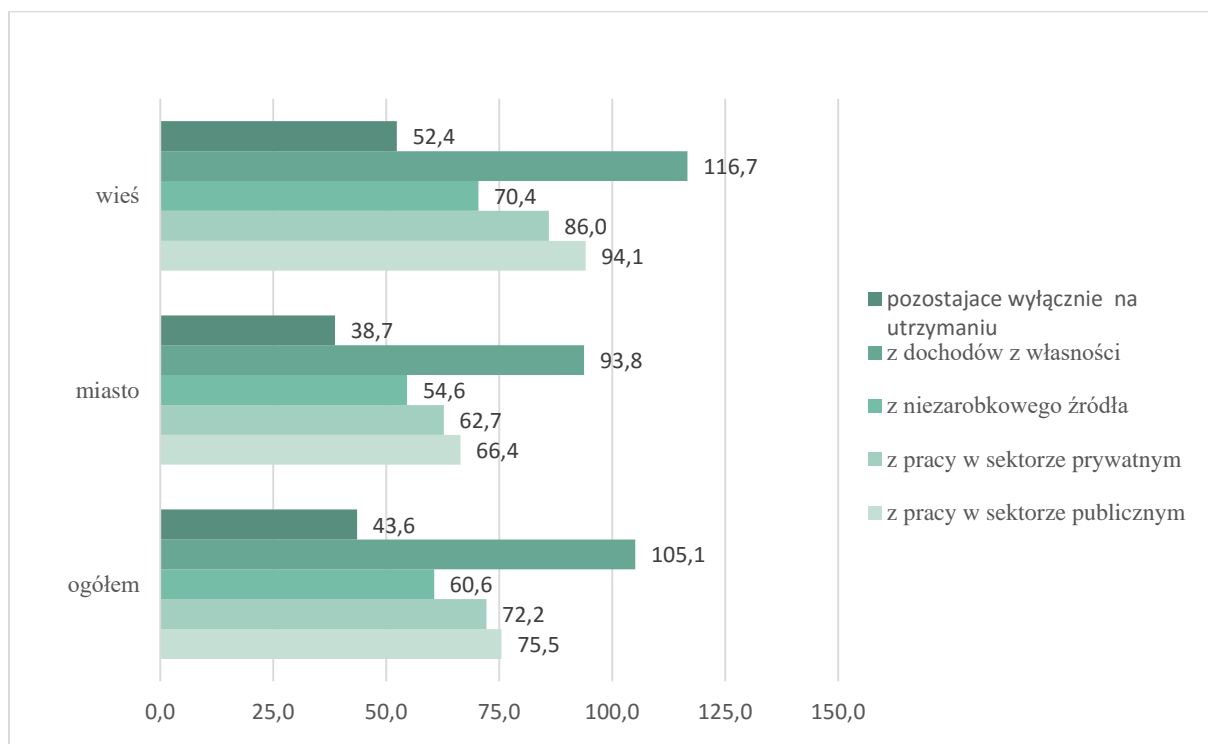
W 2011 r. mieszkania gospodarstw z jednym źródłem dochodu były mniejsze od lokali gospodarstw mających dwa źródła (71,4 m² p.u. wobec 85,0 m² p.u.), i to zarówno w miastach (61,7 m² p.u. wobec 72,7 m² p.u.), jak i na wsiach (85,4 m² p.u. wobec 99,4 m² p.u.)

Według NSP2011 mieszkania gospodarstw utrzymujących z jednego źródła z pracy w sektorze publicznym miały większą powierzchnię użytkową w skali Polski (75,5 m² p.u.), w miastach (66,4 m² p.u.) i na wsiach (94,1 m² p.u.) od spisanej w gospodarstwach wykazujących dochody z pracy w sektorze prywatnym – odpowiednio: 72,2 m² p.u., w miastach 62,7 m² p.u. i na wsiach 86,0 m² p.u.

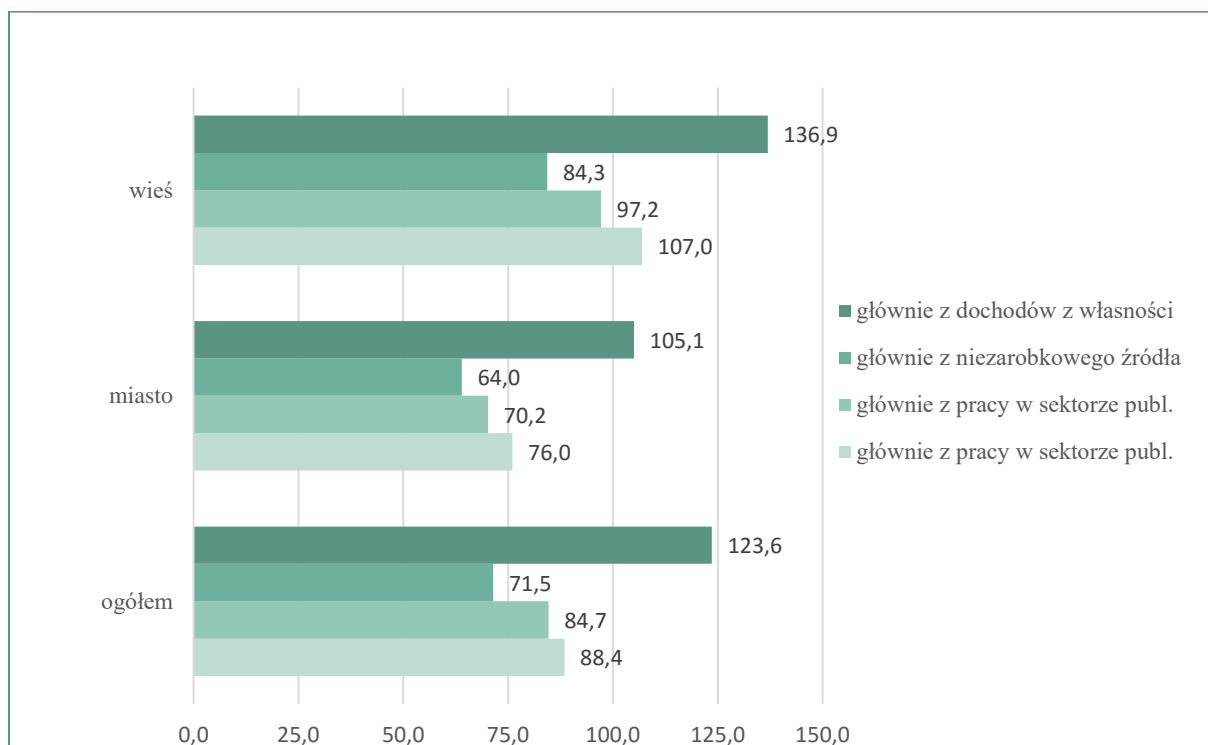
Dane NSP 2011 wskazujące, że mieszkania gospodarstw żyjących z pracy w sektorze publicznym były przeciętnie większe niż mieszkania gospodarstw utrzymujących się z pracy w sektorze prywatnym, nakazywałyby dalszą ich weryfikację i interpretację wnikającą w głąb zebranego materiału statystycznego. Warto by np. zastanowić się dlaczego nieporównywalne – co wynika z uwag metodycznych – dane NSP 2002 wskazują na wyraźnie odwrotne zjawisko²⁵.

²⁵ *Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i ich rodzin*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa 2003.

Wykres 5 Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w m² na 1 gospodarstwo domowe utrzymujące się z jednego źródła dochodów wg rodzaju źródła w 2011 r.

Wykres 6 Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w m² na 1 gospodarstwo domowe utrzymujące się z dwóch źródeł dochodów wg rodzaju głównego źródła w 2011 r.

1.6. Wyposażenie mieszkań w instalacje a źródło utrzymania i grupa społeczno - ekonomiczna gospodarstw

Udział mieszkań wyposażonych w wodociąg i łazienkę w zasobie ogółem kształtował się w Polsce według NSP z lat 2002 i 2011 następująco:

Zestawienie 2 Odsetek mieszkań wyposażonych w wodociąg i łazienkę w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	Mieszkania wyposażone w (w%):	
	wodociąg	łazienkę
2002	94,3	87,0
2011	97,0	91,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Notowana we wszystkich spisach poprawa wyposażenia zasobu mieszkaniowego w instalacje sanitarno-techniczne zachodziła także w okresie 2002-2011, co interpretowane jest słusznie w publikacjach GUS jako wpływ budowania mieszkań oraz modernizowania zasobu pochodzącego z lat wcześniejszych. W 2011 r. w wodociąg wyposażonych było ponad 94% mieszkań, tj. więcej niż w 2002 r. o prawie 3 p.proc. Znacznie zwiększył się także – co jest wiarygodnie ilustrowane liczbami – udział mieszkań z łazienką (o ponad 4 p.proc. do 91,6% mieszkań). Przy niewątpliwie znacznym postępie w wyposażeniu zasobu mieszkaniowego, jeszcze 3% ogółu mieszkań nie miało wodociągu, a 2% nie wykazywało żadnej (oprócz energii elektrycznej) instalacji²⁶.

²⁶ Raport z Wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002... op. cit. *Mieszkania*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, ...op. cit.

Tabl. 15 Struktura gospodarstw domowych według źródeł utrzymania oraz stopnia wyposażenia mieszkań w instalacje w% w latach 2002 i 2011

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe w mieszkaniach wyposażonych w:								
	wodociąg, w.c. i łazienkę			wodociąg ^{a/}			bez wodociągu		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2002									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym utrzymujące się z: jednego źródła dochodów:	57,4	61,5	46,9	63,5	74,7	53,8	62,6	77,1	59,1
z pracy w sektorze publicznym	11,2	12,6	7,6	4,7	6,5	3,1	2,8	5,1	2,3
z pracy w sektorze prywatnym	17,9	17,7	18,6	14,1	13,2	14,8	14,8	13,2	15,2
z niezarobkowego źródła	24,1	26,1	19,2	6,2	47,4	33,9	41,5	51,0	39,1
dochodów z własności	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2
pozostające wyłącznie na utrzymaniu	4,0	5,0	1,4	4,4	7,4	1,8	3,4	7,7	2,3
dwóch źródeł dochodów:	41,5	37,1	52,6	35,7	23,8	45,9	37,0	21,8	40,7
z tego głównie:									
z pracy w sektorze publicznym	10,4	10,2	11,0	4,2	3,9	4,6	3,1	3,0	3,1
z pracy w sektorze prywatnym	15,1	12,3	22,0	10,8	5,3	15,6	11,3	4,9	12,9
z niezarobkowego źródła	16,0	14,5	19,6	20,5	14,6	25,7	22,6	13,9	24,7
z dochodów z własności	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
pozostające na utrzymaniu	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0
2011									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym utrzymujące się z: jednego źródła dochodów:	82,5	83,3	81,0	86,5	86,9	86,2	88,5	90,0	88,0
z pracy w sektorze publicznym	14,9	16,1	12,2	5,5	7,2	4,0	3,9	6,4	3,1
z pracy w sektorze prywatnym	24,7	24,8	24,6	17,6	20,9	14,7	12,6	17,1	11,2
z niezarobkowego źródła	30,6	32,2	26,9	51,2	49,7	52,5	57,6	56,0	58,1
z dochodów z własności	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1
pozostające wyłącznie na utrzymaniu	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4	0,3	0,4	0,6	0,3
dwóch źródeł dochodów:	13,1	12,3	14,7	9,0	8,0	9,8	7,7	6,0	8,2
z tego głównie:									
z pracy w sektorze publicznym	3,3	3,4	3,2	0,9	0,9	0,9	0,7	0,5	0,7
z pracy w sektorze prywatnym	3,7	3,2	5,0	2,7	2,3	3,0	2,1	1,7	2,2
z niezarobkowego źródła	4,1	4,3	3,5	4,1	4,1	4,1	3,6	3,3	3,7
dochodów z własności	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
pozostające na utrzymaniu	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

a/ Z ustępem ale bez łazienki, z łazienką ale bez ustępu oraz bez obu tych instalacji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. wśród prawie 12,9 mln gospodarstw domowych z rejestrowanym dostępem do wodociągu, ustępu i łazienki w mieszkaniu najwięcej, bo 10,7 mln (82,5% ogółu gospodarstw z tymi udogodnieniami) utrzymywało się z jednego źródła dochodu (w 2002 r. 6,6 mln – 57%). Gospodarstw takich było ponad dwa razy więcej w miastach, tj. 7,4 mln (w 2002 r. 5,1 mln) niż na wsiach – 3,3 mln (w 2002 r. – 1,5 mln). Wpływ na to, podobnie jak w 2002 r., miał przeciętnie lepszy standard wyposażenia mieszkań w miastach. Około 1,7 mln gospodarstw (w 2002 r. aż 4,8 mln) wykazujących te trzy podstawowe instalacje sanitarne posiadało dwa źródła dochodów – 2 razy więcej w miastach (1,1 mln) niż na wsiach (0,6 mln).

W grupie 11,2 mln gospodarstw domowych mających jedno źródło utrzymania z trzech instalacji sanitarno-technicznych mogło korzystać 3,9 mln gospodarstw (w 2002 r. 2,8 mln) otrzymujących dochody z niezarobkowego źródła, 3,2 mln gospodarstw uzyskujących dochód z pracy w sektorze prywatnym (w 2002 r. 2,1 mln) oraz 1,9 mln gospodarstw (w 2002 r. 1,3 mln) – w sektorze publicznym.

W 2011 r. w mieszkaniach z trzema instalacjami odnotowano 428 tys. gospodarstw utrzymujących się z dwóch źródeł dochodów, z których głównym źródłem była praca w sektorze publicznym oraz 484 tys. gospodarstw złączonych w ten sposób z sektorem prywatnym. Z głównie niezarobkowego źródła utrzymywało się ponad 3 razy mniej (526 tys.) gospodarstw domowych w mieszkaniach z trzema instalacjami niż w 2002 r. (1,8 mln). Zarówno w 2002 r., jak i w 2011 r. w mieszkaniach wyposażonych w trzy podstawowe instalacje występowała niewielka liczba gospodarstw czerpiących dochody głównie z własności (w 2002 r. - 3,6 tys., a w 2011r. - 3,7 tys.).

Niewiadomą są niewyodrębniane w NSP 2011 dane dotyczące skali i częstości występowania gospodarstw domowych mających w mieszkaniu wodociąg, ustęp i łazienkę oraz pozostających na utrzymaniu innych podmiotów.

Bez bezpośredniego dostępu do wodociągu mieszkało w Polsce w 2011 r. 210 tys. (w 2002 r. 342 tys.) gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła dochodu. Gospodarstwa te stanowiły 88% całej populacji gospodarstw pozbawionych tej instalacji (w 2002 r. – 63%). W 2011 r. było 18,3 tys. (w 2002 r. aż 202,0 tys.) gospodarstw bez wodociągu korzystających z dwóch źródeł stanowiących 8% wszystkich gospodarstw niemających w mieszkaniu bezpośredniego dostępu do tej instalacji (w 2002 r. 37%). Poza tym w 2011 r. podobnie jak w 2002 r. więcej gospodarstw w mieszkaniach bez dostępu do wodociągu utrzymywało się z pracy w sektorze prywatnym niż z pracy w sektorze publicznym. Zaznacza się tu jeszcze

pozostałość tradycyjnej gorzej wyposażonej w instalacje sanitarno-techniczne zabudowy mieszkaniowej na obszarach wiejskich.

W 2011 r. w grupie społeczno-ekonomicznej 6,2 mln gospodarstw pracowników najemnych u ponad 97% gospodarstw zanotowano w mieszkaniu wodociąg, ustęp i łazienkę (w 2002 r. - u 92% gospodarstw). W grupie 4,8 mln gospodarstw otrzymujących dochody ze źródeł niezarobkowych trzy instalacje w mieszkaniu występowały stosunkowo rzadziej, gdyż dysponowało nimi 92% gospodarstw (w 2002 r. – 80%). Brak wodociągu w mieszkaniu odczuwało 46 tys. gospodarstw pracowników najemnych (0,7% tej populacji – w 2002 r. 103 tys. gospodarstw, tj. 1,9% populacji) oraz 145 tys. gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych, czyli 3% (w 2002 r. 311 tys., tj. 5% tej populacji).

W 2011 r. wśród 912 tys. gospodarstw utrzymujących się z pracy na własny rachunek wodociąg, ustęp i łazienkę zarejestrowano się u ponad 99% gospodarstw (w 2002 r. 825 tys. i 96%). Wodociągu nie wykazało tylko 0,2% tej populacji (w 2002 r. ok. 1%). Ponad 491 tys. gospodarstw domowych rolników (tj. prawie 92% tej populacji) doznawało udogodnień w postaci trzech instalacji w mieszkaniu (w 2002 r. 404 tys., czyli 71%), natomiast poza zasięgiem wodociągu w mieszkaniu było ponad 19 tys. takich gospodarstw domowych.

Tabl. 16 Struktura gospodarstw domowych według grupy społeczno-ekonomicznej oraz stopnia wyposażenia mieszkań w instalacje (w %).

Gospodarstwa domowe	w mieszkaniach wyposażonych w:								
	wodociąg, w.c. i łazienkę			wodociąg ^{b/}			bez wodociągu		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2002									
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
- pracowników najemnych ^{a/}	44,0	44,9	41,5	24,3	26,2	22,5	18,8	22,9	17,8
- rolników	3,5	0,3	11,7	7,7	0,3	14,1	11,6	0,6	11,9
- pracujących na własny rachunek	7,2	7,6	6,0	1,9	2,4	1,5	1,6	2,3	1,5
- utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	40,1	40,6	38,8	60,7	50,7	59,6	56,9	50,0	58,3
- utrzymujących się z dochodów z własności	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2
2011									
- pracowników najemnych ^{a/}	46,7	47,4	45,0	26,7	31,3	22,6	19,3	25,8	17,2
- rolników	3,8	0,4	11,2	6,2	0,3	11,4	8,2	0,7	10,6
- pracujących na własny rachunek	7,0	7,2	6,6	1,3	1,6	1,1	0,9	1,4	0,8
- utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	34,6	36,6	30,4	55,3	53,8	56,6	61,2	59,3	61,8
- utrzymujących się z dochodów z własności	0,1	0,1	0,2	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	0,1

a/ gospodarstwa, których wyłącznym lub głównym źródłem utrzymania jest dochód z pracy najemnej oraz utrzymujące się z łącznego dochodu z pracy najemnej i użytkownika gospodarstwa rolnego

b/ z ustępem ale bez łazienki, z łazienką ale bez ustępu oraz bez obu tych instalacji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

2. Warunki mieszkaniowe gospodarstw i rodzin

2.1. Liczba i struktura gospodarstw domowych oraz rodzin

Spis z 2002 r. wykazał 13,3 mln gospodarstw domowych, a podczas NSP 2011 było 13,6 mln gospodarstw, czyli tylko o 2% więcej, w tym w miastach 9,1 mln - o 1% więcej. Przeciętna liczba osób w gospodarstwie domowym zmniejszyła się bardzo nieznacznie z 2,84 do 2,82. W miastach wielkość gospodarstwa domowego obniżyła się w tym okresie z 2,60 do 2,54 – na wsiach wzrosła z 3,33 do 3,40 osoby. Udział gospodarstw jednoosobowych wzrósł nieznacznie z 24,0% w 2002 r. do 24,8% w 2011 r. Nastąpił istotny przyrost odsetka gospodarstwach dwuosobowych z 23,2% do 27,7%, w czym przejawiał się charakterystyczny dla lat transformacji, nasilający się proces powstawania młodych bezdzietnych małżeństw, związków partnerskich oraz wzrost natężenia gospodarstw małżeństw starszych wiekiem. Wzrost udziału gospodarstw trzyosobowych, czyli najczęściej małżeństw z jednym dzieckiem okazał się również mało znaczący (z 19,9% do 20,2%). Odsetek gospodarstw pięcioosobowych pozostał na podobnym poziomie (14,1% 2002 r i do 13,9% w 2011 r.). Zmiany te nastąpiły w związku ze spadkiem liczby zawieranych małżeństw i obniżeniem się liczby urodzeń.

W 2011 r. w miastach nadal częściej niż na wsiach występowały gospodarstwa jednoosobowe, jednakże ich udział spadł z 27,7% w 2002 r. do 27,2%. W miastach około 3 razy rzadziej niż na wsiach zanotowano gospodarstwa pięcioosobowe i większe (na wsiach wzrost z 24,5% do 25,3%). Udział takich gospodarstw stanowił w 2002 r. w miastach – 9,0%, natomiast w 2011 r. – 8,4%²⁷.

W 2011 r. 73% gospodarstw domowych ogółem tworzonych było przez co najmniej jedną rodzinę, podczas gdy w 2002 r. - 74%. Przy wzroście ogólnej liczby gospodarstw domowych o 2%, zbiór gospodarstw rodzinnych powiększył się w latach 2002-2011 tylko o 0,7%. Nikłemu przyrostowi gospodarstw rodzinnych towarzyszyły wyraźne zmiany w ich strukturze tylko częściowo zgodne z tendencjami obserwowanymi w okresie 1989-2002. W okresie 2002-2011 nastąpiło obniżenie się udziału gospodarstw jednorodzinnych (z 69% do 65%), czemu towarzyszyło – przeciwnie niż w okresie 1989-2002 – powiększenie się udziału gospodarstw dwurodzinnych (z 4% do 7%) w liczbie gospodarstw ogółem. Udział gospodarstw trzyrodzinnych i większych wzrósł z 0,2% w 2002 r. do 0,6% w 2011 r. W stosunku do stanu w 2002 r. (26%) udział gospodarstw domowych nierodzinnych prawie się

²⁷ *Gospodarstwa domowe i ...op. cit.; Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2014.

nie zmienił w 2011 r. (27%, w tym jednoosobowych odpowiednio 25% i 24%). W miastach udział gospodarstw jednorodzinnych obniżył się z 67% w 2002 r. do 64% w 2011 r., a na wsiach z 72% do 67%. Udział gospodarstw nierodzinnych w miastach i na wsiach pozostał bez zmian (odpowiednio 30% i 20%)²⁸.

W 2011 r. liczba rodzin w Polsce stanowiąca 11,0 mln była wyższa od notowanej 2002 r. (10,5 mln) o prawie 5%. Między spisami z lat 2002 i 2011 zachodził większy wzrost liczby rodzin zamieszkałych na wsi - o ponad 306 tys. (o 8%) niż w miastach (wzrost o około 209 tys., tj. o ponad 3%). Świadczy to o zmianie kierunku trendu obserwowanego w poprzednich spisach związanego z tendencją do przenoszenia się ludności przede wszystkim z dużych miast na okoliczne wiejskie tereny funkcjonalne.

W latach 2002-2011 najliczniejszym typem rodzin pozostawały małżeństwa z dziećmi (5,6 mln w 2011 r.), jakkolwiek ich udział w ogólnej liczbie rodzin obniżył się z 56% do 50%. Liczba rodzin tego typu zmniejszyła się jednak tylko w miastach o 0,3 mln z 5,9 mln w 2002 r. W miastach spadek udziału był mniejszy (z 53% do 51%) niż na wsiach (z 61% do 56%). Liczebność innych typów rodzin – zwłaszcza niepełnych (rodzic z dzieckiem), a także małżeństw i par bezdzietnych – wzrosła niekiedy znacznie. Liczba rodzin typu matka z dziećmi powiększyła się z 1,8 mln w 2002 r. do 2,2 mln w 2011 r. – w miastach z 1,2 mln do 1,4 mln oraz na wsiach z 0,6 do 0,7 mln. Proporcja matek z dziećmi w ogólnej liczbie rodzin wzrosła z 17% do 20%, natomiast ojców z dziećmi – z 2,2 do 3,0%, co jest jednym z demograficznych dowodów zmian obyczajowych zmierzających do atomizacji społecznej.

Ogólna liczba rodzin niepełnych powiększyła się w latach 2002-2011 z 2,0 mln do 2,5 mln, przy czym w 2011 r. w miastach mieszkało dwa razy więcej rodzin niepełnych niż na wsiach. Nieznacznie natomiast wzrosła liczba małżeństw bez dzieci – z 2,4 mln do 2,7 mln. W miastach przybyło 246 tys. takich małżeństw, a na wsiach jedynie 80 tys. W trakcie NSP 2002 ustalono 197 tys. par tworzących związki partnerskie (kohabitacyjne), z których aż 75% mieszka w miastach. W 2011 r. było już 316 tys. takich związków partnerskich, z czego 79% w miastach. Ponad połowa (56%) tych par miała dzieci, przy czym partnerów z dziećmi było w miastach znacznie więcej (74%) niż na wsi (26%)²⁹.

²⁸ Ibidem

²⁹ Ibidem.

2.2. Samodzielność zamieszkiwania gospodarstw

W sytuacji umiarkowanego wzrostu demograficznych potrzeb mieszkaniowych podstawowa miara sytuacji mieszkaniowej, tj. samodzielność zamieszkiwania nieco poprawiła się według danych spisowych. Było tak mimo nasilającego się procesu starzenia się społeczeństwa polskiego stanowiącego czynnik zwiększający te potrzeby. Wzrost potrzeb mieszkaniowych stonowany jest bowiem w Polsce stagnacją liczby ludności i stopnia jej urbanizacji, niewielkim przyrostem liczby deklarujących się oddzielnych gospodarstw domowych, niskimi rozrodczością, dzietnością kobiet oraz częstością zawieranych małżeństw.

W okresie 2002-2011 populacja gospodarstw zamieszkujących samodzielnie powiększyła się w skali Polski o 829,0 tys. (z 10 151,1 tys. do 10 980,1 tys.), a jej udział w liczbie gospodarstw domowych ogółem wzrósł z 76,1% do 80,9%. W miastach populacja takich gospodarstw wzrosła o 694,9 tys., (z 6 937,2 tys. do 7 632,1 tys.), natomiast jej udział poprawił się z 77,4% do 83,4%. Na wsiach liczba gospodarstw samodzielnie mieszkających zwiększyła się o 133,8 tys. (z 3 214,2 tys. do 3 348,0 tys.) oraz w liczbach względnych z 73,5% do 75,7%.

Tabl. 17 Gospodarstwa domowe według samodzielności zamieszkiwania w latach 2002 i 2011

Wyszczególnienie	Razem	gospodarstwa domowe zamieszkujące:				
		samodzielnie	wspólnie			
			razem	w tym w mieszkaniu zamieszkują		
			z 1 gospodarstwem	z 2 i więcej gospodarstwami		
w tys.						
Ogółem	2002	13 331,0	10 151,4	3 179,6	2 577,6	602,0
	2011	13 568,0	10 980,1	2 587,9	2 071,1	516,8
Miasta	2002	8 960,8	6 937,2	2 023,6	1 624,4	399,2
	2011	9 146,9	7 632,1	1 514,8	1 234,5	280,3
Wieś	2002	4 370,1	3 214,2	1 155,9	953,1	202,8
	2011	4 421,1	3 348,0	1 073,1	836,7	236,5
w %						
Ogółem	2002	100,0	76,1	23,9	19,3	4,5
	2011	100,0	80,9	19,1	15,3	3,8
Miasta	2002	100,0	77,4	22,6	18,1	4,5
	2011	100,0	83,4	16,6	13,5	3,1
Wieś	2002	100,0	73,5	26,5	21,8	4,6
	2011	100,0	75,7	24,3	18,9	5,3

Źródło: Tabl. 3 Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i rodzin NSP 2011

Liczba gospodarstw zamieszkujących wspólnie z więcej niż jednym, innym gospodarstwem domowym obniżyła się z 602 tys. w 2002 r. do 517 tys. w 2011 r. Udział takich gospodarstw w liczbie gospodarstw domowych ogółem zmniejszył się w tym okresie z 4,5% do 3,8%. W miastach populacja tych gospodarstw obniżyła się z 399,2 tys. do 280,3 tys. Na wsiach notowany był ich wzrost z 202,8 tys. do 236,5 tys., przy podniesieniu się proporcji z 4,6 % do 5,3%.

Sytuacja w zakresie samodzielności zamieszkiwania gospodarstw domowych uległa statystycznej poprawie. Zmiany te zaszły jednak podczas utrzymywania się małej społecznej dostępności budownictwa mieszkaniowego, zwłaszcza dla młodego pokolenia. Zaznacza się tu jednak istotny w latach transformacji spadek migracyjnego odpływu ludności ze wsi do miast, działający dwutorowo. Obniżający się przyrost gospodarstw domowych w miastach, w tym powstawania miejskich rodzin nuklearnych (oboje rodzice i potomstwo), ogranicza pośrednio oddziaływanie tam wiejskich wzorców prokreacyjnych. Od 2004 r. oddziałuje w tym zakresie wzmożona fala emigracyjnego odpływu głównie młodej ludności miejskiej – stanowiącej stracone zarzewie potencjalnych gospodarstw domowych – za granicę łączącą się z przystąpieniem Polski do UE.

W okresie 2002-2011 liczba rodzin mieszkających samodzielnie³⁰ spadła z 7 354,2 tys. w 2002 r. do 7 336,1 tys., a ich udział w ogólnej liczbie rodzin zmniejszył się odpowiednio z 70,3% do 66,9%. Spadek samodzielności zamieszkiwania rodzin dotyczył głównie terenów wiejskich, gdzie liczba rodzin mieszkających samodzielnie spadła z 2 332,7 tys. w 2002 r. do 2 222,6 tys., a ich udział zmienił się odpowiednio z 60,4% do 53,3%. W miastach liczba rodzin zamieszkujących samodzielnie co prawda wzrosła (z 5 021,5 tys. w 2002 r. do 5 113,5 tys. w 2011 r.), ale udział w ogólnej liczbie rodzin spadł z 76,1% w 2002 r. do 75,1% w 2011 r.

³⁰ Rodzina mieszkająca samodzielnie to rodzina stanowiąca gospodarstwo domowe jednorodzinne, które nie mieszka wspólnie z innym gospodarstwem domowym.

Tabl. 18 Rodziny według samodzielności zamieszkiwania w latach 2002 i 2011

Wyszczególnienie	Razem	z tego:				
		w gospodarstwach jednorodzinnych			zamieszkujących wspólnie z innym gospodarstwem domowym	w gospodarstwach dwurodzinnych i większych
		razem	zamieszkujących samodzielnie			
w tys.						
Ogółem	2002	10 455,4	9 203,1	7 354,2	1 848,9	1 252,3
	2011	10 972,5	8 897,5	7 336,1	1 561,3	2 075,1
Miasta	2002	6 595,6	6 060,1	5 021,5	1 038,6	535,5
	2011	6 805,7	5 942,3	5 113,5	902,1	863,4
Wieś	2002	3 859,7	3 142,9	2 332,7	810,2	716,8
	2011	4 166,9	2 955,1	2 222,6	732,5	1 211,7
w %						
Ogółem	2002	100,0	88,0	70,3	17,7	12,0
	2011	100,0	81,1	66,9	14,2	18,9
Miasta	2002	100,0	91,9	76,1	15,7	8,1
	2011	100,0	87,3	75,1	13,3	12,7
Wieś	2002	100,0	81,4	60,4	21,0	18,6
	2011	100,0	70,9	53,3	17,6	29,1
2002=100						
Ogółem		104,9	96,7	99,8	84,4	165,7
Miasta		103,2	98,1	101,8	86,9	161,2
Wieś		108,0	94,0	95,3	90,4	169,0

Źródło: Tabl. 4 Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i rodzin NSP 2011

Interpretując spadek samodzielności zamieszkiwania rodzin trzeba także wziąć pod uwagę, że w dobie kryzysu zapoczątkowanego w 2008 r. i ogólnego niedoboru mieszkań dla średnio i słabo sytuowanej ludności młodej wiekiem częstość deklarowania się rodzin wielopokoleniowych jako jednego gospodarstwa domowego zapewne wzrosła, bowiem część młodych ludzi w tym młodych małżeństwach nie mając szans na mieszkanie godzi się na wymuszone współzamieszkiwanie np. z rodzicami oraz na wspólne tańsze prowadzenie gospodarstwa domowego. Wyniki badań ankietowych z lat 2007 i 2011 wskazują, że droga do mieszkania młodych, także wykształconych ludzi staje się coraz trudniejsza ze względu

na niedomagania rynku pracy (brak zdolności kredytowej) oraz niewystarczające wsparcie rządu w zakresie pozyskiwania kredytów oraz budowania mieszkań na wynajem³¹.

Wadliwy paradygmat rozwoju oparty na wzroście ekonomicznym według koncepcji liberalizmu rynkowego, niezdrowa rywalizacja społeczno-zawodowa generująca między innymi wspomniane wyjazdy z Polski w celu poszukiwania pracy i lepszych warunków zamieszkiwania itp. odciążają polski bilans zaspokajania potrzeb mieszkaniowych w patologiczny sposób. Odciążanie takie podcina bowiem w znacznym stopniu szanse na lepszy rozwój w przyszłości, pogłębia proces starzenia się społeczeństwa polskiego, ogałaca rynek pracy z wysokiej jakości specjalistów itp. Regres społecznego budownictwa mieszkaniowego i kryzys są zatem czynnikami oddziałującym paradoksalnie na wzrost rejestrowanej w NSP samodzielności zamieszkiwania³².

Statystyczny deficyt mieszkań zamieszkałych w stosunku do liczby gospodarstw domowych zmniejszył się w sumie nieznacznie z 1,6 mln w 2002 r. do 1,5 mln w 2011 r.³³ Jednak nawet hipotetyczne zrównanie się liczby mieszkań i gospodarstw domowych rozpatrywane ze statystycznego punktu widzenia nie rozwiąże kwestii samodzielności zamieszkiwania w państwie takim jak Polska, przechodzącym transformację systemową. Decyduje tu bowiem niedopasowanie struktury inwestorskiej do zasobności finansowej, w tym zdolności kredytowej znacznej części społeczeństwa polskiego. Kwestia współzamieszkiwania dotyczy bowiem grup społecznych umiarkowanie, przede wszystkim słabo lub źle sytuowanych materialnie, zagrożonych niekiedy bezdomnością, w tym odłamu, któremu należałoby zapewnić mieszkania socjalne.

Jak już stwierdzono wcześniej, w gospodarstwach domowych ponad dwurodzinnych zamieszkiwało w 2011 r. 234 tys. rodzin, tj. 3 razy więcej niż 2002 r., – większość na wsiach (67%). Oznacza to więc znaczne powiększenie się prawdopodobieństwa występowania gospodarstw potencjalnych, co zwodniczo wpływa w istotnym stopniu na poprawę deklarowanej w czasie NSP 2011 samodzielności zamieszkiwania. W układzie typów rodzin w 2011 r. zanotowano 3 razy więcej niż w 2002 r. małżeństw z dziećmi będących

³¹ W. Urbańska, *Warunki zamieszkiwania i preferencje mieszkaniowe młodych Polaków w latach 2007 i 2011*, „Problemy Rozwoju Miast”, 2013, z 1. s. 143-149.

³² Procesy te i zjawiska znajdują wyraz w szacunkach deficytu mieszkaniowego opartych na danych dotyczących ludności faktycznie zamieszkałej w Polsce oraz rezydującej odniesieniu do mieszkań stale zamieszkałych i niezamieszkałych, lecz przeznaczonych do stałego zamieszkania. Dla ludności faktycznie zamieszkałej tworzącej gospodarstwa domowe gospodarstwa deficyt spada aż do około 0,5 mln mieszkań w czasie NSP 2011, a dla ludności rezydującej wynosi tylko około 0,1 mln mieszkań. Zob. P. Lis, *Skala potrzeb mieszkaniowych w Polsce*, (w:), *Raport CEBOS oraz ...*, op.cit., przedruk „Domy Spółdzielcze” 2014 nr 1, s. 7-8.

³³ *Raport z wyników Narodowego...* op. cit. s. 74, 98-100.

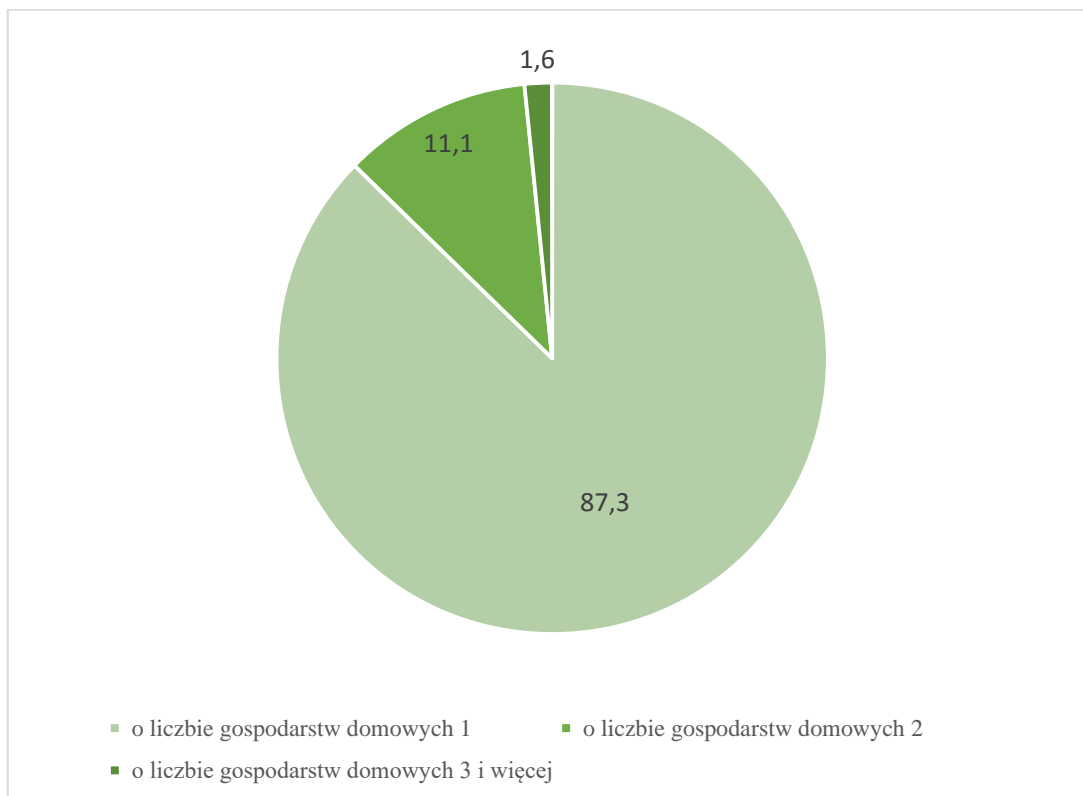
w gospodarstwach ponad dwurodzinnych – 69 tys. Ponadto, w gospodarstwach ponad dwurodzinnych przebywało w 2011 r. 77 tys. małżeństw z dziećmi na utrzymaniu mającymi do 24 lat (57 tys. na wsiach). Trzy razy więcej niż w 2002 r. było także rodzin niepełnych w gospodarstwach ponad dwurodzinnych tworzonych przez jednego rodzica oraz dzieci 80 tys., w tym 48 tys. na wsiach³⁴.

Trudna sytuacja społeczno-gospodarcza Polski, wzrost niepewności przyszłego bytu i rozwoju powodują obniżenie częstości powstawania nowych i ujawniania się potencjalnych gospodarstw domowych, łącząc zapotrzebowanie na mieszkania z rosnącymi coraz bardziej nietypowymi ich formami. Kształtowanie się rozmiarów budownictwa na niskim poziomie oraz zmniejszenie społecznej dostępności mieszkań decydują w latach transformacji o niewielkim zmniejszeniu statystycznego deficytu mieszkań zachodzącym podczas wzrostu samodzielności zamieszkiwania. Związana z zależnościami rynkowymi tendencja do budowania dużych mieszkań własnościowych, występująca podczas niewystarczających ogólnych rozmiarów budownictwa i pokaźnego zapotrzebowania społecznego na lokale mniejsze, nie może wpłynąć na istotniejsze przybliżanie się do równowagi liczby i struktury gospodarstw domowych oraz mieszkań. Z drugiej strony wzrost wielkości mieszkań, zwłaszcza w formie domów jednorodzinnych (zwłaszcza rejestrowanych w NSP jako jedno mieszkanie), pozwala niekiedy na wspólne zamieszkiwanie w dobrych warunkach kilku gospodarstw domowych. Istotne są tu również wzorce i tradycje kulturowe.

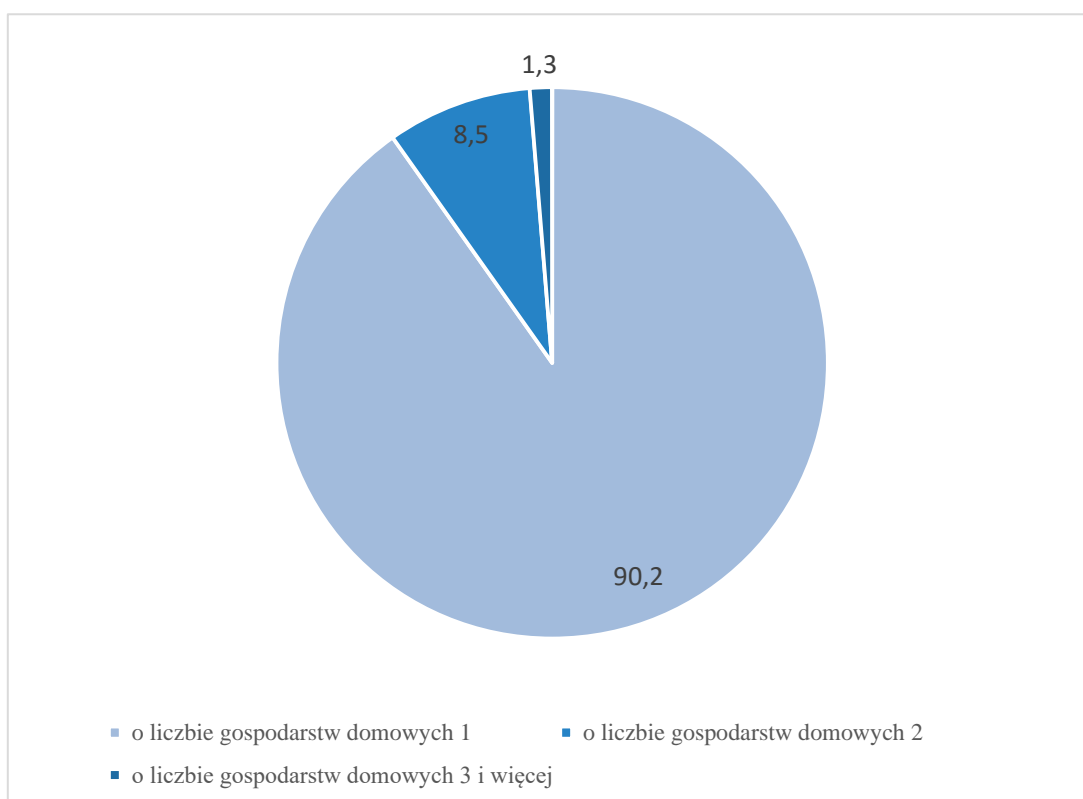
Spadek deficytu mieszkań w Polsce związany był między innymi ze zmianami liczby ludności. Dane „NSP 2002” wykazały 38,2 mln ludności w Polsce, wobec 38,5 mln w 2011 r. Przy tak niewielkim wzroście liczby ludności w okresie 2002-2011 zasób mieszkań zamieszkałych zwiększył się o 8%, wobec wzrostu liczby gospodarstw domowych tylko o 2%. Liczba gospodarstw wzrosła zatem znacznie wolniej niż liczba zasiedlonych mieszkań. Udział mieszkań zajmowanych przez jedno gospodarstwo wzrósł z 87% do 90%, podczas spadku proporcji lokali zamieszkiwanych przez 3 i więcej gospodarstw z 1,6% do 1,3%. Odpowiadało temu powiększenie udziału ludności w mieszkaniach zasiedlonych przez jedno gospodarstwo z 81% do 83%.

³⁴ Zob. p. 1.3. Typy rodzin i gospodarstw domowych w mieszkaniach

Wykres 7 Struktura mieszkań zamieszkałych według liczby gospodarstw domowych w Polsce w 2002 r.

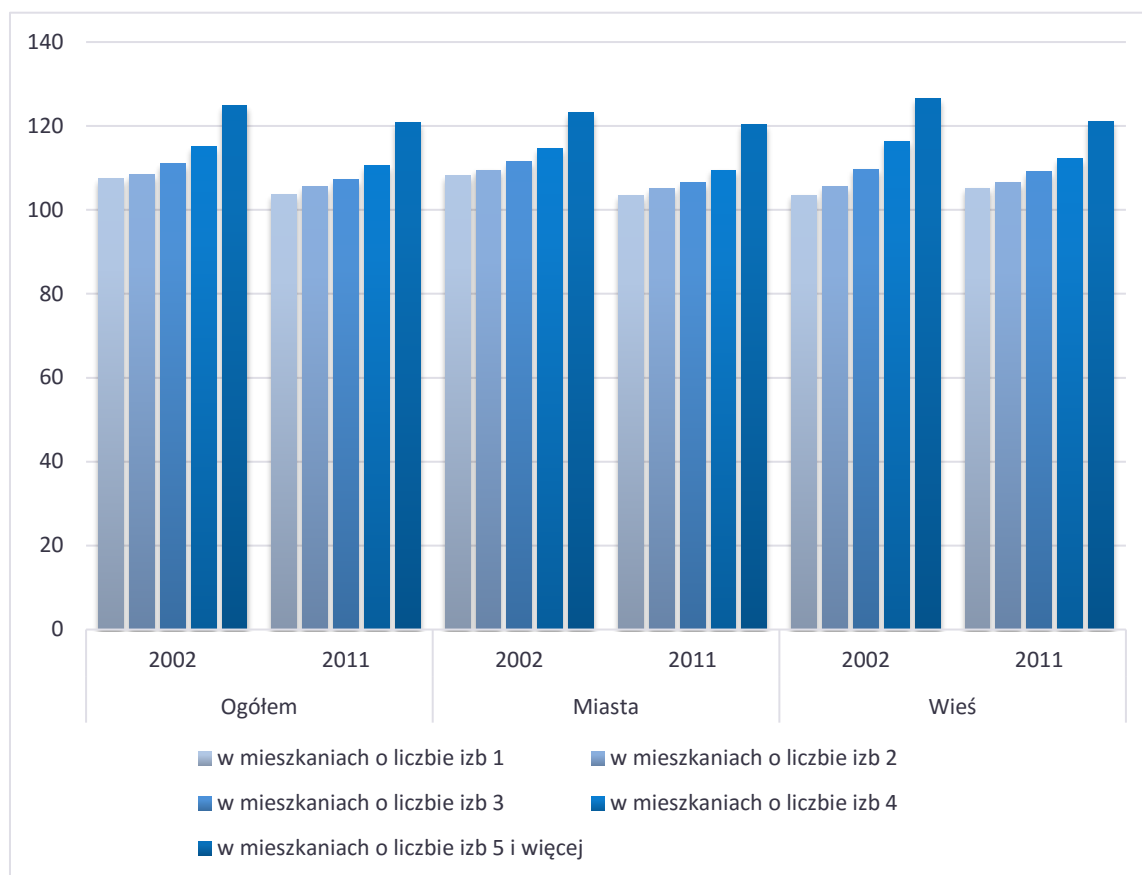
Wykres 8 Struktura mieszkań zamieszkałych według liczby gospodarstw domowych w Polsce w 2011 r.

W latach 2002-2011 liczba gospodarstw domowych przypadająca na 100 mieszkań zamieszkałych spadła w Polsce z 114,6 do 112,3. Na wsiach wskaźnik ten zmniejszył się w mniejszym stopniu (z 116,3 do 115,3) niż w miastach (z 113,6 do 110,3). Jednak wraz ze wzrostem wielkości mieszkań tempo obniżania się tego wskaźnika malało. W mieszkaniach jednoizbowych na 100 mieszkań przypadało w 2002 r. 107,5 gospodarstw domowych oraz 124,8 w przypadku mieszkań pięcioizbowych i większych. W czasie NSP 2011 liczby te wyniosły: 103,7 oraz 120,8. Zależność ta, gdy wiąże się ze współzamieszkiwaniem gospodarstw z tytułu pokrewieństwa w dużych mieszkaniach, może nie oznaczać regresu rzeczywistych warunków mieszkaniowych. Z danych spisowych wynika bowiem, że zdecydowana większość wspólnie zamieszkujących gospodarstw domowych jest ze sobą spokrewniona. Sytuacja taka istnieć może w pewnym stopniu w jednorodzinnych domach mieszkalnych osób fizycznych przeważających na obszarach wiejskich oraz dość często w mniejszych miastach. Faktyczna skala występowania gospodarstw potencjalnych nie mogących zrealizować swych aspiracji mieszkaniowych z przyczyn materialnych (ekonomicznych) nie jest znana i łączy się kierunkami zmian samodzielności zamieszkiwania.

Pogorszenie się podczas obu spisów wskaźników samodzielności zamieszkiwania wraz z przechodzeniem do mieszkań mających od jednej do pięciu i więcej izb w miastach i na wsiach jest niepokojące ze względów społecznych. Samodzielność zamieszkiwania maleje – jak można założyć przede wszystkim w lokalach średnio i słabiej uposażonych materialnie grup ludności. Liczba gospodarstw na 100 mieszkań spadła jednak w Polsce między latami NSP 2002 oraz NSP 2011 w mieszkaniach jednoizbowych z 107,5 do 103,7 oraz z 124,8 do 120,8 w pięcioizbowych i większych. Spadek samodzielności zamieszkiwania dotyczący miast i wsi może stanowić w pewnym stopniu, zwłaszcza w przypadku większych mieszkań, wynik świadomego, wywołanego czynnikami typu socjologicznego oraz kulturowego godzenia się na współzamieszkiwanie gospodarstw wielopokoleniowych.

Wykres 9 Przeciętna liczba gospodarstw domowych na 100 mieszkań według liczby izb w mieszkaniu

Statystyczny deficyt mieszkań nie uwzględnia mieszkań niezamieszkaných, w stosunku do których została ustalona forma własności. Poprawa rejestrowanej statystycznie samodzielności zamieszkiwania mogłaby być większa przy zasiedleniu przynajmniej części mieszkań niezamieszkaných.

Publikowane dane NSP 2011 dotyczące pustostanów są uboższe od danych zebranych w 2002 r. W czasie NSP 2011 było w Polsce 970 tys. mieszkań niezamieszkaných, czyli 7% ogółu mieszkań, w tym w miastach 513 tys. i na wsiach 457 tys. (w 2002 r. 760 tys. mieszkań, tj. 6% ogółu mieszkań, z tego w miastach 410 tys. a na wsiach 350 tys.). W miastach najwięcej mieszkań pustostanów było własnością osób fizycznych – 267 tys., tj. 22% miejskiego niezamieszkanego zasobu ogółem (w 2002 r. 255 tys. – 62%). Brak przy tym publikowanych danych dotyczących udziału mieszkań należących do osób fizycznych w miejskim zasobie niezamieszkanym przeznaczonym do stałego zamieszkania. Na wsiach dominacja mieszkań niezamieszkaných osób fizycznych zmniejszyła się w niewielkim stopniu, bowiem ich udział w ogólnej liczbie 371 tys. wiejskich mieszkań niezamieszkaných wynosił w 2011 r. 82% (w 2002 r. 350 tys. i 94%). Proporcja udziału mieszkań niezamieszkaných w całkowitym zasobie mieszkaniowym była prawie 2 razy wyższa na wsiach (10,4%) – gdzie oddziałuje jak

już wskazano w znacznym stopniu kwestia nieruchomości opuszczonych – niż w miastach (5,6%)³⁵.

Przeciętna powierzchnia użytkowa pustostanów była – jak podczas NSP 2002, zwłaszcza w zakresie własności osób fizycznych, nieco mniejsza niż mieszkań zamieszkałych. W opublikowanych materiałach NSP 2011 nie podaje się informacji, z jakich przyczyn pustostany są niezamieszkałe, co wyklucza ustalenie liczby lokali nowo zbudowanych lub rozbudowanych lecz niezasiedlonych, a nadających się do stałego zamieszkiwania. Trzeba jednak zgodzić się, że gdyby nawet okazało się, że część z niezamieszkałych mieszkań mogłaby stanowić zasób lokali nadających się do wykorzystania np. zasób socjalny, to ilościowy efekt byłby ograniczony przez uwarunkowania administracyjno-prawne, w tym ekonomiczne polityki socjalnej pomocy mieszkaniowej w wymiarze lokalnym. Zasadniczym ograniczeniem ekonomicznym są tu niedostateczne środki finansowe gminy, przede wszystkim na pokrycie części kosztów najmu lokali socjalnych³⁶.

Problem pustostanów związany jest niemniej przede wszystkim z własnością osób fizycznych. Wobec nierozwiązanej dotąd w Polsce kwestii niedostatecznej liczby mieszkań w stosunku do liczby gospodarstw domowych wzrost liczby mieszkań niezamieszkałych ogółem – bez możliwości wyodrębnienia w publikacjach NSP 2011 nowo wybudowanych mieszkań niezamieszkałych umożliwiających zamieszkiwanie – oceniać należy w sumie jako stratę w wymiarze społecznym. Pustostany nie mogą bowiem w tej sytuacji wypełniać należycie funkcji rezerwy mieszkań. Racjonalne niekiedy w wymiarze mikroekonomicznym zachowania jednostek – w tym dążenie do posiadania dwóch lub więcej mieszkań – nie gwarantuje bowiem automatycznie osiągnięcia długofalowego efektu makroekonomicznego i także przekonywujących efektów społecznych.

³⁵ *Mieszkania*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011..., op. cit.

³⁶ A Przymeński, *Zakres i dynamika socjalnej pomocy mieszkaniowej w Polsce w świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 i elementy zmian od 2002 r.* Poznań, 2014 (maszynopis), s. 21-22.

2.3. Samodzielność zamieszkiwania a wielkość gospodarstwa i liczba osób starszych

W uproszczonym przekroju dotyczącym liczby i proporcji gospodarstw domowych zamieszkujących samodzielnie według wielkości oraz reprezentanta w wieku 60 lat i więcej, w trakcie NSP 2011 spisano 4,2 mln gospodarstw z takim reprezentantem, które tworzyły 31% ogółu gospodarstw domowych w Polsce. Około 3,6 mln tych gospodarstw wykazywało samodzielne zamieszkiwanie, tj. 32,7% ogółu gospodarstw samodzielnie zamieszkujących w całej Polsce (30,8% w 2002 r.). W miastach udział gospodarstw domowych z reprezentantem w wieku 60 lat i więcej mieszkających samodzielnie w całkowitej liczbie gospodarstw domowych mieszkających samodzielnie wynosił w 2011 r. 34,0% (30,7% w 2002 r.), a na wsi – 29,2% (31,1% w 2002 r.). Jednakże niewielka zmienność i znaczna powtarzalność liczb względnych – wykazujących różnicowanie mieszczące się w granicach błędu – czyni wyniki i porównania NSP 2002 i NSP 2011 w tym zakresie kwalifikującymi się do dalszej weryfikacji w GUS.

Tabl. 19 Gospodarstwa domowe zamieszkujące samodzielnie ogółem oraz z reprezentantem w wieku 60 lat i więcej w latach 2002 i 2011.

Wyszczególnienie	Polska ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.		
Ogółem	13 330,9	8 960,9	4 370,1
z reprezentantem 60+	3 979,7	2 624,5	1 355,2
Zamieszkujące samodzielnie	10 151,4	6 937,3	3 214,2
z reprezentantem 60+	3 128,4	2 127,0	1 001,4
w % (ogółem = 100%)			
Zamieszkujące samodzielnie	76,1	77,4	73,5
z reprezentantem 60+	78,6	81,0	73,9
2011	w tys.		
Ogółem	13 568,9	9 146,9	4 421,1
z reprezentantem 60+	4 215,9	2 957,0	1 258,9
Zamieszkujące samodzielnie	10 980,1	7 632,1	3 348,0
z reprezentantem 60+	3 576,6	2 597,2	979,4
w % (ogółem = 100%)			
Zamieszkujące samodzielnie	80,9	83,4	75,7
z reprezentantem 60+	84,8	87,8	77,8

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Tabl. 20 Gospodarstwa domowe zamieszkujące samodzielnie ogółem oraz z reprezentantem w wieku 60 lat i więcej według wielkości w latach 2002 i 2011 /dok./.

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe					
	jednoosobowe			wielooosobowe		
	Polska ogółem	miasto	wieś	Polska ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.					
Ogółem	3 303,0	2 484,2	818,8	10 028,0	6 476,6	3 551,4
z reprezentantem 60+	1 526,3	1 057,1	469,2	2 453,4	1 567,4	886,0
Zamieszkujące samodzielnie	2 047,2	1 538,5	508,7	8 104,2	5 398,7	2 705,4
z reprezentantem 60+	1 109,7	786,2	323,5	2 018,7	1 340,8	677,9
w % (ogółem = 100%)						
Zamieszkujące samodzielnie	62,0	61,9	62,1	80,8	83,4	76,2
z reprezentantem 60+	72,7	74,4	68,9	82,3	85,5	76,5
2011	w tys.					
Ogółem	3 254,7	2 488,0	766,7	10 313,3	6 658,9	3 654,4
z reprezentantem 60+	1 567,9	1 158,0	409,9	2 647,8	1 798,9	849,0
Zamieszkujące samodzielnie	2 473,2	1 935,5	537,7	8 506,9	5 696,6	2 810,3
z reprezentantem 60+	1 330,5	1 010,3	320,1	2 246,1	1 586,8	659,3
w % (ogółem = 100%)						
Zamieszkujące samodzielnie	76,0	77,8	70,1	82,5	85,5	76,9
z reprezentantem 60+	84,9	87,2	78,1	84,8	88,2	77,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. 1 567,9 tys. gospodarstw domowych jednoosobowych, których reprezentant przekroczył 59 rok życia stanowiło prawie połowę wszystkich gospodarstw jednoosobowych. Wśród 2 473,2 tys. gospodarstw domowych jednoosobowych zamieszkujących samodzielnie 1 330,5 tys. to gospodarstwa domowe osoby starszej – 53,8%. Proporcje te w miastach wynosiły 46,8% i 52,2%, a na wsiach kolejno: 53,4% i 59,5%.

W zbiorze 10 313,3 tys. gospodarstw wielooosobowych gospodarstwa domowe ze starszym reprezentantem stanowiły 25,7% (2 648,0 tys.), natomiast w populacji 8 506,9 tys. gospodarstw wielooosobowych zamieszkujących samodzielnie było ich 2 246,1 tys., tj. 26,4%. Proporcje te kształtowały się odpowiednio w miastach 27,0% i 27,8% oraz na wsiach 23,2% i 23,5%.

Pogłębianie się procesu starzenia się społeczeństwa polskiego znalazło więc pewien wyraz w zmianach liczby i proporcji gospodarstw domowych zamieszkujących samodzielnie według wielkości oraz reprezentanta gospodarstwa w wieku 60 lat i więcej. Zaznaczyło się to najwyraźniej w miastach. Gospodarstwa domowe z reprezentantem mającym 60 lat i więcej, w tym częściej jednoosobowe niż wieloosobowe, wykazywały stosunkowo większy stopień samodzielności zamieszkiwania niż gospodarstwa domowe ogółem – w skali państwa oraz na wsiach.

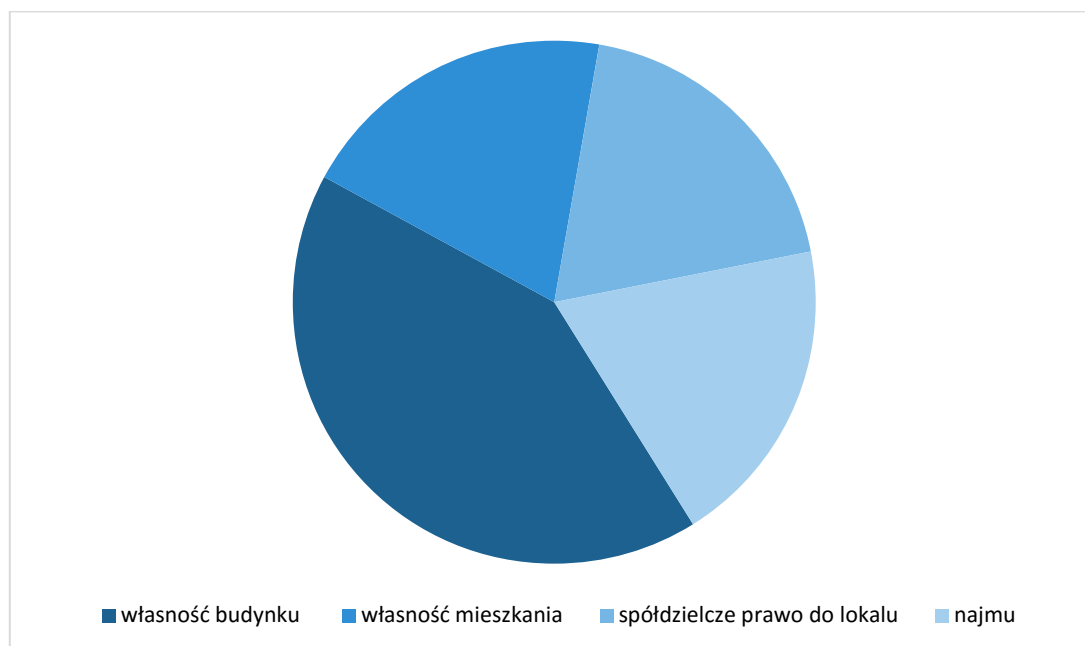
2.4. Samodzielność zamieszkiwania – grupa społeczno-ekonomiczna i tytuł do mieszkania

Spoleczne kwestie samodzielności zamieszkiwania łączą się wyraźnie ze strukturą własności zasobu wykazującą w okresie transformacji zasadnicze przekształcenia. Udział gospodarstw domowych mieszkających samodzielnie był w latach 2002 i 2011 stosunkowo wysoki w spółdzielczości własnościowej (90% i 95%) oraz lokatorskiej (88% i 93%). W okresie 2002-2011 wzrastał więc znacząco w mieszkaniach spółdzielczych. W budynkach będących własnością osób fizycznych udział gospodarstw domowych mieszkających samodzielnie pozostał stosunkowo niski pomimo największego wzrostu (z 82% do 88%). Głównie w tych budynkach mieszkają bowiem gospodarstwa zajmujące lokale z tytułu pokrewieństwa³⁷.

W 2011 r. wśród gospodarstw domowych zamieszkujących samodzielnie najwyższy udział stanowiły te mieszkające z tytułu własności budynku (40,9%), w dalszej kolejności z tytułu własności mieszkań (19,4%). W miastach najczęściej gospodarstw domowych mieszkało samodzielnie z tytułu spółdzielczego prawa do lokalu (łącznie własnościowe i lokatorskiego) – 26,5% oraz z tytułu własności mieszkania – 24,5%. Na wsi dominujący udział stanowiły gospodarstwa domowe zamieszkujące samodzielnie z tytułu własności budynku – 83,9%.

³⁷ *Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i ich rodzin*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002..., op.cit.; *Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i ich rodzin*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2014.

Wykres 10 Struktura gospodarstw domowych mieszkających samodzielnie według tytułu do zajmowanego mieszkania w 2011 r.

W 2011 r. wśród 4,5 mln gospodarstw domowych mieszkających samodzielnie we własnym budynku ok. 2 mln stanowiły gospodarstwa pracowników najemnych tj. znacznie więcej niż w 2002 r. (1,3 mln). Gospodarstwa te stanowiły prawie 46% (w 2002 r. 30%) gospodarstw w Polsce zamieszkujących samodzielnie we własnym budynku i ok. 40% (w 2002 r. 30%) ogólnej liczby gospodarstw mieszkających w budynku stanowiącym własność indywidualną. Kolejnym źródłem dochodów gospodarstw domowych mieszkających samodzielnie we własnym budynku były źródła niezarobkowe – dla 1,5 mln stanowią gospodarstwa, wśród których były na ogół osoby starsze wiekiem, mieszkało samodzielnie we własnym budynku (w 2002 r. również 1,5 mln). Gospodarstw tych było nadal prawie dwa razy więcej na wsiach (929 tys.) niż w miastach. Stanowiły one łącznie 1/3 (w 2002 r. 42%) gospodarstw w skali Polski zamieszkujących samodzielnie z tytułu własności budynku oraz 29% (w 2002 r. 34%) całkowitej liczby gospodarstw zamieszkujących z tego z tytułu.

W 2011 r. gospodarstwa domowe mieszkające samodzielnie z tytułu spółdzielczego prawa do lokalu (łącznie własnościowego i lokatorskiego – 2,1 mln) utrzymywały się głównie z pracy najemnej (968,2 tys.) – 47%. W stosunku do 2002 r. udział ten pozostawał właściwie na niezmiennym poziomie. Jakkolwiek w porównaniu z 2002 r., kiedy było ich 1,4 mln, ich znaczenie ilościowe się zmniejszyło. Spowodowane było to spadkiem liczby lokali zajmowanych przez gospodarstwa domowe pracowników najemnych na podstawie spółdzielczego prawa do lokalu własnościowego z 926 tys. w 2002 r. do 798 tys. w 2011 r.

i skokowym obniżeniem się liczby pracowników najemnych będących lokatorami mieszkań spółdzielczych do 170 tys. (w 2002 r. 498 tys.), w tym przede wszystkim w miastach.

Tabl. 21 Struktura gospodarstw domowych zamieszkujących samodzielnie według grup społeczno-ekonomicznych i tytułu własności budynku lub mieszkania w Polsce w miastach i na wsiach w latach 2002 i 2011

gospodarstwa domowe:	mieszkające samodzielnie z tytułu własności					
	budynku			mieszkania		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
	udział w liczbie gospodarstw ogółem w mieszkaniach w % (ogółem = 100%)					
2002						
pracowników najemnych	29,6	32,5	28,1	36,2	35,1	39,1
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	34,4	33,0	35,1	43,6	43,3	44,6
2011						
pracowników najemnych	45,6	49,7	43,1	47,3	47,0	49,1
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	32,7	32,1	33,0	41,8	42,5	36,4

Źródło: Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i ich rodzin, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002., Warszawa, GUS 2003 oraz Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i rodzin NSP 2011

Znaczącą liczebnie rolę odgrywały poza tym, podobnie jak w 2002 r., gospodarstwa domowe mieszkające samodzielnie i utrzymujące się ze źródeł niezarobkowych oraz gospodarstwa pracowników najemnych mające indywidualną własność mieszkań.

Zmalała również do 899 tys. liczba gospodarstw samodzielnie zamieszkujących w zasobie spółdzielczym i utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych, w tym do 769 tys. w zasobie własnościowym i do 130 tys. – w lokatorskim (w 2002 r. odpowiednio 1,2 mln, w tym 796 tys. w zasobie własnościowym i 366 tys. – w lokatorskim). Grupa gospodarstw samodzielnie zamieszkujących w zasobie spółdzielczym i utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych stanowiła 47% gospodarstw w Polsce zamieszkujących samodzielnie z tego tytułu (w 2002 r. 40%) i – tak jak w 2002 r. 36% wszystkich gospodarstw objętych spółdzielczym prawem do lokalu. Około 0,8 mln gospodarstw samodzielnie zamieszkujących oraz utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych wynajmowało mieszkania, głównie w miastach (w 2002 r. 985,6 tys.). Ich proporcja do ogólnej liczby gospodarstw mieszkających samodzielnie z tego tytułu wynosiła 38,7% (w 2002 r. 50%) oraz 35% w stosunku do ogółu gospodarstw wynajmujących mieszkania (w 2002 r. 43%). Gospodarstwa samodzielnie zamieszkujące oraz utrzymujące się ze źródeł niezarobkowych nie były już w 2011 r. największą grupą społeczno-ekonomiczną wynajmującą mieszkania. Notuje się bowiem wtedy

1,0 mln pracowników najemnych wynajmujących lokale mieszkalne, przede wszystkim w miastach (w 2002 r. 0,8 mln). Udział tych pracowników najemnych w ogólnej liczbie gospodarstw mieszkających samodzielnie z tytułu najmu wynosił 83% (w 2002 r. 42%) oraz 45% w stosunku do ogółu gospodarstw wynajmujących mieszkania (w 2002 r. 43%). Gospodarstwa z innych grup społeczno-ekonomicznych zamieszkujące na podstawie pozostałych tytułów do mieszkania miały podobnie jak w 2002 r. nieporównywalnie mniejsze, niekiedy symboliczne znaczenie pod względem liczebnym³⁸.

2.5. Samodzielność zamieszkiwania – liczba i skład rodzin w gospodarstwach

W latach 2002-2011 wzrosła o 0,5 mln liczba rodzin, łącznie ze związkami partnerskimi, zamieszkujących w mieszkaniach (z ok. 10,5 mln do ok. 11,0 mln), w tym w miastach o 0,2 mln (z 6,6 mln do 6,8 mln). Niepokojące jest jednak zmniejszenie się liczby rodzin obejmującej także związki partnerskie w mieszkaniach z dziećmi na utrzymaniu do 24 roku życia z 6,1 mln do 5,8 mln. W miastach liczba takich rodzin spadła z 3,8 mln do 3,4 mln, podczas gdy na wsi wzrosła z 1,3 mln do 2,4 mln, gdzie tradycyjne wzorce prokreacyjne odgrywają jeszcze istotną rolę. Nastąpił w związku z tym spadek udziału rodzin utrzymujących dzieci w ogólnej liczbie rodzin w gospodarstwach domowych w mieszkaniach z 47,3% do 44,4%, w tym w miastach z 48,1% do 42,8%.

³⁸ ibidem

Tabl. 22 Samodzielność zamieszkiwania – liczba i skład rodzin w gospodarstwach domowych

Wyszczególnienie	Ogółem		miasto	wieś
w tys.				
Gospodarstwa domowe w mieszkaniach	2002	13 330,9	8 960,9	4 370,1
	2011	13 568,0	9 146,9	4 421,1
	zmiana	237,1	186,0	51,0
w tym:				
zamieszkujące samodzielnie	2002	10 151,4	6 937,2	3 214,2
	2011	10 980,1	7 632,1	3 348,0
	zmiana	828,7	694,9	133,8
Rodziny ^{a/} w gospodarstwach domowych w mieszkaniach ogółem	2002	10 455,4	6 596,9	3 859,7
	2011	10 972,5	6 805,7	4 166,9
	zmiana	517,1	209,1	307,2
w tym:				
w gospodarstwach zamieszkujących samodzielnie	2002	8 519,1	5 520,4	2 998,8
	2011	9 225,4	5 903,5	3 321,8
	zmiana	706,3	383,1	323
Rodziny ^{a/} w gospodarstwach domowych w mieszkaniach z dziećmi ^{b/}	2002	6 078,2	3 793,7	2 284,5
	2011	5 797,6	3 365,6	2 432,1
	zmiana	-280,6	-428,1	147,6
w tym:				
w gospodarstwach zamieszkujących samodzielnie ^{b)}	2002	4 941,5	3 174,8	1 766,7
	2011	4 867,9	2 912,6	1 955,3
	zmiana	-73,6	-262,2	188,6

a/ łącznie ze związkami partnerskimi, b/ na utrzymaniu do 24 roku życia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W czasie NSP 2011 zanotowano 4,0 mln małżeństw z dziećmi, w tym 2,9 mln z dziećmi na utrzymaniu do 24 lat, stanowiących gospodarstwa jednorodzinne mieszkające samodzielnie. Było to mniej niż w 2002 r. (4,5 mln i 3,7 mln). Podobnie jak w 2002 r. większość takich małżeństw ustalona została w miastach (odpowiednio 2,6 mln, w tym 1,9 mln, wobec 2,9 mln, w tym 2,4 mln w 2002 r.). Wśród rodzin zamieszkujących samodzielnie w gospodarstwach jednorodzinnych małżeństwa z dziećmi stanowiły ok. 55% (w 2002 r. 61%).

Małżeństw z dziećmi na utrzymaniu do lat 24 będących gospodarstwami domowymi jednorodzinnymi mieszkającymi samodzielnie było w 2011 r. 2,9 mln (w 2002 r. 3,7 mln). Większość małżeństw tego typu żyła w miastach (1,9 mln wobec 2,4 mln w 2002 r.). Małżeństwa te tworzyły w skali Polski 40% populacji rodzin mieszkających samodzielnie w gospodarstwach jednorodzinnych (w 2002 r. około 50%) oraz 66% (w 2002 r. $\frac{3}{4}$) małżeństw z dziećmi do lat 24 ogółem.

W populacji rodzin znajdujących się w mieszkaniach wyodrębnionych było 164 tys. młodych rodzin bez dzieci (w 2002 r. 118 tys.) oraz 272 tys. młodych rodzin z dziećmi (w 2002 r. 408 tys.) samodzielnie mieszkających jako gospodarstwa jednorodzinne.

Tabl. 23 Samodzielność zamieszkiwania według typów rodzin i gospodarstw domowych

Rodziny	Rodziny zamieszkujące w gospodarstwach zajmujących mieszkania samodzielnie (w tys. rodzin):					
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
	2002			2011		
jednorodzinnych						
Ogółem	7 354,2	5 021,5	2 332,7	7 336,1	5 113,5	2 222,6
- małżeństwa ^{a/} bez dzieci	1 563,5	1 154,5	408,9	1 794,5	1 401,8	392,6
w tym						
- młode rodziny bez dzieci	117,6	97,4	20,3	163,7	141,8	21,9
- małżeństwa ^{a/} z dziećmi	4 487,7	2 933,2	1 554,5	4 009,9	2 589,5	1 420,4
w tym						
- małżeństwa ^{a/} z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	3 701,4	2 425,0	1 276,4	2 935,9	1 867,0	1 065,4
- młode rodziny z dziećmi	407,8	266,7	141,1	272,3	193,0	79,2
- jeden rodzic z dziećmi	1 303,0	933,8	369,3	1 531,8	1 122,2	409,6
w tym						
- jeden rodzic z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	601,9	471,2	130,7	656,1	511,9	144,1
- jeden młody rodzic z dziećmi	68,6	56,5	12,1	75,4	60,9	14,5
dwurodzinnych						
Ogółem	1 089,5	472,7	616,8	1 670,9	719,0	952,0
- małżeństwa ^{a/} bez dzieci	336,0	140,7	195,3	486,5	210,1	276,4
w tym						
- młode rodziny bez dzieci	45,5	20,2	25,3	54,7	21,7	33,0
- małżeństwa ^{a/} z dziećmi	461,7	160,5	301,2	706,6	245,4	461,3
w tym						
- małżeństwa ^{a/} z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	374,2	123,9	250,3	672,6	232,2	440,2
- młode rodziny z dziećmi	129,7	42,1	87,6	129,6	40,4	89,2
- jeden rodzic z dziećmi	291,8	171,5	120,3	477,8	263,5	214,3
w tym						
- jeden rodzic z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	216,4	137,5	78,9	442,1	245,8	196,8
- jeden młody rodzic z dziećmi	121,0	80,3	40,7	148,3	85,2	63,1
ponad dwurodzinnych						
Ogółem	75,4	26,1	49,3	218,3	71,1	147,2
- małżeństwa ^{a/} bez dzieci	20,2	6,6	13,6	55,7	18,3	37,4
w tym						
- młode rodziny bez dzieci	4,7	1,4	3,3	9,9	2,5	7,4
- małżeństwa ^{a/} z dziećmi	30,7	7,9	22,7	89,0	23,8	65,2
w tym						
- małżeństwa ^{a/} z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	26,7	6,8	19,8	88,1	23,4	64,6
- młode rodziny z dziećmi	13,9	3,3	10,7	25,7	5,2	20,5
- jeden rodzic z dziećmi	24,5	11,6	12,9	73,5	28,9	44,6
w tym						
- jeden rodzic z dziećmi na utrzymaniu do lat 24	20,9	10,3	10,7	72,6	28,6	44,0
- jeden młody rodzic z dziećmi	13,4	6,9	6,6	30,7	12,0	18,8

a/ razem ze związkami partnerskimi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. w gospodarstwach wielorodzinnych mieszkało samodzielnie 1,7 mln (w 2002 r. 1,1 mln) rodzin w gospodarstwach dwurodzinnych oraz 218 tys. (w 2002 r. 75 tys.) – w gospodarstwach ponad dwurodzinnych. Wspólne zamieszkiwanie rodzin nawiązujące, jednak w sposób – jak się wydaje – zwodniczy, co do społeczno-kulturowej treści. do tradycyjnych wartości wzrosło zatem w świetle danych NSP 2002 i NSP 2011. Mogło być tak w związku z obniżającym się tylko w niewielkim stopniu – mimo wspomnianego umiarkowanego wzrostu demograficznych potrzeb mieszkaniowych – deficytem mieszkań w stosunku do liczby i struktury gospodarstw domowych. W sytuacji tej niemożliwe było ujawnianie się rzeczywistych preferencji co do samodzielności lub współzamieszkiwania rodzin i jednoosobowych gospodarstw domowych. W czasie NSP 2011 było 997 tys. gospodarstw domowych z dwoma lub więcej rodzinami stanowiących 7% gospodarstw domowych ogółem, czyli więcej niż w 2002 r. (w 2002 r. 613 tys. i 5%). Rozwój tego procesu jest zarazem pośrednim dowodem pogłębiania się problemu gospodarstw potencjalnych, który dotyka głównie młode rodziny w miastach. Na wsiach współzamieszkiwanie w domach jednorodzinnych łączy się jeszcze często z istnieniem wielopokoleniowego gospodarstwa rolnego, ma bardziej ugruntowane społeczno-kulturowe tradycje.

Liczebność i częstość samodzielnego zamieszkiwania rozpatrywanych typów rodzin z dziećmi będących gospodarstwami jednorodzinnymi była podczas NSP 2011 wyraźnie mniejsza niż w trakcie NSP 2002 r. W lepszej sytuacji znajdowały się rodziny zamieszkujące w gospodarstwach dwurodzinnych oraz ponad dwurodzinnych zajmujących mieszkania samodzielnie. Potwierdza to – jak się wydaje – i w tym aspekcie wcześniejsze obserwacje formułowane wokół stwierdzenia, że regres społecznego budownictwa mieszkaniowego i kryzys stanowią istotne czynniki oddziałujące paradoksalnie na wzrost rejestrowanej w NSP samodzielności zamieszkiwania. Rodziny bezdzietne oraz mające dzieci deklarowały się podczas NSP 2011 częściej niż w czasie NSP 2002 jako jedno gospodarstwo domowe dwurodzinne lub ponad dwurodzinne ze względu na lepsze możliwości przetrwania w dzisiejszych trudnych ze względów społeczno-ekonomicznych czasach.

Według spisu z 2011 r. było 11,0 mln rodzin w gospodarstwach domowych oraz 3,7 mln gospodarstw nierodzinnych. Oznaczało to większy niż w czasie NSP 2002 górny poziom zapotrzebowania na samodzielne mieszkania stanowiący 14,7 mln jednostek, przy 12,5 mln mieszkaniach stale zamieszkanymi. Pułap zapotrzebowania na mieszkania spadł więc nieco, do 2,2 mln lokali. Spadek ten właśnie w polskiej rzeczywistości mieszkaniowej, to głównie – jak się wydaje – efekt nieznannej, wymuszonej niedostatecznym budowaniem mieszkań

społecznych, wielkości niechcianego współzamieszkiwania rodzin stanowiących potencjalne gospodarstwa domowe. Zapotrzebowanie górne pomniejszone o liczbę rodzin i gospodarstw domowych nierodzinnych, które chcą zamieszkiwać wspólnie wyznaczałoby bowiem rzeczywiste zapotrzebowanie na samodzielne mieszkania. Występują jednak zasadnicze trudności określenia faktycznej liczby rodzin i gospodarstw domowych nierodzinnych chcących w rzeczywistości zamieszkiwać wspólnie. Nawet bieżące badania ankietowe i sondażowe nie mogą dać w praktyce polskiej wystarczająco wiarygodnych wyników w tym zakresie w sytuacji pokaźnego jeszcze deficytu samodzielnych mieszkań. Biorąc jednak pod uwagę zachodni cywilizacyjny, obejmujący także Polskę, trend spadku przeciętnej wielkości gospodarstwa domowego, tendencje do rozpadania się tradycyjnych wielopokoleniowych gospodarstw na rodziny nuklearne i nietypowe oraz na gospodarstwa jednoosobowe, założyć można nasilenie się skłonności do samodzielnego zamieszkiwania tłumionej w Polsce niedoborem mieszkań społecznych.

2.6. Zaludnienie mieszkań – źródło utrzymania, grupa społeczno-ekonomiczna i typ rodziny

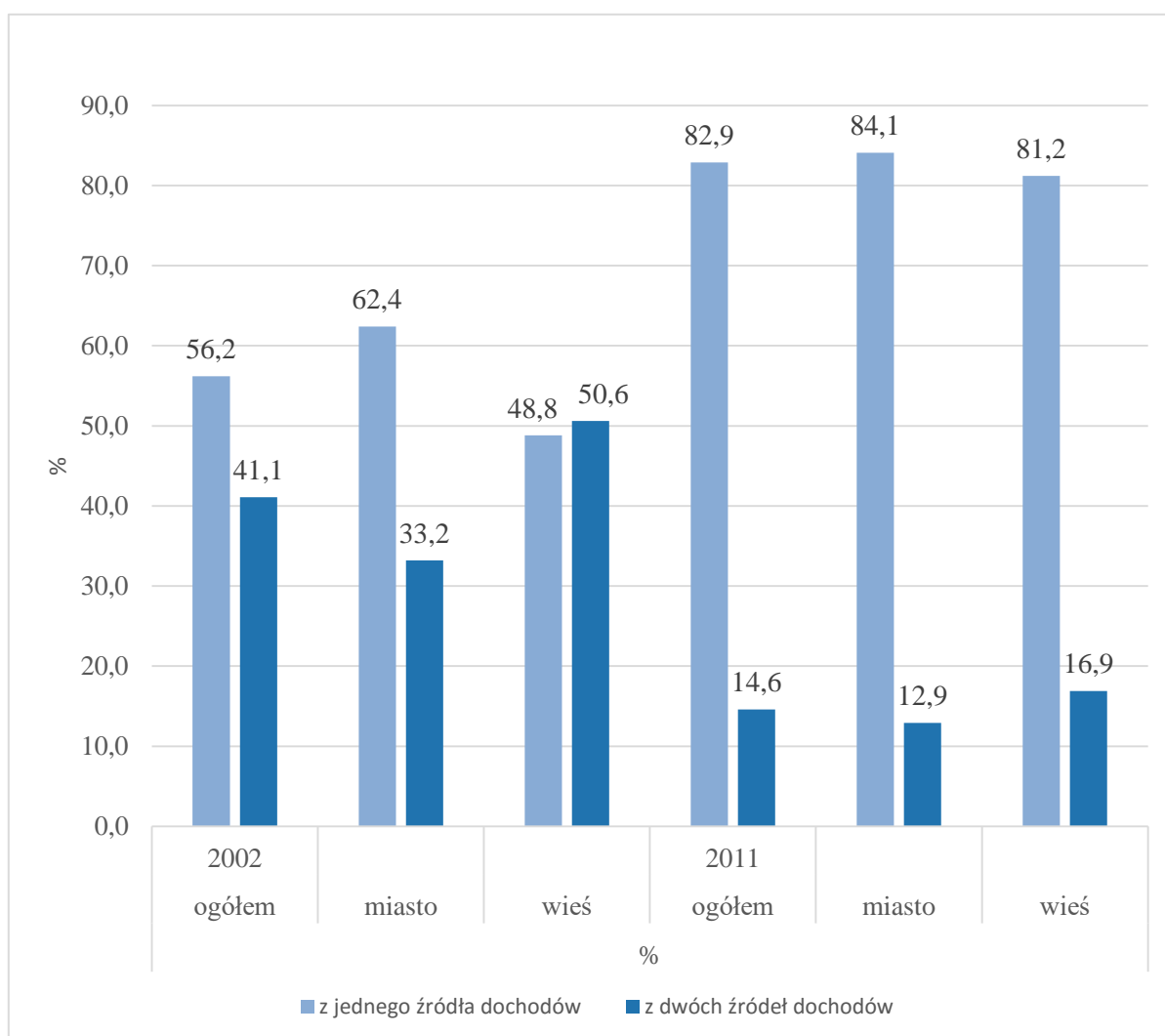
W 2011 r. w Polsce 70% gospodarstw domowych – więc o ok. 20 p.proc. więcej niż w podczas NSP 2002 – miało mieszkania o liczbie osób na 1 pokój wynoszącej 1,00 i mniej. W miastach było 6,6 mln takich gospodarstw (w 2002 r. 4,8 mln) oraz na wsiach 2,9 mln (w 2002 r. 1,9 mln). W mieszkaniach zagęszczonych przez trzy i więcej osób na 1 pokój było 437 tys. gospodarstw (w 2002 r. 943 tys.), w tym w miastach 260 tys. (w 2002 r. 512 tys.) i na wsiach 177 tys. (w 2002 r. 431 tys.).

Mieszkania o niskim zaludnieniu, tj. takie, których zaludnienie nie przekracza 1,00 osoby na 1 pokój, zajmowało w 2011 r. 7,8 mln gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła dochodu (w 2002 r. 4,3 mln) oraz 1,2 mln gospodarstw mających dwa źródła (w 2002 r. 2,4 mln).

Tak jak w 2002 r., wśród gospodarstw domowych zajmujących mieszkania zaludnione przez 1,00 i mniej osób na 1 pokój największą grupę pod względem liczebności, bo 3,5 mln (w 2002 r. 2,4 mln) gospodarstw domowych stanowiły te utrzymujące się z jednego niezarobkowego źródła dochodu. Gospodarstwa te wyznaczały, podobnie jak 2002 r. 37% całej populacji gospodarstw wykazujących zaludnione w ten sposób mieszkanie oraz 82% (w 2002 r. 69%) wszystkich gospodarstw utrzymujących się z jednego niezarobkowego źródła dochodu.

W warunkach niskiego zaludnienia mieszkało kolejne 0,4 mln gospodarstw domowych, dla których źródła niezarobkowe stanowiły główne, choć niejedyne źródło dochodu (w 2002 r. 1,1 mln). Gospodarstwa te tworzyły 4% (w 2002 r. 16%) ogółu gospodarstw mających nisko zaludnione mieszkanie oraz 75% (w 2002 r. około 50%) wszystkich gospodarstw utrzymujących się z dwóch źródeł, z których główne źródło stanowiły źródła niezarobkowe. W porównaniu ze stanem z 2002 r. liczebność tej grupy gospodarstw domowych obniżyła się zatem ponad dwukrotnie. Stawia to w dobie postępującego starzenia się społeczeństwa polskiego pytanie o inne możliwe przyczyny tak dużych zmian lub o wpływ na nie istotnie zmienionej metody przeprowadzenia NSP 2011. W konsekwencji trudno jest wnioskować, w jakim stopniu oddziałują tu skład i typ gospodarstw domowych tak prawdopodobne podczas interpretowania wyników NSP 2002 w tym zakresie.

Wykres 11 Gospodarstwa domowe według źródeł utrzymania o liczbie osób 3 i więcej przypadających na 1 pokój w latach 2002 i 2011

W 2011 r. w mieszkaniach nadmiernie zaludnionych, tj. takich, w których mieszka trzy i więcej osób na 1 pokój, było 362 tys. gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła dochodu (w 2002 r. 530 tys.) oraz 64 tys. gospodarstw żyjących z dwóch źródeł (w 2002 r. 388 tys.). Widoczny jest tu zatem postęp przejawiający się ponad 6-krotnym spadkiem liczby gospodarstw z dwoma źródłami dochodów mieszkających w lokalach przeludnionych. Pokazuje to, że decydującą wagę w tym zakresie miały dochody osobiste przy realistycznym założeniu, że na ogół gospodarstwa z dwoma źródłami mają większy łączny dochód niż gospodarstwa z jednym źródłem utrzymania. Wśród gospodarstw domowych mieszkających w nadmiernie zaludnionych mieszkaniach – podobnie jak w czasie NSP 2002 – najliczniejszą grupę liczącą 163 tys. gospodarstw stanowiły te mające jedno źródło dochodów i utrzymujące się z pracy w sektorze prywatnym (w 2002 r. 211 tys. gospodarstw). Pomiędzy NSP 2002 i NSP 2011 odnotowana zostaje więc poprawa także i w tym zakresie, która wyraża się zmniejszeniem liczby gospodarstw zarejestrowanych w przeludnionych mieszkaniach w miastach i na wsiach. Podtrzymać tu można interpretację dotyczącą danych NSP 2002, że są to głównie gospodarstwa wielodzietne na wsiach i w mniejszych miastach. Gospodarstwa mające te cechy stanowiły wszakże 37% populacji gospodarstw doznających szczególnie nadmiernego zaludnienia mieszkań, tj. więcej niż w 2002 r. (22%) oraz 5% wszystkich gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła w postaci pracy w sektorze prywatnym (w 2002 r. 10%).

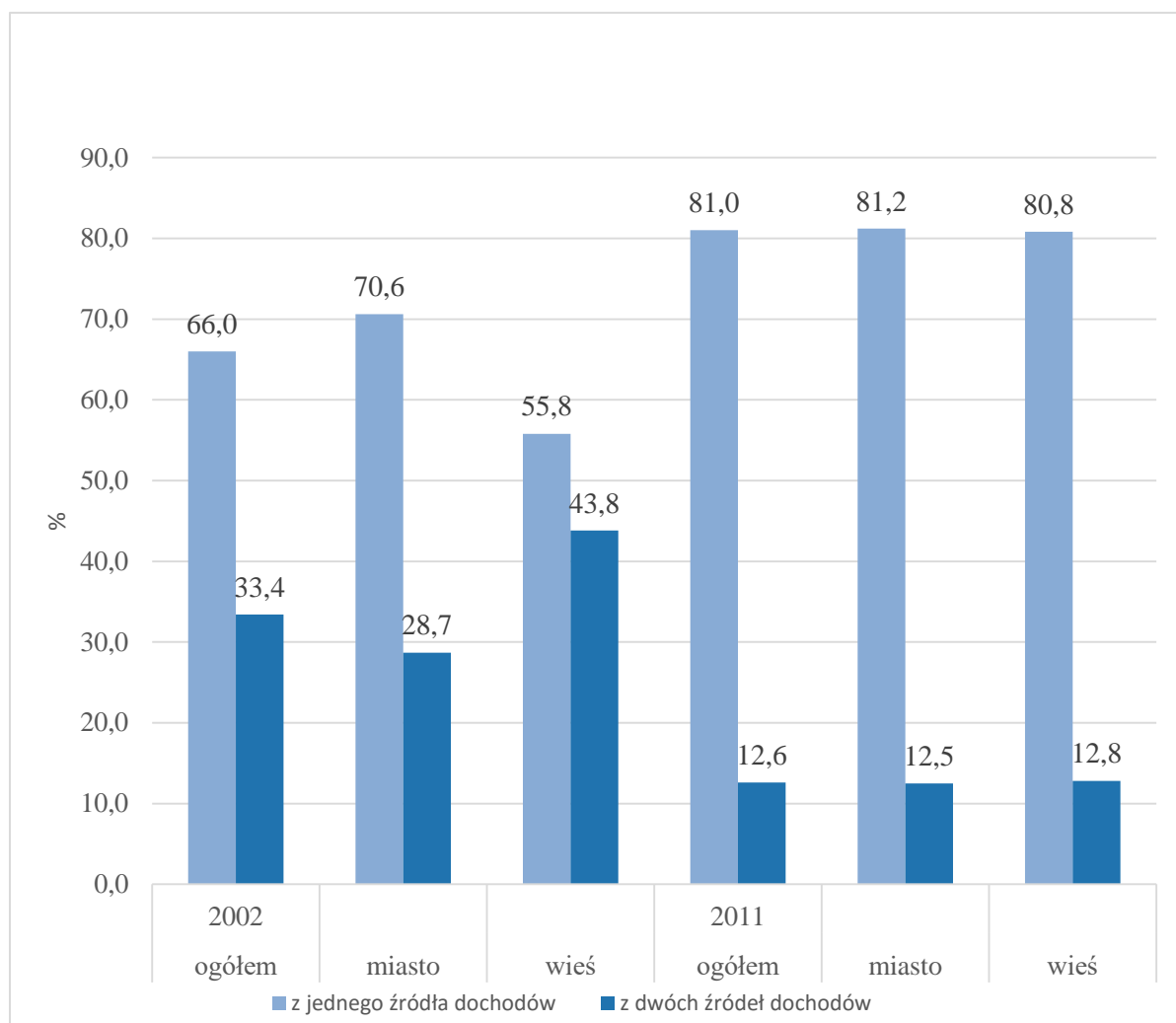
Druga pod względem liczebności zbiorowość w mieszkaniach z liczbą osób 3 i więcej na pokój liczącą 85 tys. gospodarstw domowych, w 2011 r. utrzymywała się jedynie z niezarobkowego źródła (w 2002 r. 191 tys.). Zatem i w tym przypadku można mówić o poprawie w stosunku do stanu z NSP 2002. Gospodarstwa z tej grupy stanowiły 19% populacji gospodarstw mających takowe zaludnienie mieszkań, podobnie jak w 2002 r. (20%) oraz 2% ogółu gospodarstw utrzymujących się wyłącznie z niezarobkowego źródła (w 2002 r. - 5%).

Kolejna grupa społeczno-ekonomiczna w mieszkaniach nadmiernie zaludnionych to 26 tys. gospodarstw domowych, posiadających w 2011 r. dwa źródła dochodów, z których główne to praca w sektorze prywatnym. Było to znacznie przesunięcie akcentu, bowiem w 2002 r. trzecią według wielkości grupę gospodarstw domowych mieszkających w sytuacji zaludnienia przez trzy i więcej osób na 1 pokój stanowiło 165 tys. gospodarstw posiadających jako główne źródło dochodu - niezarobkowe źródło utrzymywania. Wskazana zbiorowość 26 tys. gospodarstw o substandardowym przeludnieniu mieszkań utrzymujących się głównie

z pracy w sektorze prywatnym obejmowała w 2011 r. 6% wszystkich gospodarstw doznających takiego przeludnienia oraz 5% gospodarstw z tym głównym źródłem utrzymania.

Gospodarstwa domowe z dwoma źródłami dochodu, z których głównym są źródła niezarobkowe, stanowiły czwartą co do wielkości grupę mieszkającą w warunkach przeludnienia - 17 tys. gospodarstw (w 2002 r. 165 tys. gospodarstw). Tu zatem skala poprawy była największa. Liczebności grup gospodarstw utrzymujących się z innych źródeł i zajmujących substandardowo zaludnione mieszkania były znacznie mniejsze

Wykres 12 Gospodarstwa domowe według źródeł utrzymania o liczbie osób 1 i mniej przypadających na 1 pokój w latach 2002 i 2011

Porównując główne grupy społeczno-ekonomiczne pod kątem warunków zaludnienia w mieszkaniach w trakcie NSP 2011 stwierdza się, że mieszkania zaludnione przez nie więcej niż 1 osobę na 1 pokój zajmowało 3,9 mln (w tym 2,8 mln w miastach) gospodarstw domowych, dla których jedynym bądź głównym (w przypadku dwóch źródeł dochodu) źródłem dochodu

były źródła niezarobkowe (w 2002 r. 3,5 mln, w miastach 2,4 mln). Gospodarstwa te stanowiły 42% gospodarstw mających nisko zaludnione mieszkanie (w 2002 r. około 50%) oraz 82% wszystkich gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych (w 2002 r. 60%). Jednocześnie w mieszkaniach nisko zaludnionych przebywało ok. 3,7 mln (w tym 2,7 mln w miastach) gospodarstw pracowników najemnych (w 2002 r. 2,2 mln, w miastach 1,7 mln). Gospodarstwa te wyznaczały 39% całej populacji gospodarstw wykazujących właściwie zaludnione mieszkanie (w 2002 r. 33%) i 60% ogólnej liczby gospodarstw pracowników najemnych (w 2002 r. 41%). Liczby te potwierdzają ogólną poprawę zaludnienia mieszkań w układzie grup społeczno-ekonomicznych.

Tabl. 24 Gospodarstwa domowe według grupy społeczno-ekonomicznej o liczbie osób 1 i mniej przypadających na 1 pokój.

gospodarstwa domowe	Ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.		
Ogółem	6 695,9	4 790,6	1 905,4
pracowników najemnych	2 221,8	1 671,1	550,7
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	3 448,1	2 438,9	1 009,4
w % (ogółem = 100%)			
pracowników najemnych	33,2	34,9	28,9
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	51,5	50,9	53,0
2011	w tys.		
Ogółem	9 498,3	6 562,7	2 935,6
pracowników najemnych	3 723,0	2 629,0	1 094,0
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	3 948,9	2 806,4	1 142,5
w % (ogółem = 100%)			
pracowników najemnych	39,2	40,1	37,3
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	41,6	42,8	38,9

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. w mieszkaniach zaludnionych przez nie mniej niż trzy osoby na 1 pokój było 256 tys., w tym w miastach 164 tys. gospodarstw pracowników najemnych (w 2002 r. 414 tys., a w miastach 249 tys.). Gospodarstwa pracowników najemnych stanowiły 59% ogółu gospodarstw mających znacznie przeludnione mieszkanie (w 2002 r. 44%) oraz 4% ogółu gospodarstw z tej grupy społeczno-ekonomicznej (w 2002 r. 8%). Mimo prawie dwukrotnego zmniejszenia się między NSP 2002 i NSP 2011 liczby gospodarstw pracowników najemnych obciążonych substandardem zaludnienia mieszkań, gospodarstwa tych pracowników częściej niż w 2002 r. rejestrowane były w populacji zajmującej mieszkania nadmiernie zaludnione.

W 2011 r. zbiorowość 102 tys. gospodarstw (w tym 59 tys. w miastach) będąca w mieszkaniach zaludnionych przez trzy i więcej osób na 1 pokój miała niezarobkowe źródła

dochodu (w 2002 r. 356 tys., w miastach 176 tys.). Liczebność tej grupy społeczno-ekonomicznej bytującej w głębokim substandardzie zaludnienia obniżyła się w międzypisowym okresie ponad trzykrotnie. Gospodarstwa z tej grupy stanowiły 23% gospodarstw zamieszkujących w takim zaludnieniu (w 2002 r. 38%) oraz 2% ogółu gospodarstw utrzymujących się z tych źródeł (w 2002 r. 6%). Przedstawione liczby względne także przemawiają za zmniejszeniem się w okresie 2002-2011 częstości występowania tak rozumianego substandardu zaludnienia mieszkań w tej grupie społeczno-ekonomicznej. Liczebności gospodarstw z innych grup społeczno-ekonomicznych zajmujących mieszkania skrajnie przeludnione były znacznie mniejsze.

Tabl. 25 Gospodarstwa domowe według grupy społeczno-ekonomicznej o liczbie osób 3 i więcej przypadających na 1 pokój.

Gospodarstwa domowe	Ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.		
Ogółem	942,9	512,0	430,9
pracowników najemnych	414,4	249,4	165,1
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	355,7	176,2	180,3
w % (ogółem = 100%)			
pracowników najemnych	43,9	48,7	38,3
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	37,7	34,4	41,8
2011	w tys.		
Ogółem	436,7	259,5	177,2
pracowników najemnych	256,2	164,2	92,1
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	102,1	59,4	42,7
w % (ogółem = 100%)			
pracowników najemnych	58,7	63,3	51,9
utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych	23,4	22,9	24,1

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

2.7. Zaludnienie mieszkań – młode rodziny z dziećmi

Podczas NSP 2011 w Polsce odnotowano 884 tys. młodych rodzin z dziećmi, podczas gdy w 2002 r. ich liczba wynosiła 1,1 mln. Populacja młodych rodzin z dziećmi zmniejszyła się bardziej w miastach – o ok. 22% niż na wsi – o niecałe 14%. Zmianom uległa także struktura młodych rodzin z dziećmi według typu rodziny. Odsetek młodych małżeństw z dziećmi spadł o ok. 10 p.proc. na rzecz młodych rodzin tworzonych przez jednego rodzica i dzieci.

Tabl. 26 Młode rodziny z dziećmi w mieszkaniach oraz liczba dzieci w rodzinie w 2002 i 2011 r.

Młode rodziny z dziećmi	ogółem w mieszkaniach					
	Ogółem	miasto	wieś	Ogółem	miasto	wieś
	2002			2011		
w tys.						
Młode rodziny z dziećmi ogółem	1 086,1	630,5	455,6	884,3	491,0	393,3
Małżeństwa z dziećmi ^{a/} :	791,9	423,1	368,9	552,4	289,9	262,5
- 1	492,3	290,7	201,6	375,4	211,4	164,0
- 2	246,9	115,8	131,1	152,8	69,8	83,1
- 3	43,2	14,2	29,0	20,5	7,4	13,1
- 4 i więcej	9,5	2,4	7,1	3,7	1,3	2,3
Rodzic z dziećmi:	294,1	207,4	86,8	331,9	201,0	130,9
- 1	231,4	165,9	65,4	268,3	164,3	104,0
- 2	52,5	35,2	17,3	54,3	31,4	22,9
- 3	8,3	5,0	3,2	7,6	4,2	3,4
- 4 i więcej	2,0	1,1	0,9	1,7	1,1	0,6
w %						
Młode rodziny z dziećmi ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Małżeństwa z dziećmi ^{a/} :	72,9	67,1	81,0	62,5	59,1	66,7
- 1	45,3	46,1	44,2	42,5	43,1	41,7
- 2	22,7	18,4	28,8	17,3	14,2	21,1
- 3	4,0	2,3	6,4	2,3	1,5	3,3
- 4 i więcej	0,9	0,4	1,6	0,4	0,3	0,6
Rodzic z dziećmi:	27,1	32,9	19,1	37,5	40,9	33,3
- 1	21,3	26,3	14,4	30,3	33,5	26,4
- 2	4,8	5,6	3,8	6,1	6,4	5,8
- 3	0,8	0,8	0,7	0,9	0,9	0,9
- 4 i więcej	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2

a/ łącznie ze związkami partnerskimi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Tabl. 27 Młode rodziny z dziećmi według powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę oraz liczby dzieci w 2002 r.

młode rodziny z dziećmi	młode rodziny z dziećmi w mieszkaniach o powierzchni użytkowej na 1 osobę ^{a/} (w m ²)					
	poniżej 5,0			20,0 i więcej		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
w tys.						
Młode rodziny z dziećmi ogółem	12,2	7,3	4,9	247,7	110,9	136,7
Małżeństwa z dziećmi ^{b/} :	6,9	3,7	3,2	189,5	76,0	113,5
- 1	2,3	1,4	0,9	134,3	60,9	73,4
- 2	2,6	1,4	1,2	48,8	14,0	34,9
- 3	1,2	0,6	0,6	5,7	1,0	4,7
- 4 i więcej	0,8	0,4	0,4	0,6	0,1	0,5
Rodzic z dziećmi:	5,3	3,5	1,8	58,2	34,9	23,2
- 1	2,9	1,9	1,1	50,5	31,4	19,3
- 2	1,5	1,0	0,4	6,9	3,4	3,6
- 3	0,6	0,4	0,2	0,6	0,2	0,4
- 4 i więcej	0,3	0,2	0,1	0,1	0,0	0,0
w %						
Młode rodziny z dziećmi ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Małżeństwa z dziećmi ^{b/} :	56,6	50,7	65,3	76,5	68,5	83,0
- 1	18,9	19,2	18,4	54,2	54,9	53,7
- 2	21,3	19,2	24,5	19,7	12,6	25,5
- 3	9,8	8,2	12,2	2,3	0,9	3,4
- 4 i więcej	6,6	5,5	8,2	0,2	0,1	0,4
Rodzic z dziećmi:	43,4	47,9	36,7	23,5	31,5	17,0
- 1	23,8	26,0	22,4	20,4	28,3	14,1
- 2	12,3	13,7	8,2	2,8	3,1	2,6
- 3	4,9	5,5	4,1	0,2	0,2	0,3
- 4 i więcej	2,5	2,7	2,0	0,0	0,0	0,0

a/ bez powierzchni wykorzystywanej wyłącznie do prowadzenia działalności gospodarczej

b/ łącznie ze związkami partnerskimi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Tabl. 28 Młode rodziny z dziećmi według powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę oraz liczby dzieci w 2011 r.

Młode rodziny z dziećmi	młode rodziny z dziećmi w mieszkaniach o powierzchni użytkowej na 1 osobę ^{a/} (w m ²)					
	poniżej 5,0			20,0 i więcej		
	Ogółem	miasto	wieś	Ogółem	miasto	wieś
w tys.						
Młode rodziny z dziećmi ogółem	11,9	6,1	5,9	300,9	138,0	162,9
Małżeństwa z dziećmi ^{b/} :	5,8	2,8	3,0	188,8	75,4	113,5
- 1	2,8	1,3	1,5	142,8	63,1	79,7
- 2	2,0	1,0	1,0	42,0	11,4	30,6
- 3	0,6	0,3	0,3	3,8	0,8	3,0
- 4 i więcej	0,4	0,1	0,2	0,3	0,0	0,2
Rodzic z dziećmi:	6,2	3,3	2,9	112,0	62,6	49,4
- 1	3,9	2,0	2,0	98,8	56,6	42,3
- 2	1,5	0,9	0,6	12,4	5,8	6,6
- 3	0,6	0,3	0,2	0,8	0,3	0,5
- 4 i więcej	0,2	0,1	0,0	0,1	0,0	0,0
w %						
Młode rodziny z dziećmi ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Małżeństwa z dziećmi ^{b/} :	48,3	45,4	51,3	62,8	54,6	69,7
- 1	23,6	22,0	25,3	47,5	45,8	48,9
- 2	16,5	16,6	16,5	13,9	8,2	18,8
- 3	5,2	4,4	5,9	1,3	0,6	1,8
- 4 i więcej	2,9	2,3	3,6	0,1	0,0	0,1
Rodzic z dziećmi:	51,7	54,6	48,7	37,2	45,4	30,3
- 1	33,0	32,7	33,4	32,8	41,0	26,0
- 2	12,5	14,3	10,6	4,1	4,2	4,0
- 3	4,6	5,3	3,9	0,3	0,2	0,3
- 4 i więcej	1,6	2,4	0,7	0,0	0,0	0,0

a/ bez powierzchni wykorzystywanej wyłącznie do prowadzenia działalności gospodarczej

b/ łącznie ze związkami partnerskimi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

2.7. Zaludnienie – młode rodziny z dziećmi

Podczas NSP 2011 zanotowano w Polsce tak jak w 2002 r. około 12 tys. młodych rodzin z dziećmi w mieszkaniach o p. u. na 1 osobę nie dochodzącej do 5,0 m², po około 6 tys. w miastach i na wsiach. Rodziny te stanowiły 1,3% ogółu młodych rodzin z dziećmi występujących w Polsce w 2011 r.

Z populacji 552,4 tys. młodych małżeństw z dziećmi 5,8 tys. rodzin (w tym 3 tys. na wsiach) mieszkało w lokalach o p.u. na 1 osobę mniejszej niż 5,0 m² (w 2002 r. 7 tys. rodzin, w tym w miastach 4 tys.). Stanowiły one ok. 1% ogółu młodych małżeństw z dziećmi. W populacji dotkniętej takim substandardem zaludnienia mieszkań najczęściej istniało młodych małżeństw z jednym dzieckiem (w 2002 r. z dwójką dzieci) – 2,8 tys., w tym w miastach 1,3 tys. Najmniej młodych małżeństw z dziećmi – podobnie jak w 2002 r. wykazujących czworo i więcej dzieci (0,4 tys., w tym w miastach - 0,1 tys.).

Gorsza sytuacja pod tym względem występowała, jak należy przyjąć, u znacznej części spośród 6,2 tys. młodych rodzin niepełnych (w tym w miastach 3,3 tys.) przebywających w mieszkaniach o p. u. na 1 osobę poniżej 5,0 m² (w 2002 r. odpowiednio 5,3 tys., a w miastach 3,5 tys. rodzin). Skrajnie zła sytuacja dotykała – jak trzeba sądzić – większość z 0,2 tys. rodzin niepełnych mających ponad troje dzieci (w 2002 r. 0,3 tys.).

W stosunkowo dobrych warunkach standardu powierzchniowego, tj. w mieszkaniach o p.u. na 1 osobę 20 i więcej m², w 2011 r. żyło 301 tys. młodych rodzin z dziećmi, w tym 189 tys. małżeństw z dziećmi (w 2002 r. odpowiednio 248 tys. i 189 tys.). W zbiorowości tej największą grupę (ok. 47%) tworzyły młode małżeństwa z jednym dzieckiem, których liczba wynosiła prawie 143 tys., z czego ok. 80 tys. przypadało na wieś (w 2002 r. 134 tys., na wsiach ok. 73 tys.). Jedynie 0,3 tys. młodych małżeństw wychowujących czwórkę i więcej dzieci, w zasadzie wyłącznie na wsiach, miało takie zaludnienie mieszkań (w 2002 r. 0,6 tys. na wsiach).

Mieszkania, w których jest 20 i więcej m² p.u. na 1 osobę zajmowało 112 tys. młodych niepełnych rodzin z dziećmi, w tym w miastach 63 tys. (w 2002 r. 58 tys., w miastach 35 tys.). Z liczby tej rodziny z jednym dzieckiem stanowiły prawie 99 tys., w tym miastach ok. 57 tys., co pokazuje bardzo słabą korelację wielkości młodych niepełnych rodzin z dziećmi z odpowiednim dla tej wielkości standardem powierzchniowym (w 2002 r. 50 tys., w miastach 31 tys.). W populacji niepełnych rodzin mających czworo dzieci i więcej, bardzo dobry standard powierzchniowy zaznaczał się, podobnie jak w 2002 r., w marginalnym stopniu – dotyczył

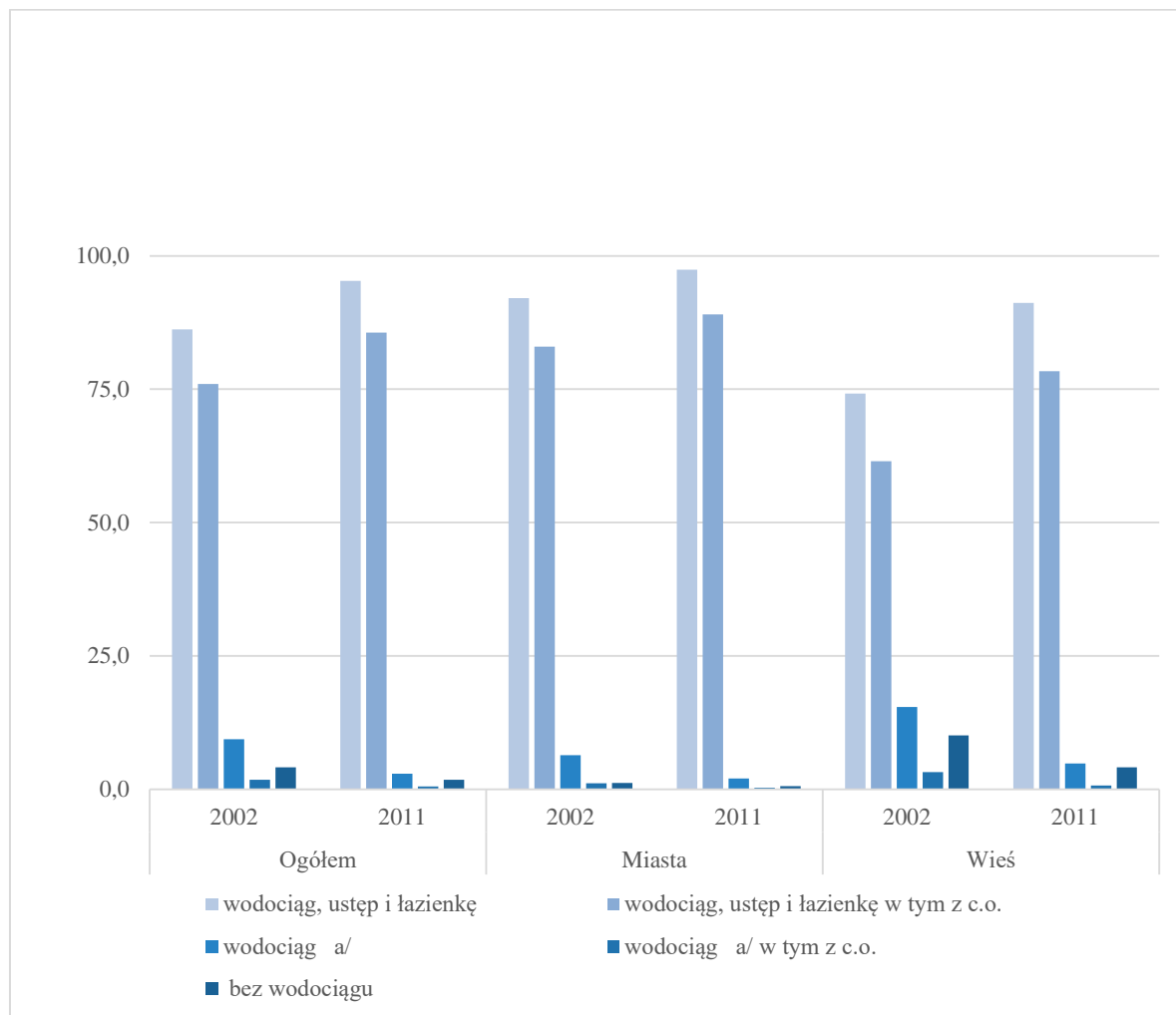
w skali Polski 0,1 tys. tego typu rodzin. Analogicznie jak w 2002 r. liczba m² p. u. mieszkania na 1 osobę wykazywała w populacji młodych rodzin duży trend spadku wraz ze wzrostem liczby dzieci. Była – w odróżnieniu od dość powszechnego stanu z 2002 r. – większa na wsiach niż w miastach jedynie w podgrupie małżeństw z jednym i dwójką dzieci oraz niepełnych rodzin z dwójką oraz trójką dzieci.

2.8. Możliwość korzystania z instalacji w mieszkaniu przez gospodarstwa

W 2011 r. było w Polsce 12,9 mln gospodarstw domowych mających w mieszkaniu wodociąg, w.c. i łazienkę, w tym w miastach 8,9 mln (97%) i na wsiach – 4,0 mln (91%). W 2002 r. dostęp do trzech w/w podstawowych instalacji w mieszkaniu miało 11,5 mln gospodarstw (86%) – w tym w miastach 8,2 mln (92%), a na wsi – 3,2 mln (74%). Znaczny postęp w tym zakresie zachodził zatem zwłaszcza na obszarach wiejskich, na co wpływ wywierały nie tylko poprawa wyposażenia mieszkań ludności wiejskiej, lecz również inwestycje mieszkaniowe związane z osiedlaniem się na obszarach zwłaszcza podmiejskich ludności emigrującej z większych miast.

Udział gospodarstw w mieszkaniach wyposażonych w wodociąg, lecz pozbawionych w.c. lub łazienki lub obu tych instalacji stanowił w skali Polski ok. 3%, czyli 393 tys. (w 2002 r. 9% – 1,2 mln). Także i te liczby świadczą o znacznym postępie dotyczącym korzystania z instalacji sanitarno-technicznych w mieszkaniu przez gospodarstwa domowe w Polsce.

Wykres 13 Gospodarstwa domowe według stopnia wyposażenia mieszkań w instalacje techniczno-sanitarne

a/ z ustępem ale bez łazienki, z łazienką ale bez ustępu oraz bez obu tych instalacji

W mieszkaniach pozbawionych wodociągu bytowało w Polsce w 2011 r. jeszcze 238 tys. gospodarstw domowych, w tym na wsiach 180 tys. (w 2002 r. 546 tys. z tego 439 tys. na wsiach). Udział takich gospodarstw w ogólnej liczbie gospodarstw domowych w mieszkaniach wynosił 1,7%, w tym w miastach 0,6% oraz na wsiach 4,1% (w 2002 r. 4%, miasta – 1%, wsie – 10%). Reasumując, różnice w możliwości korzystania z instalacji w mieszkaniu przez gospodarstwa domowe na obszarach miejskich oraz wiejskich wyraźnie zmniejszyły się.

3. Elementy sytuacji mieszkaniowej gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi

3.1. Ludność niepełnosprawna i jej gospodarstwa – zmiany oraz struktura.

Zgodnie z danymi NSP 2011, liczba ludności niepełnosprawnej, czyli deklarującej ograniczenia w wykonywaniu czynności podstawowych dla swojego wieku i (lub) mającej prawne orzeczenie lekarskie – wynosiła w Polsce 4,7 mln, tj. 12% ludności ogółem³⁹. W porównaniu z 5,5 mln osób niepełnosprawnych (14% ludności Polski) w 2002 r. jest to nienotowane w dotychczasowych spisach (obejmujących od 1978 r. tę problematykę) zmniejszenie liczby tej ludności – o 0,8 mln tj. o 14%. W okresie 2002-2011 obniżyła się przy tym prawie o 1/3 populacja osób niepełnosprawnych na podstawie prawnego orzeczenia lekarskiego - z 4,4 mln do 3,1 mln, rośnie natomiast o 55% liczba osób niepełnosprawnych biologicznie bez prawnego orzeczenia, lecz deklarujących odczuwanie ograniczenia sprawności – z 1,0 mln do 1,6 mln⁴⁰.

Przyczyny tych istotnych zmian mogą być wielorakie i oddziałujące wielokierunkowo. Wskazać tu można przede wszystkim podział na kwestie natury metodycznej oraz na czynniki łączące się ze zmieniającą się szeroko rozumianą rzeczywistością społeczno-gospodarczą. W kwestii natury metodycznej wskazać trzeba przede wszystkim zasadę dobrowolności odpowiedzi oraz zbieranie danych o osobach niepełnosprawnych na podstawie badania reprezentacyjnego związanego z nową metodą przeprowadzenia NSP 2011. Na wzrost liczebności populacji osób deklarujących niepełnosprawność biologiczną bez prawnego orzeczenia wpłynąć mogła presja mało elastycznego rynku pracy, bezrobocie skłaniające do zatajania niepełnosprawności wobec trudności znalezienia pracy albo do prób bezskutecznego ubiegania się np. o rentę inwalidzką. Z drugiej strony, pamiętając, że podczas NSP 2002 oraz NSP 2011 w populacji osób niepełnosprawnych dominowały coraz bardziej osoby z prawnym orzeczeniem niepełnosprawności (odpowiednio 67% i 82%) – znaczne zmniejszenie się udziału osób posiadających takie orzeczenie świadczyć może także – zgodnie z interpretacją zaczerpniętą z publikacji GUS – o zaostrzeniu kryteriów przyznawania rent i świadczeń poza rentowych. Oddziaływać tu może również wzrost liczby specjalistycznych placówek stwierdzających prawną niepełnosprawność. Poza tym, większość prawnych

³⁹ Według NSP 2011 wszystkie osoby niepełnosprawne (tj. 4,7 mln ludności) wchodziły w skład wyodrębnionych w mieszkaniach gospodarstw domowych. Badaniem reprezentacyjnym nie były bowiem objęte osoby w obiektach zbiorowego zakwaterowania oraz bezdomni. Zob. *Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna. Część II. Gospodarstwa domowe*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2014.

⁴⁰ *Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna. Część I. Ludność*, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2013.

orzeczeń o niepełnosprawności wydawana jest na czas określony i może nie być przedłużana, co wynika głównie z nowych przepisów prawnych po 2002 r. Można również przypuszczać, że w niektórych przypadkach osoby szukające pracy danego rodzaju lub przechodzące na emeryturę nie występują o przyznanie prawnego orzeczenia o niepełnosprawności.

Przedstawione przyczyny i czynniki nie tłumaczą jednak – jak się wydaje – w wystarczającym stopniu tak zasadniczych zmian liczby ludności niepełnosprawnej w Polsce dotyczących dwóch podgrup tej ludności⁴¹. Zmiany te powinny być również wartościowane w ogólnych kategoriach odchodzenia od społecznej gospodarki rynkowej na tle postępującej liberalizacji ekonomicznej rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce. W tym kontekście, sądzić można, że wielokrotnie różne czynniki, pozamerytoryczne, w tym poza zdrowotne, decydowały o wspomnianym obniżeniu się o $\frac{1}{3}$ populacji osób niepełnosprawnych na podstawie prawnego orzeczenia. Na tle postępującego procesu starzenia się ludności w Polsce zastanawiające pozostaje jednak zwłaszcza znaczne zmniejszenie się – w świetle danych NSP 2011 – ogólnej liczby ludności niepełnosprawnej. Tylko w części zasadna jest tu interpretacja, że część z osób niepełnosprawnych objętych NSP 2002 nie dożyła NSP 2011. Zauważyć można bowiem np., że gospodarstwa domowe z osobami niepełnosprawnymi stanowiły w 2011 r. 29,7% ogólnej liczby gospodarstw osób po 60 roku życia, a w 2002 r. 27,5%⁴².

W porównaniu z 2002 r. w 2011 r. udział gospodarstw domowych z osobami niepełnosprawnymi zmalał w miastach z 29,0% do 27,2% i znacznie bardziej – co może budzić wątpliwości z uwagi na tradycyjnie mniej rozwinięte tam formy opieki instytucjonalnej – na wsiach z 38,0% do 29,5%⁴³. W sumie w okresie 2002-2011 odwróciła się – jak wskazują dane NSP 2011 – dotychczasowa tendencja do wzrostu natężenia niepełnosprawności w polskim społeczeństwie, notowana podczas wcześniejszych spisów począwszy od NSP 1978. Zwrot ten rejestrowany na podstawie danych NSP 2011 i jego przyczyny wymagają wszakże dalszych specjalistycznych badań, między innymi w GUS.

⁴¹ Ibidem

⁴² *Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna. Część II...*, op. cit.

⁴³ *Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna. Część II. Gospodarstwa domowe...*, op. cit.

3.2. Zaludnienie mieszkań a niepełnosprawność

Według NSP 2011 z ogólnej liczby 13,6 mln gospodarstw domowych, 10,5 mln gospodarstw przebywało w mieszkaniach o zaludnieniu wynoszącym 1 osobę i mniej na 1 izbę (ok. 78% wobec 71% w 2002 r.). Wśród tych gospodarstw domowych prawie 3 mln to gospodarstwa z osobami niepełnosprawnymi, które stanowiły prawie 28% gospodarstw domowych zajmujących mieszkania o takim standardzie zaludnienia. W mieszkaniach o nadmiernym zaludnieniu, tj. z trzema osobami i więcej na izbę, mieszkało 161 tys. gospodarstw domowych (1,2% ogółu gospodarstw domowych wobec 1,4% w 2002 r.). Ponad 45 tys. stanowiły gospodarstwa z osobami niepełnosprawnymi z ok. 28%.

Tabl. 29 Gospodarstwa domowe z osobami niepełnosprawnymi według przeciętnej liczby osób na 1 izbę.

Gospodarstwa domowe	według przeciętnej liczby osób na 1 izbę ^{a/}					
	1,00 i mniej			3,00 i więcej		
	Ogółem	miasto	wieś	Ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.					
Ogółem	9 438,9	6 673,1	2 765,7	187,7	118,1	69,6
bez osób niepełnosprawnych	6 375,4	4 674,5	1 701,1	133,3	90,0	43,3
z osobami niepełnosprawnymi	3 063,4	1 998,7	1 064,6	54,4	28,1	26,3
	w %					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
bez osób niepełnosprawnych	67,5	70,0	61,5	71,0	76,2	62,2
z osobami niepełnosprawnymi	32,5	30,0	38,5	29,0	23,8	37,8
2011	w tys.					
Ogółem	10 554,1	7 411,9	3 142,2	160,9	92,5	68,4
bez osób niepełnosprawnych	7 605,2	5 376,8	2 228,4	115,4	68,0	47,3
z osobami niepełnosprawnymi	2 948,9	2 035,1	913,8	45,5	24,5	21,0
	w %					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
bez osób niepełnosprawnych	72,1	72,5	70,9	71,7	73,5	69,2
z osobami niepełnosprawnymi	27,9	27,5	29,1	28,3	26,5	30,8

a/ bez powierzchni użytkowej wykorzystywanej wyłącznie do prowadzenia działalności gospodarczej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W 2011 r. wśród prawie 3,8 mln gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi 2,9 mln ustalonych było w mieszkaniach o liczbie osób na 1 izbę 1,00 i mniej, w tym w miastach ok. 2 mln (w 2002 r. 3,1 mln, w miastach prawie 2 mln). Liczba tych gospodarstw stanowiła ok. 78% całej populacji gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi ogółem, w tym prawie 82% w miastach (w 2002 r. 72%, w miastach 77%).

Podczas NSP 2011 było również 7,6 mln gospodarstw tylko z osobami pełnosprawnymi w mieszkaniach o niewielkim zaludnieniu, w tym 5,4 mln w miastach (w 2002 r. 6,4 mln,

w miastach 4,7 mln). Na gospodarstwa takie przypadało 78% łącznej populacji gospodarstw z osobami pełnosprawnymi i 81% w miastach (w 2002 r. 70%, w miastach 73%). Zatem podczas obu spisów NSP 2002 i NSP 2011 występowały niewielkie różnice w zakresie częstości dogodnego zaludnienia mieszkań na korzyść gospodarstw domowych z osobami niepełnosprawnymi.

Tabl. 30 Gospodarstwa domowe z osobami niepełnosprawnymi według przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na osobę

gospodarstwa domowe	według przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na osobę ^{a/}					
	poniżej 5,0			30,0 i więcej		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.					
Ogółem	52,7	29,6	23,1	3 636,5	2 278,9	1 357,6
bez osób niepełnosprawnych	36,6	22,1	14,5	2 470,3	1 628,7	841,6
z osobami niepełnosprawnymi	16,1	7,5	8,6	1 166,3	650,3	515,9
	w %					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
bez osób niepełnosprawnych	69,4	74,7	62,8	67,9	71,5	62,0
z osobami niepełnosprawnymi	30,6	25,3	37,2	32,1	28,5	38,0
2011	w tys.					
Ogółem	79,1	43,9	35,2	4 896,0	3 132,6	1 763,4
bez osób niepełnosprawnych	57,4	33,0	24,3	3 581,8	2 308,2	1 273,6
z osobami niepełnosprawnymi	21,8	10,9	10,9	1 314,2	824,4	489,8
	w %					
Ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
bez osób niepełnosprawnych	72,5	75,3	69,1	73,2	73,7	72,2
z osobami niepełnosprawnymi	27,5	24,7	30,9	26,8	26,3	27,8

a/ bez powierzchni użytkowej wykorzystywanej wyłącznie do prowadzenia działalności gospodarczej
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

Analiza powierzchni użytkowej (p.u.) przypadającej na 1 osobę pokazuje, że w 2011 r. wśród 3,8 mln gospodarstw domowych z osobami niepełnosprawnymi 1,3 mln gospodarstw zarejestrowanych było w mieszkaniach o powierzchni użytkowej 30 m² i więcej na 1 osobę, w tym w miastach ok. 824 tys. gospodarstw (w 2002 r. 1,2 mln, w miastach 0,7 mln). Liczba tych gospodarstw stanowiła prawie 35% globalnej populacji gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi, a w miastach ok. 33% (w 2002 r. 28%, w miastach 27%). Gospodarstwa domowe z osobami niepełnosprawnymi stanowiły ok. 27% ogółu gospodarstw domowych zamieszkałych w takim zaludnieniu, w tym w miastach 26% (w 2002 r. 33%, w miastach 27%).

Jednocześnie w tym standardzie powierzchniowym mieszkało 3,6 mln gospodarstw domowych z osobami sprawnymi, w miastach 2,3 mln (w 2002 r. 2,5 mln, a w miastach 1,6 mln). Zbiorowość ta obejmowała prawie 37% globalnej populacji gospodarstw osób sprawnych, a w miastach prawie 35% (w 2002 r. 27%, w miastach 25%) Zatem natężenie istnienia korzystnego standardu powierzchniowego zaludnienia mieszkań było w populacji gospodarstw osób sprawnych zbliżone do populacji gospodarstw osób mniej sprawnych.

Podobne obserwacje nasuwa analiza zaludnienia mieszkań wyrażanego powierzchnią użytkową. W 2011 r. prawie 22 tys. gospodarstw, w których była co najmniej jedna osoba niepełnosprawna, miało do dyspozycji w mieszkaniu poniżej 5 m² powierzchni użytkowej (p.u.) w tym w miastach prawie 11 tys. (2002 r. 16 tys., w miastach 7 tys.). Gospodarstwa te stanowiły 0,6% ogólnej liczby gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi, w tym w miastach 0,6% (2002 r. 0,4%, w miastach 0,3%) oraz ponad 27% ogółu gospodarstw domowych zamieszkałych w tym standardzie zaludnienia, w tym w miastach prawie 25% (2002 r. 31%, w miastach 25%).

Natomiast wśród gospodarstw z populacji bez osób niepełnosprawnych ponad 57 tys. miało do dyspozycji poniżej 5 m² p.u. na 1 osobę w mieszkaniu, w tym w miastach 33 tys., tj. więcej niż w 2002 r. (2002 r. 37 tys., w miastach 22 tys.). Gospodarstwa bez osób niepełnosprawnych mające poniżej 5 m² p.u. na 1 osobę w mieszkaniu stanowiły 0,6% ogólnej liczby gospodarstw bez osób niepełnosprawnych, tak samo w miastach i na wsi (2002 r. 0,4%, w miastach 0,3%) oraz ponad 72% ogółu gospodarstw domowych zamieszkałych w tym standardzie zaludnienia, w tym w miastach ponad 75% (2002 r. 70%, w miastach 73%).

Ogólna poprawa zaludnienia mieszkań widoczna w Polsce w miastach i na wsiach zaznaczyła się także według źródeł utrzymania i grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych oraz w przekrojach typów rodziny. Dotyczy również gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi).

3.3. Wyposażenie mieszkań w instalacje a niepełnosprawność

W 2011 r. wśród 9,8 mln gospodarstw domowych tworzonych przez osoby sprawne 5,4 mln gospodarstw pozostawało w mieszkaniach wyposażonych w podstawowe instalacje sanitarno-techniczne (wodociąg, ustęp, łazienkę c.o. i gaz), a ich udział wynosi 55% (w 2002 r. 3,3 mln i 36%). Gospodarstwa z osobami niepełnosprawnymi miały relatywnie niewiele gorszy

dostęp do mieszkań wyposażonych w te instalacje - z 3,8 mln gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi – prawie 2,0 mln (52%, a w 2002 r. 1,3 mln i 30%).

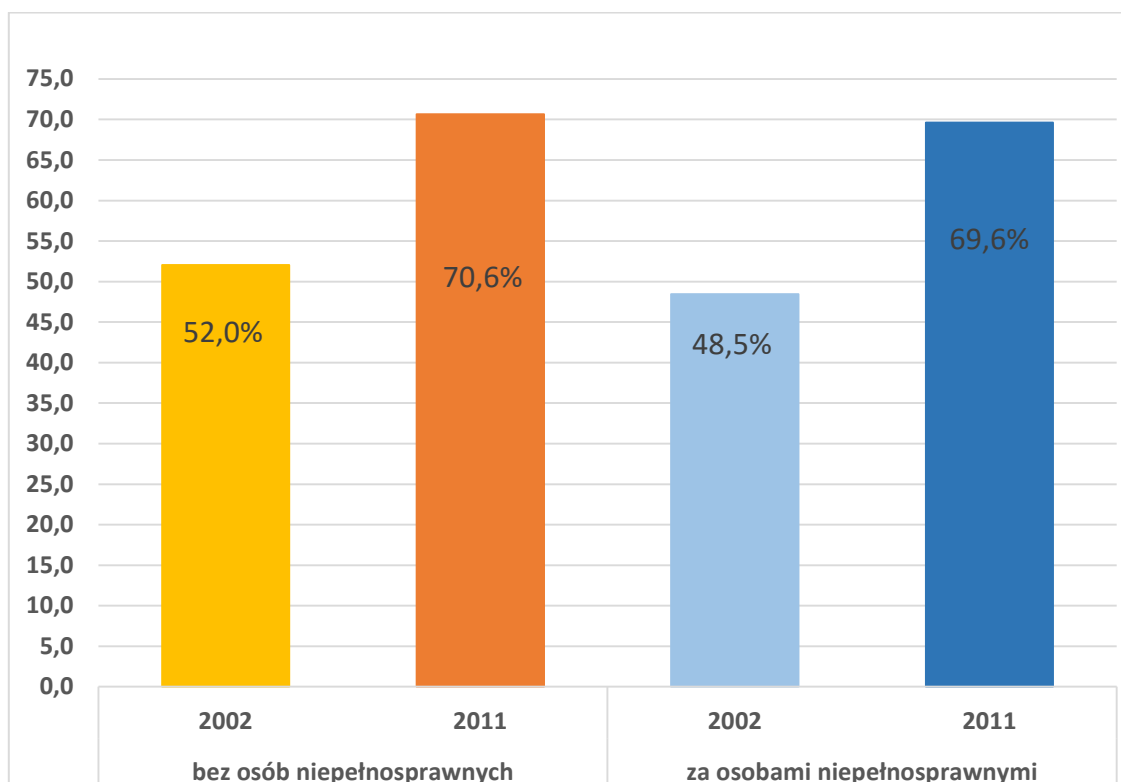
Tabl. 31 Gospodarstwa domowe w mieszkaniach według wyposażenia w instalacje techniczno-sanitarne i według niepełnosprawności członków gospodarstwa w latach 2002 i 2011

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe w mieszkaniach wyposażonych:					
	w wodociąg, w.c. i łazienkę, c.o. zbiorowymi i gaz			bez wodociągu i innych instalacji		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.					
razem	4 613,4	4 570,7	42,8	486,4	88,6	397,7
- bez osób niepełnosprawnych	3 341,6	3 309,6	32,0	280,6	55,8	224,8
- z osobami niepełnosprawnymi	1 271,8	1 261,1	10,8	205,8	32,8	173,0
2011	w tys.					
razem	7 382,6	6 436,5	946,0	192,5	36,9	155,5
- bez osób niepełnosprawnych	5 394,0	4 706,1	687,9	124,9	23,1	101,8
- z osobami niepełnosprawnymi	1 988,6	1 730,5	258,1	67,6	13,8	53,7

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

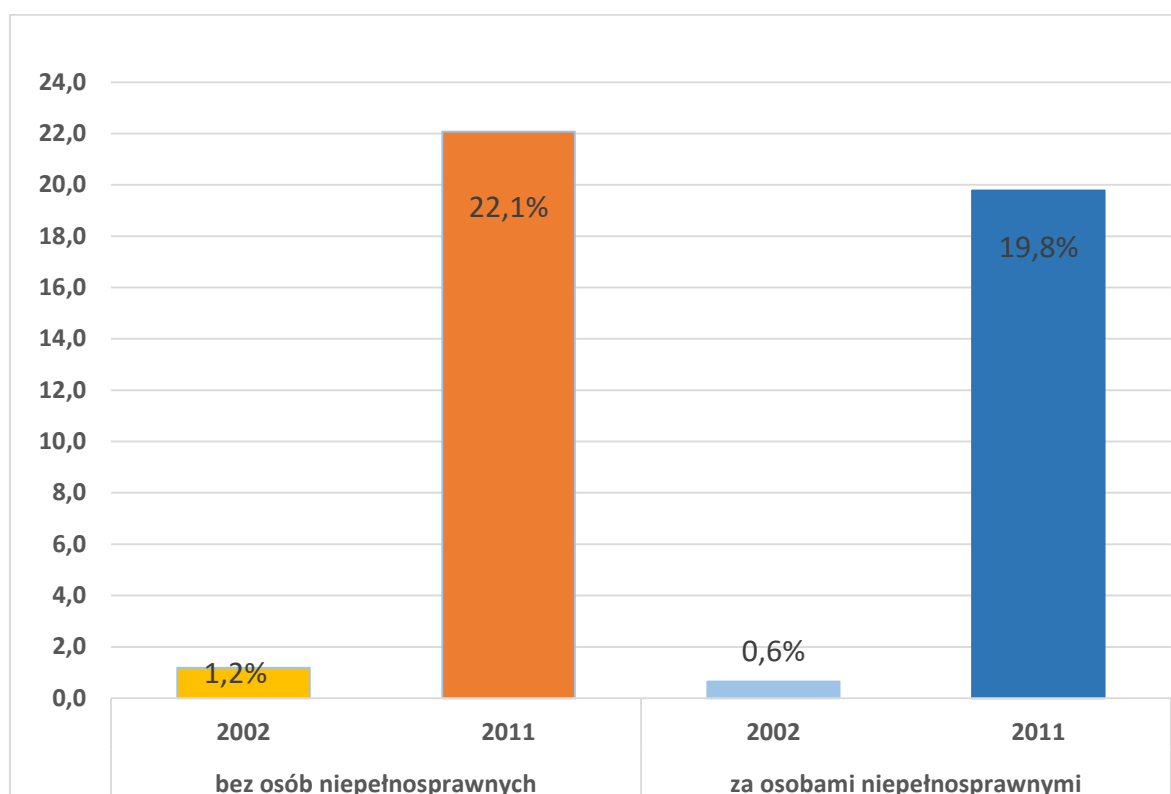
W miastach z 6,7 mln gospodarstw bez osób niepełnosprawnych 4,7 mln wykazywało komplet wyposażenia (prawie 71%, w 2002 r. 3,3 mln i 52%), natomiast w populacji 2,5 mln gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi – 1,7 mln, tj. 70% (w 2002 r. 1,2 mln i 49%).

Wykres 14 Udział liczby gospodarstw domowych według niepełnosprawności członków w mieszkaniach wyposażonych w wodociąg, w.c., łazienkę, c.o. zbiorcze i gaz w liczbie gospodarstw domowych ogółem w miastach w % w latach 2002 i 2011

Na obszarach wiejskich proporcja tego typu była trochę mniej korzystna w przypadku gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi. W 2011 r. na 1,3 mln gospodarstw domowych z osobami niepełnosprawnymi dostęp do kompletu instalacji posiadało 258 tys., stanowiąc 20% (w 2002 r. 0,7%). W przypadku gospodarstw osób pełnosprawnych liczba ta wynosiła 688 tys., a odsetek tych gospodarstw - 22% (w 2002 r. 1,2%).

Wykres 15 Udział liczby gospodarstw domowych według niepełnosprawności członków w mieszkaniach wyposażonych w wodociąg, w.c., łazienkę, c.o. zbiorcze i gaz w liczbie gospodarstw domowych ogółem na wsi w % w latach 2002 i 2011

W okresie międzypisowym odnotowano ponad 20-krotny wzrost liczby gospodarstw domowych z dostępem do kompletu instalacji zlokalizowanych na wsi. Na obszarach wiejskich populacja gospodarstw domowych z osobami niepełnosprawnymi w mieszkaniach wyposażonych w wodociąg, w.c., łazienkę, c.o. zbiorcze i gaz powiększyła się z prawie 11 tys. do ponad 258 tys., tj. 23 razy, a z osobami wyłącznie sprawnymi z 32 tys. do 688 tys., czyli 21 razy. Te „skokowe” zmiany wiązać trzeba z rozwijającym się procesem suburbanizacji stanowiącym jedną z form kontrurbanizacji. W związku z tym procesem zachodzi poprawa wyposażenia mieszkań ludności wiejskiej, a także innej dobrze na ogół sytuowanej materialnie osiedlającej się na wiejskich obszarach, zwłaszcza w zasięgu powiązań funkcjonalnych

z większymi miastami. Istotna poprawa wyposażenia mieszkań gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi zachodzi także miastach.

W 2011 r. niedostępność instalacji sanitarno-technicznych w mieszkaniu ilustrowana brakiem wodociągu oraz innych instalacji techniczno-sanitarnych uwidacznia się u prawie 68 tys. gospodarstw domowych z osobami niepełnosprawnymi (w 2002 r. 281 tys.) i stanowią one 1,8% ogółu tych gospodarstw domowych (w 2002 r. 4,8%). Gospodarstwa domowe bez osób niepełnosprawnych rzadziej doświadczały braku jakichkolwiek instalacji w mieszkaniu. W 2011 r. ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw domowych bez osób niepełnosprawnych wynosił 1,3% (w 2002r. 3,1%), a liczba - ok. 125 tys. (w 2002 r. 206 tys.).

W 2011 r. udział gospodarstw domowych z osobami niepełnosprawnymi w populacji gospodarstw domowych bez wodociągu i innych instalacji wynosił 35% i w porównaniu z 2002 r. spadł o 7 p.proc. Świadczyłoby to o zastanawiającym, wątpliwym na tle wcześniejszych spostrzeżeń z analizy, wzroście częstości występowania tego braku w gospodarstwach ludności sprawnej. Inne, przytaczane bowiem poprzednio dane w układzie źródeł utrzymania wskazują⁴⁴, że w mieszkaniach pozbawionych wodociągu bytowało w Polsce w 2011 r. jeszcze 244 tys. gospodarstw domowych, w tym na wsiach 181 tys. (w 2002 r. 546 tys. z tego 439 tys. na wsiach). Poza tym, bez bezpośredniego dostępu do wodociągu mieszkało w 2011 r. 210 tys. gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła dochodu wobec 342 tys. w 2002 r. Gospodarstwa te stanowiły 89% całej populacji gospodarstw pozbawionych tej instalacji, tj. co prawda stosunkowo więcej niż w 2002 r. (63%). Jednakże, przypominając dalej fragmenty z poprzedniej analizy, w 2011 r. było tylko 18 tys. (w 2002 r. aż 202 tys.) gospodarstw bez wodociągu korzystających z dwóch źródeł tworzących 8% wszystkich gospodarstw nie mających bezpośredniego dostępu w mieszkaniu do tej instalacji (w 2002 r. - 37%). W układzie grup społeczno-ekonomicznych, brak wodociągu w mieszkaniu odczuwało – jak wynika z wcześniej przytaczanych danych – 46 tys. gospodarstw pracowników najemnych tj. 0,7% tej populacji (w 2002 r. 103 tys. gospodarstw tj. 2% populacji) oraz 145 tys. gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych, czyli 3% (w 2002 r. 311 tys., 5% tej populacji). Wśród 912 tys. gospodarstw utrzymujących się z pracy na własny rachunek wodociągu nie wykazało tylko 0,2% tej populacji (w 2002 r. - 1%). Z 491 tys. gospodarstw domowych rolników poza zasięgiem wodociągu w mieszkaniu było 19 tys. takich gospodarstw domowych (w 2002 r. 63 tys.). Wobec powyższego, istotne

⁴⁴ Zob. p. 1.5. Wyposażenie mieszkań w instalacje a źródło utrzymania i grupa społeczno-ekonomiczna gospodarstw

zwiększenie częstości niewystępowania wodociągu w gospodarstwach bez ludności niepełnosprawnej może budzić wątpliwości i wymaga dodatkowej weryfikacji z punktu widzenia wiarygodności danych.

Wracając do zasadniczego toku wyводу, skala występowania braku instalacji wodociągowej w miastach jest była w czasie spisów NSP 2002 i NSP 2011 4-5-krotnie mniejsza od istniejącej na wsiach. W przypadku osób sprawnych brak instalacji dotyczył w 2011 r. 23 tys. gospodarstw w miastach i 102 tys. na wsi (w 2002 r. odpowiednio 56 tys. i 225 tys.). W mieszkaniach bez wodociągu i innych instalacji mieszkało 14 tys. gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi w miastach oraz 54 tys. na wsi (w 2002 r. 33 tys. i 173 tys.). Mimo istotnego obniżenia się liczby gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi w mieszkaniach bez wodociągu, sytuacja innych gospodarstw tego typu pozostających z tą niedogodnością miała nadal społecznie drastyczną wymowę.

Tabl. 32 Gospodarstwa domowe z osobami niepełnosprawnymi w mieszkaniach według wyposażenia w instalacje

Wyszczególnienie	Gospodarstwa domowe w mieszkaniach wyposażonych:					
	w wodociąg, w. c. i łazienkę, c.o. zbiorowymi i gaz			bez wodociągu i innych instalacji		
	ogółem	miasto	wieś	ogółem	miasto	wieś
2002	w tys.					
razem	1 271,8	1 261,1	10,8	205,8	32,8	173,0
- z wszystkimi osobami niepełnosprawnymi	399,8	397,4	1,8	99,9	18,1	81,7
- z przynajmniej jedną osobą niepełnosprawną	872,0	863,1	8,9	105,9	14,7	91,2
2011	w tys.					
razem	1 988,6	1 730,5	258,1	67,6	13,8	53,7
- z wszystkimi osobami niepełnosprawnymi	637,6	594,0	43,7	36,7	7,5	29,2
- z przynajmniej jedną osobą niepełnosprawną	1 350,9	1 136,5	214,4	30,8	6,3	24,5

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS

W trakcie NSP 2011 ok. 638 tys. gospodarstw tworzonych wyłącznie przez osoby niepełnosprawne miało w mieszkaniu komplet instalacji, w tym zaledwie 44 tys. na wsi (w 2002 r. 400 tys., 2 tys. na wsi). Proporcja tych gospodarstw domowych z kompletem instalacji w mieszkaniu do całkowitej liczebności populacji gospodarstw z tym kompletem wynosiła tak samo jak w 2002 r. 9%, w tym na wsiach 5%. Tak duża zbieżność proporcji

wymaga – poza zbiegiem okoliczności – sprawdzenia w bazie danych NSP 2011. Wynosi także 55% w stosunku do ogólnej liczby gospodarstw z wszystkimi osobami niepełnosprawnymi, w tym na wsiach ponad 14% (w 2002 r. 30% na wsiach – 0,6%), a to wydaje się już zgodne z ogólną tendencją do poprawy standardu wyposażenia mieszkań w Polsce.

W 2011 r. niemal 2 razy więcej niż w 2002 r. gospodarstw z jedną osobą niepełnosprawną wykazało wszystkie ujmowane w spisie instalacje w mieszkaniu – 1,3 mln, w tym 214 tys. na wsiach (w 2002 r. 872 tys., na wsi 9 tys.). Udział takich gospodarstw w całej populacji gospodarstw domowych z wszystkimi instalacjami wynosił 18,3% , a na wsi – 23% (w 2002 r. 18%, na wsiach – 23%). W stosunku do ogólnej liczby gospodarstw osób niepełnosprawnych udział ten wynosił prawie 36%, w tym na wsiach ponad 16% (w 2002 r. 21% na wsiach – 0,5%). Zaznaczał się tu zatem gwałtowny – nawet biorąc pod uwagę upływ 9 lat między spisami – wzrost liczby gospodarstw domowych na wsi wykazujących 1 osobę niepełnosprawną mających dostęp do pełnego współczesnego wyposażenia sanitarno-technicznego mieszkań z 9 tys. do 214 tys. Zmiany te dotyczące obszarów wiejskich należy łączyć również z procesem suburbanizacji.

W 2011 r. prawie 37 tys. gospodarstw wyłącznie z osobami niepełnosprawnymi nie posiadało w mieszkaniu wodociągu i w konsekwencji innych – jak można założyć – instalacji, w tym na wsi 29 tys. (w 2002 r. 100 tys. a na wsi 82 tys.). Ich udział w ogólnej liczbie gospodarstw bez instalacji sanitarno-technicznych w mieszkaniu stanowił w Polsce ogółem i na wsiach po ok. 19% (w 2002 r. po 20%) oraz ponad 3% w ogólnej liczbie gospodarstw z wszystkimi osobami niepełnosprawnymi, w tym prawie 10% na wsiach (w 2002 r. 2% na wsiach 5%).

Bez żadnej instalacji było natomiast 31 tys. gospodarstw z przynajmniej jedną osobą niepełnosprawną, w tym na wsiach 24 tys. (w 2002 r. 106 tys., na wsiach 91 tys.). Udział tych gospodarstw w łącznej populacji gospodarstw niemających instalacji w mieszkaniu zarówno w Polsce ogółem, jak i na wsiach wynosił ok. 16% (w 2002 r. 22%, na wsiach 23%) oraz ponad 1% w ogólnej liczbie gospodarstw z przynajmniej jedną osobą niepełnosprawną, w tym na wsiach ponad 2% (w 2002 r. 2% na wsiach 5%). Zatem, mimo ogólnej znaczącej poprawy wyposażenia mieszkań w okresie 2002-2011, podczas NSP 2011 mieszkania gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi pozostawały na ogół gorzej wyposażone w analizowanych przekrojach danych niż rejestrowane w gospodarstwach osób sprawnych, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Nie występowały przy tym istniejące w czasie NSP 2002 istotne różnice in minus w tym zakresie dotyczące gospodarstw wyłącznie osób niepełnosprawnych.

CZEŚĆ II

SYTUACJA MIESZKANIOWA GOSPODARSTW I RODZIN W LATACH 2002-2011 – WNIOSKI I WYZWANIA

1. Stan i zmiany sytuacji mieszkaniowej

1.1 Zasób mieszkaniowy

Wykonana analiza stanu i zmian zasobu mieszkaniowego gospodarstw i rodzin w Polsce w miastach i na wsiach w międzypisowym okresie 2002-2011 upoważnia do szeregu wniosków i spostrzeżeń. W zakresie kształtowania się zasobu mieszkaniowego gospodarstw i rodzin liczba budynków mieszkalnych wzrosła w Polsce o 633 tys. tj. o 13%, czyli 2-razy więcej niż w okresie 1989-2002. Ilustruje to dalsze przekształcanie się preferencji mieszkaniowych na budownictwo jednorodzinne oraz odchodzenie od budowania „wysokościowców” mieszkaniowych, poza częścią mieszkań luksusowych. Liczba mieszkań w budynkach zamieszkałych wzrosła o 1,1 mln (o 9%). W odniesieniu do przyrostu liczby budynków zamieszkałych i przyrostu mieszkań w tych budynkach w miastach oraz na wsiach występuje zastanawiająca przewaga przyrostu liczby budynków nad liczbą mieszkań. Przyrost mieszkań zamieszkałych w okresie 2002-2011 wyniósł 892 tys. wobec 916 tys. w okresie 1989-2002, tj. niezmiennie po 8%, lecz jest prawie dwa razy mniejszy niż w międzypisowej dekadzie 1979-1988 (15%), głównie w związku z regresem rozmiarów społecznego budownictwa mieszkaniowego. Proporcja zasobu mieszkań zamieszkałych w podziale układzie miasto-wieś przemawia za niewielkim postępowaniem zaawansowania procesu urbanizacji w Polsce w płaszczyźnie rozwoju miejskiej infrastruktury mieszkaniowej. Proporcje mieszkań zamieszkałych według okresu wybudowania budynku w Polsce według NSP z lat 2002 i 2011 świadczą o kontynuacji spadku średniego wieku tego zasobu niemniej zwolnionego słabymi wynikami budownictwa.

W okresie 2002-2011 udział mieszkań osób fizycznych w zasobie ogółem wzrósł z 55,2% do 64,1%, natomiast udział mieszkań spółdzielczych obniżył się z 25,4% do 18,3%, w tym lokatorskich – z 8,2% do 2,9%. Liczba spółdzielczych mieszkań lokatorskich zmalała w największym stopniu ze wszystkich form własności – z 1,1 mln do 0,4 mln, czyli 2,8 razy. Podobny kierunek zmian dotyczy zasobu komunalnego oraz mieszkań zakładów pracy. Rozmiary zasobu Skarbu Państwa pozostały na poziomie 0,2 mln mieszkań, natomiast zasób

tbs wzrósł jednakże w daleko niewystarczającej skali. Podczas NSP 2011 o 6,2% więcej mieszkań niż w 2002 r. stanowiło własność innych podmiotów, głównie deweloperów i instytucji wyznaniowych.

W zakresie tytułu do zajmowanego mieszkania rozpatrywanego w aspekcie źródeł utrzymania gospodarstw domowych i rodzin w 2011 r. jedynie 15% gospodarstw domowych mieszkających z tytułu własności budynku utrzymywało się z dwóch źródeł dochodów, co zastanawia wobec 56% w 2002 r. Gospodarstw we własnym domu z jednym źródłem dochodów było natomiast ponad 5 razy więcej niż w 2002 r. W 2011 r. własne mieszkanie miało 2,1 mln gospodarstw z jednym źródłem dochodu oraz 0,3 mln wykazujących dwa źródła, natomiast w 2002 r. odpowiednio – 0,9 mln i 0,5 mln, co jest gruntowną zmianą dotyczącą przede wszystkim miast. Ponadto o okresie 2002-2011 ogólna liczba gospodarstw we własnym mieszkaniu, w tym również we własnym budynku, wzrosła o 32%, w tym w miastach aż o 40%, czyli w znacznie większym stopniu niż na wsiach. Interpretować to można jako wyraz skali prywatyzacji zasobu publicznego oraz pochodną rozwarstwienia dochodów w Polsce. Odnośnie najmu, podnajmu i pokrewieństwa w międzypisowym okresie 2002-2011 liczba gospodarstw domowych najmujących mieszkania pozostała na poziomie z roku 2002, a liczba gospodarstw podnajmujących zmalała w wątpliwy sposób aż 4,6 razy. W istotny sposób obniżyło się także zamieszkiwanie z tytułu pokrewieństwa. W 2011 r. liczba gospodarstw mieszkających z tytułu spółdzielczego prawa do lokalu własnościowego, a zwłaszcza lokatorskiego obniżyła się znacznie w porównaniu z 2002 r. Populacja gospodarstw mieszkających z tytułu spółdzielczego prawa do lokalu lokatorskiego zmalała 2,8 razy.

W przekroju typów rodzin i gospodarstw domowych w mieszkaniach, w 2011 r., w podobnie jak w 2002 r. największą grupę rodzin w mieszkaniach tworzyły małżeństwa (i związki partnerskie) z dziećmi. Liczba rodzin niepełnych tworzonych przez jednego z rodziców i dziecko (dzieci) powiększa się w okresie 2002-2011 o $\frac{1}{4}$. Liczba rodzin składających się z jednego młodego rodzica (matki w wieku poniżej 30 lat lub ojca w wieku poniżej 35 lat) i dziecka (dzieci) wzrosła o 13%. Tego rodzaju przypadki występowały 2 razy częściej w miastach. Liczby rodzin niepełnych i młodych rodzin niepełnych wyznaczają orientacyjną skalę prawdopodobnego problemu społecznego łączącego się – jak można sądzić – z sytuacją mieszkaniową tych rodzin, na co może wpływać ich liczba w gospodarstwie. W 2011 r. nieco mniej rodzin (81% rodzin w mieszkaniach) niż 2002 r. zamieszkiwała w gospodarstwach jednorodzinnych, w tym w miastach (88%) także mniej niż 2002 r. W gospodarstwach jednorodzinnych najwięcej było małżeństw i związków partnerskich

z dziećmi, w tym utrzymujących dzieci do 24 roku życia. W gospodarstwach jednorodzinnych żyło również niewiele mniej niż w 2002 r. młodych rodzin niepełnych bez dzieci, głównie w miastach (81%) oraz z dziećmi (w miastach 65%). Liczba rodzin niepełnych tworzących gospodarstwa jednorodzinne, w tym w szczególności liczba młodych takich rodzin wyznacza – jak w 2002 r. – obszar stosunkowo najbardziej prawdopodobnych potencjalnych społecznych problemów mieszkaniowych i innych.

W 2011 r. w gospodarstwach ponad dwurodzinnych zamieszkiwało 3 razy więcej rodzin niż 2002 r. – na wsiach 67%, co może oznaczać znaczne powiększenie się liczby gospodarstw potencjalnych. Występowało także 3 razy więcej małżeństw z dziećmi będących w tych gospodarstwach, jednakże ich udział w całkowitej liczbie takich małżeństw nie zmienił się. Zanotowano 3 razy więcej niż w 2002 r. rodzin niepełnych w gospodarstwach ponad dwurodzinnych tworzonych przez jednego rodzica oraz dzieci. Skala problemu rodzin niepełnych utrzymujących dzieci zamieszkujących w gospodarstwach ponad dwurodzinnych, oraz młodych rodzin niepełnych była także większa niż w 2002 r.

W 2011 r. podobnie jak w 2002 r. małżeństwa (z dziećmi i bez) częściej niż inne rodziny miały własne mieszkania lub domy. Jednakże mniej młodych rodzin z dziećmi (2% rodzin mieszkających z tytułu własności) miało własny dom lub mieszkanie (124 tys. wobec 319 tys. 2002 r.). Małżeństwa częściej od innych rodzin zamieszkiwały ponadto w zasobie spółdzielczym. Rodziny niepełne oraz rodziny młode stosunkowo często zamieszkiwały – podobnie jak w 2002 r. – z tytułu spółdzielczego prawa do lokalu lub najmu głównie w miastach. Młode rodziny z dziećmi relatywnie często mieszkaly z tytułu pokrewieństwa, lecz rodzin takich było znacznie mniej niż w 2002 r.

W 2011 r. przeciętna p.u. mieszkania wzrosła w Polsce porównaniu z 2002 r. o 3,8 m². Przeciętna liczba izb w mieszkaniu prawie się nie zmieniła. W strukturze wielkości mieszkań według liczby izb zaszły w sumie umiarkowane zmiany. Nadal największą grupę – około 1/3 w skali Polski – stanowiły mieszkania trzyizbowe. Powiększył się udział mieszkań pięcioizbowych i większych przede wszystkim na wsiach.

Z porównywalnych danych wynika, że w okresie 2002-2011 w miastach p.u. mieszkania przypadająca na gospodarstwo powiększyła się o 8,9 m² oraz o 0,41 izby. Na wsiach przyrost p.u. na gospodarstwo był większy – wynoszący 13,3 m² oraz 0,56 izby. W 2011 r. mieszkania gospodarstw z jednym źródłem dochodu były mniejsze pod względem przeciętnej liczby m² p.u. (zarówno w skali państwa, w miastach i na wsiach) od mieszkań gospodarstw utrzymujących się z dwóch źródeł. Mieszkania gospodarstw utrzymujących się z pracy

w sektorze publicznym miały według NSP 2011 większą p.u. od ustalonej w gospodarstwach czerpiących dochody z pracy w sektorze prywatnym. Dane NSP 2011 w tym zakresie sugerują dalszą ich weryfikację i interpretację w GUS, bowiem nieporównywalne – co prawda wyniki NSP 2002 wskazują w wiarygodny sposób na zjawisko odwrotne.

W okresie 2002 – 2011 zaszła widoczna w Polsce w wymiarze sekularnym poprawa wyposażenia zasobu mieszkaniowego w instalacje sanitarno-techniczne. Przy znacznym postępie, jeszcze 3% ogółu mieszkań nie miało jednak w Polsce wodociągu, a 2% nie wykazywało żadnej instalacji. W 2011 r. zdecydowanie najwięcej gospodarstw domowych z rejestrowanymi wodociągiem, ustępem i łazienką w mieszkaniu – 10,7 mln – (w 2002 r. 6,6 mln) – utrzymywało się z jednego źródła dochodu. Gospodarstw takich było ponad dwa razy więcej w miastach. Znacznie mniej – 1,7 mln – gospodarstw (w 2002 r. aż 4,8 mln) z tymi trzema instalacjami miało dwa źródła dochodów – 2 razy więcej w miastach. W grupie gospodarstw z jednym źródłem, z instalacji tych korzystało 3,9 mln gospodarstw (w 2002 r. 2,8 mln) pozyskujących dochody z niezarobkowego źródła, 3,2 mln gospodarstw mających dochód z pracy w sektorze prywatnym (w 2002 r. 2,1 mln) oraz 1,9 gospodarstw (w 2002 r. 1,3 mln) – w sektorze publicznym.

Bez bezpośredniego dostępu do wodociągu mieszkało w Polsce w 2011 r. 210 tys. (w 2002 r. 342 tys.) gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła dochodu. W 2011 r. było tylko 18 tys. (w 2002 r. 202 tys.) gospodarstw bez wodociągu w mieszkaniu utrzymujących się z dwóch źródeł. Podobnie jak 2002 r. więcej gospodarstw nie mogących korzystać z wodociągu utrzymywało się w 2011 r. z pracy w sektorze prywatnym niż w publicznym. Rozpatrując grupy społeczno-ekonomiczne, w 2011 r. brak wodociągu w mieszkaniu odczuwało 46 tys. gospodarstw pracowników najemnych (w 2002 r. 103 tys.). Około 491 tys. gospodarstw domowych rolników (92% tej populacji) posiadało udogodnienia w postaci trzech instalacji w mieszkaniu (w 2002 r. 404 tys.), w mieszkaniu bez wodociągu było 19 tys. takich gospodarstw (w 2002 r. 63,2 tys.).

1.2 Warunki mieszkaniowe

W 2011 r. było w Polsce 13,6 mln gospodarstw domowych, o 2% więcej niż w 2002 r., a w miastach 9,1 mln gospodarstw, o 1% więcej. Przeciętna liczba osób w gospodarstwie zmniejszyła się z 2,84 do 2,82, w tym miastach spadła z 2,60 do 2,54 i na wsiach wzrosła z 3,33 do 3,40. Udział gospodarstw jednoosobowych wzrósł nieznacznie z 24,0% do 24,8%, natomiast gospodarstw dwuosobowych powiększył się z 23,2% do 27,7%. Udział gospodarstw trzyosobowych, najczęściej małżeństw z dzieckiem pozostał na poziomie 20%, a gospodarstw pięcioosobowych na poziomie 14%. Nastąpiło to w połączeniu z trendem obniżenia się liczby zawieranych małżeństw i urodzeń. W miastach nadal częściej niż na wsiach występowały gospodarstwa jednoosobowe. W miastach natomiast 3 razy rzadziej niż na wsiach notowano gospodarstwa pięcioosobowe i większe. Podczas wzrostu liczby gospodarstw domowych ogółem o 2%, liczba gospodarstw rodzinnych wzrosła o 0,7%. Nastąpiło obniżenie udziału gospodarstw jednorodzinnych (69% do 65%) oraz powiększenie udziału gospodarstw dwurodzinnych (z 4% do 7%). Udział gospodarstw trzyrodzinnych i większych wzrósł z 0,2% w 2002 r. do 0,6% w 2011 r. Udział gospodarstw nierodzinnych w zasadzie nie zmienił się (w 2011 r. 27% w tym jednoosobowych 25%).

W 2011 r. liczba rodzin w Polsce była wyższa od istniejącej 2002 r. o 5%. Nastąpił większy przyrost liczby rodzin na wsi (o 8%), niż w miastach (o 3%). Świadczy to o zmianie kierunku trendu obserwowanego w poprzednich narodowych spisach powszechnych. Najliczniejszym typem rodzin pozostawały małżeństwa z dziećmi jednak ich liczba zmniejszyła się w Polsce o 0,4 mln z 5,9 mln w 2002 r. – wyłącznie w miastach. Udział małżeństw z dziećmi w liczbie rodzin obniżył się o 6 p.proc. do 50%, przy czym w miastach spadek był mniejszy niż na wsiach. Proporcja matek z dziećmi w ogólnej liczbie rodzin wzrosła z 17% do 20%, natomiast udział ojców z dziećmi – z 2,2 do 3,0%, co traktowane powinno być w kategoriach demograficznej ilustracji zmian społeczno-kulturowych prowadzących do atomizacji społeczeństwa polskiego.

Liczba rodzin niepełnych powiększyła się w latach 2002-2011 przy czym w 2011 r. 2 razy więcej rodzin niepełnych mieszkało w miastach. Nieznacznie natomiast wzrosła w sumie liczba małżeństw bez dzieci. W czasie NSP 2011 było 316 tys. związków partnerskich kohabitacyjnych (w 2002 r. 197 tys., 75% w miastach) przy czym, partnerów z dziećmi było w miastach ponad 2 razy więcej niż na wsiach.

W sytuacji tej oraz wobec umiarkowanego wzrostu demograficznych potrzeb mieszkaniowych samodzielność zamieszkiwania w Polsce poprawiła się. Liczba gospodarstw

domowych na 100 mieszkań zamieszkałych obniżyła się w okresie 2002-2011 z 114,6 do 112,3, w tym na wsiach w mniejszym stopniu (z 116,3 do 115,3) niż w miastach (z 113,6 do 110,3). W 2011 r. ponad 80% gospodarstw domowych dysponowało samodzielnym mieszkaniem – w miastach 83% i na wsiach 76% (w 2002 r. odpowiednio 76%, 77% i 73%). Pamiętać jednak należy, że w czasach spowolnienia gospodarczego zapoczątkowanego w 2008 r. i ogólnego niedoboru mieszkań, zwłaszcza dla słabo sytuowanej dorastającej młodej ludności częstość deklarowania się rodzin wielopokoleniowych i innych zespołów osób jako jednego gospodarstwa domowego zapewne wzrosła. Mogło to następować w związku choćby z tańszym prowadzeniem wspólnego, jednego gospodarstwa domowego. Statystyczny deficyt mieszkań zamieszkałych w stosunku do liczby gospodarstw zmniejszyła się jednak nieznacznie z 1,6 mln do 1,5 mln. Występuje ponadto niedopasowanie struktury inwestorskiej do efektywnego popytu i zapotrzebowania na mieszkania istotnej części ludności w Polsce. Świadczy o tym pośrednio w istotnym stopniu ponad 3-krotny wzrost liczby gospodarstw domowych dwurodzinnych i większych, w tym małżeństw z dziećmi, małżeństw z dziećmi na utrzymaniu mającymi do 24 lat, a także rodzin niepełnych tworzonych przez jednego rodzica oraz dzieci. Kwestia współzamieszkiwania dotyczy przede wszystkim ludności, w tym potencjalnych gospodarstw domowych słabo lub źle sytuowanych materialnie.

Występująca w Polsce tendencja do budowania dużych mieszkań własnościowych podczas pokaźnego zapotrzebowania społecznego na mieszkania mniejsze, nie może wpłynąć na istotniejsze przybliżanie się do równowagi liczby i struktury gospodarstw domowych oraz mieszkań. Jedynie w większych domach jednorodzinnych istnieją niekiedy możliwości wspólnego zamieszkiwania w odpowiednich warunkach kilku gospodarstw domowych, przy czym istotne są tu wzorce i tradycje kulturowe. W okresie 2002-2011 populacja gospodarstw zamieszkujących samodzielnie wszakże powiększyła się w skali Polski, w tym w miastach i na wsiach, a jej udział w liczbie gospodarstw ogółem wzrósł. Sytuacja w zakresie samodzielności zamieszkiwania uległa poprawie w ogólnym wymiarze statystycznym, jednak przy jednoczesnym utrzymywaniu się małej dostępności mieszkań zwłaszcza dla pokolenia wchodzącego w dorosłe życie.

Samodzielność zamieszkiwania spadła zatem wraz ze wzrostem wielkości mieszkań. Jak już wspomniano, zależność ta, gdy wiąże się ze współzamieszkiwaniem gospodarstw z tytułu pokrewieństwa w dużych mieszkaniach, może nie oznaczać złych warunków mieszkaniowych. Zdecydowana większość wspólnie zamieszkujących gospodarstw domowych była spokrewniona. Rzeczywista skala gospodarstw potencjalnych nie może być jednak znana i nie wpływa w zasadzie na rejestrowaną w statystyce samodzielność zamieszkiwania.

Pogarszanie się samodzielności zamieszkiwania przy przechodzeniu od mieszkań mających od jednej do pięciu i więcej izb w miastach i na wsiach jest przy tym szczególnie, gdyż zachodzi – jak można założyć – przede wszystkim w lokalach średnio i słabiej sytuowanych materialnie grup ludności. Zauważyć jednak trzeba, że liczba gospodarstw na 100 mieszkań spadła jednak w Polsce między latami 2002 i 2011 w mieszkaniach jednoizbowych oraz w pięcioizbowych i większych.

Poprawa samodzielności zamieszkiwania byłaby większa przy zasiedleniu przynajmniej części mieszkań niezamieszkanymi. Problem pustostanów związany jest przede wszystkim z własnością osób fizycznych. Wobec nierozwiązanej dotąd w Polsce kwestii samodzielności zamieszkiwania gospodarstw domowych wzrost liczby mieszkań niezamieszkanymi ogółem, w sytuacji braku możliwości wyodrębnienia w wynikach NSP 2011 nowo wybudowanych mieszkań niezamieszkanymi nadających się do stałego zamieszkiwania, wartościować można w dużym stopniu jako stratę społeczną. Nie wiemy bowiem, jaka ich część zdolna jest wypełniać funkcję rezerwy mieszkań.

Reasumując kwestię kształtowania się samodzielności zamieszkiwania gospodarstw domowych w Polsce, w tym w miastach i na wsiach, przypomnieć trzeba, że w odróżnieniu od poprzednich NSP, w spisie w 2011 r. liczba i struktura gospodarstw domowych i rodzin w Polsce wyznaczone zostały na podstawie badania reprezentacyjnego, na ogół mniej dokładnego niż spis całej populacji. Poza tym, określenie rzeczywistej wieloaspektowej chęci wspólnego zamieszkiwania i utrzymywania się nastrocza w czasie spisów istotnych trudności, zwłaszcza w okresie znacznych zmian społeczno-gospodarczych. Deklarowanie się w Polsce rodzin wielopokoleniowych i innych wspólnie mieszkających zespołów osób jako jednego gospodarstwa domowego ma bowiem zakodowaną znaczną zależność od bieżącej i przewidywanej sytuacji społeczno-gospodarczej, zwłaszcza w przypadku młodego, dorastającego pokolenia wchodzącego w dorosłe życie, w tym małżeństw, związków partnerskich itp. Pogarszanie się sytuacji społeczno-gospodarczej, w tym zmniejszanie się dostępności mieszkań, sprzyja powstawaniu gospodarstw potencjalnych, tj. takich gospodarstw domowych, które otwarcie nie deklarują się z powodów ekonomicznych, w tym niemożności uzyskania odrębnego lokum.

W Polsce, jako państwie niezbyt zasobnym ekonomicznie, o gospodarce rynkowej typu liberalnego, odczuwalne skutki spowolnienia gospodarczego zwiększają emigrację zarobkową, w tym skierowaną na zdobycie mieszkania zagranicą (około 2,2 mln Polaków jest aktualnie zagranicą). Zaostrza także niedostateczna reprodukcja ludności, w tym rozrodczość i dzietność kobiet niespełniająca warunku zastępowalności pokoleń. Podczas coraz dłuższego przeciętnego

życia człowieka decyduje to również o wzmożonym procesie starzenia się społeczeństwa, co znajduje zbiorczy wyraz w ogólnej stagnacji liczby ludności i w sumie niewielkim przyroście liczby gospodarstw domowych deklarowanych podczas NSP 2002 i NSP 2011 w Polsce. W sytuacji tej poprawa samodzielności zamieszkiwania ma w naszym państwie w sumie kruche źródła i podstawy. Zmieniennym przykładem są tu wskazane wyjazdy zagranicę Polaków z młodego pokolenia. Zmniejszają one w sumie doraźnie potrzeby mieszkaniowe, lecz podcinają zarazem możliwości lepszego ich zaspokajania w przyszłości, na skutek choćby utraty znacznej części kapitału społecznego w postaci potencjału ludności w wieku produkcyjnym wpływającej na przyszły rozwój społeczno-gospodarczy kraju i poziom dobrobytu. Dopiero wraz ze wzrostem różnie przecież rozumianego i odczuwanego dobrobytu, związanego jednak w gospodarce rynkowej zawsze w jakimś stopniu z kondycją ekonomiczną, powiększa się prawdopodobieństwo, że deklaracje wspólnego utrzymywania się wybiegają poza stricte ekonomiczne uwarunkowania. Świadczą wówczas o głębszych, trwalszych podstawach społeczno-kulturowych, w tym uczuciowych, chęci wspólnego zamieszkiwania rodzin wielopokoleniowych i innych zespołów osób w formie jednego gospodarstwa domowego. Stan taki w państwach stosunkowo dostatnich daje zatem mniejsze zniekształcenia dotyczące skali nieujawniania się gospodarstw potencjalnych w porównaniu np. z Polską.

W zakresie samodzielności zamieszkiwania analizowanej w kontekście wielkości gospodarstwa i liczby osób starszych, dla NSP 2002 r. zaszła w GUS potrzeba przeliczenia danych tego spisu na układ porównywalny z NSP 2011. Jednak niewielka zmienność i znaczna powtarzalność liczb względnych – wykazujących zróżnicowanie mieszczące się w granicach błędu (zwłaszcza według przeliczonych wyników NSP 2002) – czyni wyniki i porównania NSP 2002 i NSP 2011 w tym zakresie kwalifikującymi się do dalszej weryfikacji w GUS. Proces starzenia się społeczeństwa znalazł jednak pewien wyraz w zmianach liczby i proporcji gospodarstw domowych zamieszkujących samodzielnie w Polsce według wielkości gospodarstwa i jego reprezentanta w wieku 60 lat i więcej – najwyraźniej w miastach. Większy stopień samodzielności zamieszkiwania niż gospodarstwa ogółem wykazały tam – zarówno w skali państwa oraz na wsiach – gospodarstwa z reprezentantem w wieku 60 lat i więcej, przy czym częściej zjawisko to występowało w populacji gospodarstw jednoosobowych niż wieloosobowych.

Společne kwestie samodzielności zamieszkiwania łączą się wyraźnie ze strukturą własności zasobu. Udział gospodarstw domowych mieszkających samodzielnie był w latach 2002 i 2011 stosunkowo wysoki w spółdzielczości mieszkaniowej. W mieszkaniach będących własnością indywidualną wzrósł w najmniejszym stopniu, pozostając tradycyjnie stosunkowo

niskim – mimo największego wzrostu w budynkach stanowiących własność osób fizycznych, w których mieszkały często gospodarstwa z tytułu pokrewieństwa.

W latach 2002 i 2011 r. po 1,5 mln gospodarstw utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych mieszkało samodzielnie we własnym budynku, w tym nadal prawie dwa razy więcej na wsiach niż w miastach. Własny budynek zamieszkiwało samodzielnie 2,0 mln gospodarstw pracowników najemnych – wyraźnie więcej niż w 2002 r. (1,3 mln). Spadło natomiast znaczenie prawie 1,0 mln gospodarstw pracowników najemnych użytkujących samodzielnie mieszkania stanowiące własność spółdzielczą (w 2002 r. 1,4 mln). Było tak w sytuacji obniżenia się liczby mieszkań zamieszkiwanych samodzielnie przez gospodarstwa tych pracowników na podstawie spółdzielczego prawa do lokalu własnościowego do 798 tys. (w 2002 r. 926 tys.) i „skokowego” zmniejszenia się liczby gospodarstw pracowników najemnych będących lokatorami mieszkań spółdzielczych do 170 tys. (w 2002 r. 498 tys.). Znaczącą ilościową rolę odegrały poza tym, tak jak w 2002 r. mieszkające samodzielnie gospodarstwa utrzymujące się ze źródeł niezarobkowych oraz gospodarstwa pracowników najemnych z indywidualną własnością mieszkań.

Zmalała także liczba gospodarstw samodzielnie zamieszkujących w zasobie spółdzielczym i utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych, w tym do 761 tys. w zasobie własnościowym i do 127 tys. – w lokatorskim (w 2002 r. odpowiednio 796 tys. w zasobie własnościowym i 366 tys. – w lokatorskim). Około 0,8 mln gospodarstw samodzielnie zamieszkujących i utrzymujących się ze źródeł niezarobkowych była najemcami. Gospodarstwa takie nie były już w 2011 r. największą grupą społeczno-ekonomiczną najemców, bowiem 1,0 mln pracowników najemnych wynajmowało mieszkania (w 2002 r. 0,8 mln).

W okresie 2002-2011, przy wzroście liczby rodzin łącznie ze związkami partnerskimi zamieszkujących w mieszkaniach zmniejszyła się liczba rodzin z dziećmi do 24 roku życia (z 6,1 mln do 4,6 mln). W związku z tym spadł udział rodzin utrzymujących dzieci w ogólnej liczbie rodzin w gospodarstwach w mieszkaniach (z 76% do 49%), w tym w miastach (z 76% do 47%). W trakcie NSP 2011 było 4,0 mln małżeństw z dziećmi, w tym 2,6 mln z dziećmi do 24 lat, w formie gospodarstw jednorodzinnych mieszkających samodzielnie, tj. mniej niż w 2002 r. (4,5 mln i 2,9 mln). Podobnie jak w 2002 r., większość takich małżeństw mieszkała w 2011 r. w miastach. W gospodarstwach wielopokoleniowych mieszkało samodzielnie 1,8 mln rodzin w gospodarstwach dwurodzinnych (w 2002 r. 1,1 mln) oraz 218 tys. (w 2002 r. 75 tys.) – w gospodarstwach ponad dwurodzinnych. Wspólne zamieszkiwanie rodzin wielopokoleniowych rośnie jednak w sposób – jak można sądzić – zwodniczy w aspekcie treści

społeczno-kulturowej. Jest tak w związku z obniżającym się w niewielkiej mierze deficytem mieszkań w stosunku do liczby gospodarstw domowych, co istotnie utrudnia ujawnianie się rzeczywistych preferencji samodzielnego lub wspólnego zamieszkiwania rodzin i poszczególnych osób. W 2011 było bowiem 997 tys. gospodarstw z dwoma lub więcej rodzinami stanowiących 7% gospodarstw domowych ogółem, tj. więcej niż w 2002 r. (613 tys. i 5%). Zmiana ta jest pośrednim dowodem rosnącej kwestii gospodarstw potencjalnych, głównie młodych rodzin w miastach. Liczebność i częstość samodzielnego zamieszkiwania rodzin z dziećmi jako gospodarstw jednorodzinnych była w 2011 r. mniejsza niż w 2002 r. Lepsza na ogół samodzielność zamieszkiwania dotyczy rodzin z dziećmi i bez dzieci w gospodarstwach dwurodzinnych i ponad dwurodzinnych. Stanowi to pośredni argument na rzecz stwierdzenia, że regres społecznego budownictwa mieszkaniowego i przedłużający się kryzys są istotnymi paradoksalnymi czynnikami wzrostu statystycznej samodzielności zamieszkiwania w Polsce w okresie 2002-2011. Innymi słowy, biorąc pod uwagę trend obniżania się w europejskiej cywilizacji zachodniej przeciętnej wielkości gospodarstwa domowego, tendencję do zanikania tradycyjnych wielopokoleniowych gospodarstw i powstawania rodzin nuklearnych i nietypowych oraz gospodarstw jednoosobowych, dedukować można nasilanie się skłonności do samodzielnego zamieszkiwania tłumionej w Polsce niedoborem mieszkań społecznych.

W 2011 r. 70% gospodarstw domowych w Polsce, czyli o około 20 p.proc. więcej niż w 2002 r., zajmowało mieszkania o liczbie osób na 1 pokój wynoszącej 1,00 i mniej. W miastach było 6,6 mln takich gospodarstw (w 2002 r. 4,8 mln), a na wsiach 3,0 mln (w 2002 r. 1,9 mln). W mieszkaniach zagęszczonych przez trzy i więcej osób na 1 pokój przebywało 436 tys. gospodarstw (w 2002 r. 942 tys.), w tym w miastach 260 tys., tj. 60% (w 2002 r. 512 tys.) oraz na wsiach 177 tys. tj. 40% (w 2002 r. 431 tys.).

W przekroju według źródła utrzymania w 2011 r. lokale, w których zaludnienie nie przekraczało 1,00 osoby na 1 pokój, zajmowało 7,8 mln gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła dochodu (w 2002 r. 4,3 mln) oraz 1,2 mln gospodarstw z dwoma źródłami (w 2002 r. 2,4 mln). Podobnie jak w 2002 r. najwięcej, bo 3,5 mln gospodarstw (w 2002 r. 2,4 mln), w tym w miastach 2,5 mln (w 2002 r. 1,8 mln), mieszkało w korzystnie zaludnionych mieszkaniach, utrzymując się z jednego niezarobkowego źródła. Znacznie mniejsza pod względem wielkości grupa 0,4 mln gospodarstw (0,3 mln w miastach), wykazująca właściwe zaludnienie mieszkań, otrzymywała dochody głównie z niezarobkowego źródła przy utrzymywaniu się z dwóch źródeł (w 2002 r. 1,1 mln, w miastach 0,7 mln). Wielkość tej grupy zmalała ponad dwukrotnie w porównaniu z 2002 r. wobec starzenia się polskiego

społeczeństwa i dużego spadku liczby osób z lekarskim orzeczeniem niepełnosprawności. Rodzi to pytanie o inne możliwe przyczyny tej istotnej zmiany, w tym o wpływ na nią nowej, w stosunku do wcześniej przeprowadzonych, metody przeprowadzenia NSP 2011.

W 2011 r. w przeludnionych mieszkaniach trzy i więcej osób na 1 pokój, było 362 tys. gospodarstw utrzymujących się z jednego źródła dochodu (w 2002 r. 530 tys.) oraz 64 tys. gospodarstw żyjących z dwóch źródeł (w 2002 r. 388 tys.). W kategoriach postępu traktować tu można zwłaszcza ponad 6-krotny spadek liczby gospodarstw z dwoma źródłami dochodów w lokalach przeludnionych. Podobnie jak w 2002 r., najbardziej liczna była podgrupa 163 tys. gospodarstw (w tym 103 tys. w miastach) w mieszkaniach przeludnionych, mających jedno źródło dochodów i utrzymujących się z pracy w sektorze prywatnym (w 2002 r. 211 tys., w miastach 116 tys.). Nastąpiła więc i w tym zakresie poprawa zaludnienia dotycząca – jak można przyjąć – głównie gospodarstw wielopokoleniowych, w tym wielodzietnych na wsiach i w mniejszych miastach.

W 2011 r. druga liczebnie zbiorowość 85 tys. gospodarstw, (49 tys. w miastach), wykazująca przeludnienie mieszkań, utrzymywała się wyłącznie z niezarobkowego źródła (w 2002 r. 191 tys. – w miastach 106 tys.). Tak więc i tu nastąpiła poprawa zaludnienia w porównaniu z 2002 r. Trzecia pod względem wielkości podgrupa gospodarstw w przeludnionych mieszkaniach licząca 26 tys., w tym w miastach 13 tys., utrzymywała się z dwóch źródeł, w tym głównie z pracy w sektorze prywatnym. Stanowi to istotną zmianę w tym zakresie, ponieważ w 2002 r. trzecią co do wielkości grupę mieszkających w sytuacji przeludnienia tworzyło 165 tys. gospodarstw (95 tys. na wsiach) z głównie niezarobkowym źródłem utrzymania. W 2011 r. czwartą pod względem wielkości grupę w przeludnionych mieszkaniach stanowiło 17 tys. gospodarstw (10 tys. w miastach) mających dwa źródła utrzymania, z przede wszystkim niezarobkowym źródłem utrzymania (w 2002 r. 165 tys., 70 tys. w miastach).

Podczas NSP 2011 w zakresie zaludnienia mieszkań według typu rodziny, zarejestrowano w Polsce – jak w 2002 r. – 12 tys. młodych rodzin z dziećmi w mieszkaniach o p.u. na 1 osobę nie przekraczającej 5,0 m² (po 6 tys. w miastach i na wsiach). Wśród populacji młodych małżeństw z dziećmi 6 tys. rodzin (3 tys. w miastach) mieszkało w takim substandardzie zaludnienia (w 2002 r. 7 tys. rodzin, w miastach 4 tys.). W populacji tej najwięcej było małżeństw z jednym dzieckiem (w 2002 r. z dwójką dzieci) – 2,8 tys., w miastach – 1,3 tys. a najmniej – jak w 2002 r. – małżeństw mających czworo i więcej dzieci – 0,4 tys., (w miastach 0,1 tys.). Substandard zaludnienia dotknął przede wszystkim – jak można sądzić – znaczną część z 6 tys. młodych rodzin niepełnych (w miastach 3 tys., w 2002 r. 5 tys.,

w miastach 3 tys. rodzin). Skrajnie złą sytuację pod tym względem odczuwało prawdopodobnie większość z 0,2 tys. rodzin niepełnych z ponad trójką dzieci (w 2002 r. 0,3 tys.).

W 2011 r. zarejestrowano 301 tys. młodych rodzin z dziećmi, w tym 189 tys. małżeństw z dziećmi (w miastach kolejno 138 tys. i 75 tys.) w mieszkaniach o p.u. na 1 osobę wynoszącej 20 i więcej m² (w 2002 r. odpowiednio 248 tys. i 187 tys. i w miastach 111 tys. i 76 tys.). Największą grupę stanowiło tu 143 tys. małżeństw z jednym dzieckiem, z czego 63 tys. w miastach (w 2002 r. 134 tys., w miastach 61 tys.). Tylko 0,3 tys. małżeństw z czwórką i więcej dzieci, prawie wyłącznie na wsiach, miało tak dobre zaludnienie mieszkań (w 2002 r. 0,6 tys. na wsiach). Mieszkania korzystnie zaludnione zajmowało 112 tys. młodych niepełnych rodzin z dziećmi – w miastach 63 tys. (w 2002 r. 58 tys., w miastach 35 tys.), w tym aż 99 tys., (w miastach 57 tys.) rodzin z jednym dzieckiem. Ilustruje to bardzo niewielką korelację wielkości młodych niepełnych rodzin z dziećmi z odpowiednim dla nich standardem powierzchniowym (w 2002 r. 50 tys., w miastach 31 tys.). W populacji niepełnych rodzin z czwórką dzieci i więcej korzystny standard powierzchniowy przejawiał się – jak w 2002 r. – w bardzo niewielkim stopniu, obejmując w Polsce 0,1 tys. rodzin tego typu. Tak jak w 2002 r., liczba m² p. u. mieszkania na 1 osobę wykazywała w populacji młodych rodzin wyraźny trend spadku przy wzroście liczby dzieci. Jedynie w podgrupie małżeństw z jednym i dwójką dzieci oraz niepełnych rodzin z dwójką oraz trójką dzieci była większa na wsiach niż w miastach w odróżnieniu od dość powszechnego stanu w tym zakresie w 2002 r.

W 2011 r. najlepsze możliwości korzystania z instalacji sanitarno-technicznych w mieszkaniu miało w Polsce r. 12,9 mln gospodarstw dysponujących wodociągiem, w.c. i łazienką, w tym w miastach 8,9 mln – 97% oraz na wsiach 4,0 mln – 91%, (w 2002 r. 11,5 mln – 86%, w tym miasta – 8,2 mln – 92% i wsie 3,2 mln – 74%). Na stosunkowo największy postęp notowany na obszarach wiejskich wywarła wpływ nie tylko poprawa wyposażenia mieszkań ludności wiejskiej, lecz także osiedlanie się na obszarach zwłaszcza podmiejskich ludności emigrującej z większych miast. Udział gospodarstw w mieszkaniach z wodociągiem, lecz bez w.c. lub łazienki oraz obu tych instalacji stanowił w skali Polski 2%, co odpowiadało liczbie 183 tys. gospodarstw (w 2002 r. 9% – 1,2 mln). Przedstawione dane potwierdzają znaczny postęp w korzystaniu z instalacji w mieszkaniu przez gospodarstwa domowe w Polsce. W mieszkaniach bez wodociągu bytowało jeszcze 244 tys. gospodarstw domowych, w tym na wsiach 181 tys. (w 2002 r. 546 tys. z tego 439 tys. na wsiach). Ich udział w liczbie gospodarstw domowych w mieszkaniach ogółem stanowił 1,8%, w tym w miastach 0,6% i na wsiach 4,1% (w 2002 r. 4%, miasta – 1%, wsie – 10%). Różnice w możliwości korzystania

z instalacji w mieszkaniu przez gospodarstwa domowe na obszarach miejskich oraz wiejskich wyraźnie zmniejszają się.

2. Sytuacja mieszkaniowa gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi

W czasie NSP 2011 liczba ludności deklarującej niepełnosprawność i (lub) mające orzeczenie lekarskie stanowi w Polsce 4,7 mln tj. 12% ludności ogółem. W porównaniu z 2002 r. zmniejszyła się o 760 tys. mln, tj. o 14%, co nie było notowane w dotychczasowych spisach obejmujących tę problematykę od 1978 r. Obniżyła się przy tym prawie o $\frac{1}{3}$ populacja osób niepełnosprawnych na podstawie orzeczenia lekarskiego do 3,1 mln, wzrosła natomiast do 1,6 mln, o 55% liczba osób deklarujących niepełnosprawność bez takiego orzeczenia. Wskazane podczas analizy możliwe przyczyny tych gruntownych przemian mogą być wielorakie i oddziałujące wielokierunkowo, lecz nie tłumaczą – jak się wydaje – w dostatecznym stopniu aż tak dużych zmian liczby ludności niepełnosprawnej w Polsce w okresie 2002-2011. Zmiany te powinny być bowiem także waloryzowane w ogólnych kategoriach odchodzenia od społecznej gospodarki rynkowej w związku z postępującą liberalizacją rozwoju społeczno-gospodarczego w Polsce. W 2011 r. jest w Polsce 3,8 mln gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi, które tworzy 9,5 mln ludności sprawnej i niepełnosprawnej (w 2002 r. 4,2 mln gospodarstw i 12,5 mln ludności). Przeciętna liczba osób w gospodarstwie z przynajmniej jedną osobą niepełnosprawną stanowiła 2,92 (w 2002 r. 2,94) i była wyższa niż w gospodarstwach osób wyłącznie sprawnych, gdzie wyniosła 2,78 (w 2002 r. 2,79). Udział gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi zmaleł w miastach z 29,0% w 2002 r. do 27,2% w 2011 r. oraz znacznie bardziej – co może budzić wątpliwości – na wsiach z 38,0% do 29,5%. W sumie w okresie 2002-2011 odwraca się tendencja do wzrostu natężenia niepełnosprawności w polskim społeczeństwie, notowana podczas poprzednich spisów.

W 2011 r. z 13,6 mln gospodarstw domowych ogółem 59% z osobami sprawnymi i niepełnosprawnymi było w mieszkaniach zaludnionych przez 1 osobę i mniej na 1 izbę (w 2002 r. 71%). W mieszkaniach o takim zaludnieniu było 2,3 mln gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi, w tym w miastach 1,5 mln (w 2002 r. 3,1 mln, w miastach 2,0 mln) oraz 5,7 mln gospodarstw tylko z osobami pełnosprawnymi, w tym 4,0 mln w miastach (w 2002 r. 6,4 mln, w miastach 4,7 mln). Poza tym, w okresie 2002-2011 wystąpiły niewielkie różnice w zakresie częstości dogodnego zaludnienia mieszkań na korzyść gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi. W mieszkaniach o p.u. 30 m² i więcej na osobę zarejestrowano

414 tys. gospodarstw domowych z ograniczoną sprawnością, w tym w miastach 212 tys. gospodarstw (w 2002 r. 1,2 mln, miasta 0,7 mln). Równocześnie 1,1 mln gospodarstw osób sprawnych mieszkało w takim standardzie powierzchniowym, w tym miastach 0,6 mln (w 2002 r. 2,5 mln, w miastach 1,6 mln). Przy zmianach tych natężenie dogodnego standardu powierzchniowego zaludnienia mieszkań było w populacji gospodarstw osób sprawnych istotnie większe niż w przypadku populacji gospodarstw osób mniej sprawnych.

W 2011 r. w mieszkaniach z trzema osobami i więcej na 1 izbę rejestrowano 115 tys. gospodarstw osób wyłącznie sprawnych (w 2002 r. 133 tys.) oraz 45 tys. (w 2002 r. 54 tys.) gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi – jak w 2002 r. po około 1% z obu populacji. Substandardowego zaludnienia mieszkań doznawało w miastach 24 tys. gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi (w 2002 r. 28 tys.) oraz 68 tys. (w 2002 r. 90 tys.) gospodarstw z osobami sprawnymi. W 2011 r., analogicznie jak w 2002 r., nie występowało zróżnicowanie częstości występowania substandardowego zaludnienia mieszkań mierzonego liczbą osób na 1 izbę między gospodarstwami osób sprawnych i z osobami niepełnosprawnymi. W 2011 r. 29 tys. gospodarstw, w których była co najmniej jedna osoba niepełnosprawna, miało do dyspozycji w mieszkaniu poniżej 5 m² p.u., w tym w miastach 12 tys. (2002 r. 16 tys. w miastach 7 tys.). W populacji bez osób niepełnosprawnych standard ten odczuwało 71 tys., w tym w miastach 33 tys. tj. więcej niż w 2002 r. (2002 r. 37 tys. w miastach 22 tys.). Podsumowując, w Polsce widoczna jest ogólna poprawa zaludnienia mieszkań w miastach i na wsiach. Zaznacza się to także według źródeł utrzymania i grup społeczno-ekonomicznych gospodarstw domowych oraz typów rodziny. Dotyczy ponadto gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi.

W 2011 r. z 9,8 mln gospodarstw osób sprawnych udział gospodarstw w mieszkaniach z wodociągiem, ustępem, łazienką c.o. i gazem wyniósł 55% (w 2002 r. 9,1 mln i 36%). Stosunkowo niewiele słabiej wyposażonych mieszkań w te instalacje zajmowanych było przez 3,8 mln gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi (53%, a w 2002 r. 1,3 mln i 30%). W miastach z 6,7 mln gospodarstw bez osób niepełnosprawnych 70% wykazywało komplet wyposażenia (w 2002 r. 6,4 mln i 52%), natomiast w populacji 2,5 mln gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi – 68% (w 2002 r. 2,6 mln i 49%). Na obszarach wiejskich proporcja tego typu również była niekorzystna w przypadku gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi, stanowiąc 20% (w 2002 r. 0,7%) w porównaniu z gospodarstwami osób pełnosprawnych, dla których wyniosła 22% (w 2002 r. 1,2%). Ponad 20-krotny wzrost tych proporcji na obszarach wiejskich w porównaniu z 2002 r. spowodowany był „skokowym” zwiększeniem się liczby gospodarstw na tych obszarach mających wyposażone mieszkania w podstawowe

instalacje sanitarno-techniczne. Te „skokowe” zmiany wiązać trzeba z rozwijającą się suburbanizacją stanowiącą jedną z form procesu kontrurbanizacji.

W populacji 68 tys. gospodarstw z ludźmi niepełnosprawnymi uwidoczniła się w 2011 r. niedostępność instalacji sanitarno-technicznych w mieszkaniu ilustrowana brakiem wodociągu (w 2002 r. 206 tys.) oraz u 125 tys. gospodarstw ludności sprawnej (w 2002 r. 281 tys.). Udział tych grup w ogólnej populacji gospodarstw bez wodociągu wyniósł kolejno: 35% oraz 65% (w 2002 r. 42% i 58%). Wątpliwym na tle wcześniejszych spostrzeżeń – wymagającym dodatkowej weryfikacji – był tu wzrost częstości występowania braku wodociągu w mieszkaniach gospodarstw ludności sprawnej. Skala problemu braku instalacji wodociągowej w mieszkaniach w miastach była w latach 2002 i 2011 4-5-krotnie mniejsza od występującej na wsiach. Dotyczyło to w 2011 r. odpowiednio 23 tys. i 102 tys. gospodarstw osób sprawnych (w 2002 r. 56 tys. i 225 tys.) oraz 14 tys. i 54 tys. gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi (w 2002 r. 33 tys. i 173 tys.). Pomimo znacznego spadku liczby gospodarstw z osobami niepełnosprawnymi w mieszkaniach bez wodociągu, sytuacja 54 tys. gospodarstw tego typu odczuwających ten brak miała nadal drastyczną wymowę w wymiarze społecznym.

W 2011 r. 638 tys. gospodarstw osób wyłącznie niepełnosprawnych miało dostęp w mieszkaniu do kompletu instalacji sanitarno-technicznych, w tym tylko 44 tys. na wsi (w 2002 r. 400 tys., na wsiach 2 tys.). Udział tych gospodarstw w całej populacji gospodarstw mających wszystkie instalacje sanitarno-techniczne wyniósł – jak w 2002 r. – 9%, na wsiach 5%. Gdy nie brać pod uwagę zbiegu okoliczności, identyczne kształtowanie się udziału w latach 2002 i 2011 sugerowałyby – sprawdzenia poprawności odpowiednich liczb w bazie danych NSP 2011. Prawie 2 razy więcej niż w 2002 r. gospodarstw z jedną osobą niepełnosprawną miało w mieszkaniu komplet instalacji rejestrowanych w spisie – 1,3 mln., w tym 214 tys. na wsiach (w 2002 r. 872 tys., na wsi 9 tys.). Wzrost liczby gospodarstw domowych na wsi z jedną osobą niepełnosprawną mających współczesne wyposażenie sanitarno-techniczne mieszkań określić zatem można jako „gwałtowny”.

W 2011 r. 37 tys. gospodarstw wyłącznie z osobami niepełnosprawnymi nie wykazywało jeszcze w mieszkaniu wodociągu i innych warunkowanych nim instalacji, na wsi 29 tys. (w 2002 r. 100 tys. na wsi 82 tys.). W analogicznej sytuacji jest także 31 tys. gospodarstw z 1 osobą nie w pełni sprawną, na wsiach 24 tys. (w 2002 r. 106 tys., na wsiach 91 tys.). Przedstawione w analizie liczby względne świadczą ponadto, że również w 2011 r. w populacji gospodarstw z różnie nasilonym występowaniem osób niepełnosprawnych wyposażenie mieszkań pozostawało na ogół uboższe od notowanego w gospodarstwach osób

sprawnych, przede wszystkim na wsiach. W 2011 r. zniwelowane zostały w zasadzie istniejące w 2002 r. znaczne różnice w tym zakresie na niekorzyść gospodarstw z wyłącznie osobami niepełnosprawnymi.

Stwierdzona na podstawie przeprowadzonej analizy poprawa (niekiedy znaczna) w zasadzie wszystkich miar sytuacji mieszkaniowej gospodarstw domowych i rodzin w Polsce w okresie między NSP 2002 i NSP 2011 związana jest w znacznym stopniu z wywołaną przekształceniami systemowymi stagnacją lub regresem wielu procesów ludnościowych. Powodowana jest także dyktowanymi prawami rynku, kierowaniem niezbyt wysokich rozmiarów budownictwa do lepiej sytuowanych materialnie warstw społeczeństwa polskiego. Poprawa sytuacji mieszkaniowej w Polsce – ilustrowana w sposób najbardziej wymowny uśrednionymi danymi – ma jednak w niektórych aspektach wątpliwy społecznie charakter w zakresie zastosowanych w przedłożonym badaniu przekrojów danych, przede wszystkim tych nieco zdezagregowanych. Odnosi się to zwłaszcza do w sumie niewielkiego polepszenia się w wymiarze globalnym samodzielności zamieszkiwania gospodarstw domowych i rodzin w Polsce, czyli miary decydującej o ogólnej wymowie stanu zasobu i warunków mieszkaniowych. Rozpatrywane w niektórych przekrojach danych zmiany samodzielności zamieszkiwania w Polsce w okresie 2002-2011 nie są bowiem już tak jednokierunkowe i jednoznaczne.

3. Rekomendacje dla przyszłych NSP w Polsce

Decyzja o gruntownej zmianie metody spisu oraz technik pozyskiwania danych stanowi wyraz poszukiwania nowych kierunków działań, czyniących NSP 2011 oraz dalsze spisy ludności i mieszkań w Polsce bardziej efektywnymi organizacyjnie i mniej kosztownymi. Decyzja ta wpłynęła na zasygnalizowane w uwagach metodycznych i podczas analizy danych uproszczenia układu prezentacji danych oraz treści materiału liczbowego dotyczącego sytuacji mieszkaniowej gospodarstw i rodzin w Polsce w latach 2002-2011.

Z pozytywów dotyczących układu danych NSP 2011 należy wskazać możliwość analizowania i porównywania z wynikami NSP 2002 informacji na temat tytułu prawnego do zamieszkiwania z rozróżnianiem własności mieszkania i budynku. W gospodarce rynkowej, kwestia ta jest istotna między innymi dla szacowania wartości nieruchomości np. w nowych uwarunkowaniach działalności spółdzielczości mieszkaniowej wprowadzonych w Ustawie

z 14 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2007 r. Nr 125, poz. 873). Ustawa ta implikuje wewnętrzne przesunięcia statusu prawnego mieszkań i budynków wybudowanych przez spółdzielnie, które występują przede wszystkim w urbanistycznej formie osiedli z wielopiętrowymi budynkami wielorodzinnymi. Jest to istotne między innymi ze względu na kształtowanie się wartości rynkowej, wartości odtworzenia, a także wartości ubezpieczeniowej tych nieruchomości mieszkaniowych. Problematyka ta jest skomplikowana w związku wydzieleniem ekonomicznym poszczególnych budynków mieszkalnych. Wyodrębnienie to wywołuje między innymi konieczność odrębnego rozliczania kosztów ich utrzymania. Tego typu nieruchomości mieszkaniowe ze względu na obecne użytkowanie, formę zabudowy wielopiętrowej i jej kompozycję urbanistyczną nie są przy tym lub nie mogą być jako całość przedmiotem obrotu rynkowego. Jest tak zatem w większości innych przypadków nieruchomości mieszkaniowych nie tylko usytuowanych jako osiedla mieszkaniowe, lecz również funkcjonujących jako poddane procesowi wykupu mieszkania, budynki i ich zespoły z sektora publicznego (mieszkania komunalne, tbs, zakładowe, Skarbu Państwa itd.).

Z uwagi na znaczenie zagadnień ludnościowych dla dalszego rozwoju Polski pewne wątpliwości budzi zwłaszcza oparcie wyników NSP 2011 dotyczących gospodarstw domowych i rodzin na badaniu reprezentacyjnym i związane z tym odejście od obliczania niektórych wielkości przeciętnych w publikacjach spisowych np. przeciętnej p. u. mieszkań zajmowanych przez gospodarstwa domowe w układzie źródeł ich utrzymania. W NSP 2011 nie znajduje także kontynuacji układu danych z NSP 2002 wiążący kwestię samodzielności zamieszkiwania i wielkości gospodarstw z częstością występowania ludności starszej wiekiem w mieszkaniach i gospodarstwach domowych. Uproszczony – porównywalny między NSP 2002 a NSP 2011 – przekrój danych dotyczących liczby i proporcji gospodarstw domowych zamieszkujących samodzielnie według wielkości oraz reprezentanta danego gospodarstwa w wieku 60 lat i więcej nie do końca wypełnia tę lukę. Waży tu także zaniechanie podawania w NSP 2011 informacji o „głowach” gospodarstw domowych.

W NSP 2011 pojawia się również kwestia samodzielności zamieszkiwania gospodarstw domowych i rodzin w stosowanych przecież podczas NSP 2002 przekrojach ich wielkości składu, typu, źródeł utrzymania oraz grup społeczno-zawodowych z punktu widzenia obecności osób niepełnosprawnych. Brak dostępnych danych w tym zakresie dotyczących gospodarstw domowych z osobami niesprawnymi oraz gospodarstw domowych osób niepełnosprawnych zaciera niemałe – jak można pośrednio sądzić – społeczne zróżnicowanie samodzielności zamieszkiwania w tym jakże ważnym aspekcie między innymi wobec członkostwa Polski

w UE. W odróżnieniu od publikowanych wyników NSP 2002 brakuje także danych dotyczących typów rodzin i gospodarstw domowych w pomieszczeniach niebędących mieszkaniami. Dostępne są tylko dane o pomieszczeniach niebędących mieszkaniami stanowiących w czasie spisu miejsce faktycznego zamieszkania co najmniej jednej osoby. W 2011 r. ustalono 1,3 tys. takich pomieszczeń, w których zamieszkiwało 3,2 tys. osób, podczas gdy w trakcie NSP 2002 – spisano 5,7 tys. pomieszczeń i mieszkających tam 11,5 tys. osób.

Zaznaczają się także inne utrudnienia porównań danych NSP 2002 i NSP 2011 o znacznie mniejszym praktycznym znaczeniu dla strukturalnej wymowy analizy sytuacji mieszkaniowej gospodarstw i rodzin w Polsce w latach 2002-2011. Na przykład porównania danych spisów z lat 2002 i 2011 nie są możliwe w aspekcie skali i częstości występowania gospodarstw domowych według stopnia wyposażenia w instalacje w mieszkaniu, a pozostających na utrzymaniu innych gospodarstw domowych. Dane dotyczące tego przekroju analizy nie są wyodrębniane w dostępnych materiałach NSP 2011.

Dochodzenie statystyczne w postaci NSP 2011 przeprowadzone zostało metodą, obejmującą przede wszystkim wykorzystanie administracyjnych źródeł danych czerpanych z rejestrów i systemów informacyjnych administracji publicznej oraz pozyskanych od respondentów w ramach uzupełniających badań ankietowych. Zastanowić się jednak wypada, czy system administracyjnej sprawozdawczości bieżącej okrzepł już po zawirowaniach transformacji systemowej w takim stopniu, że można go stosować jako jedno z podstawowych źródeł informacji w przyszłym NSP, jak się to stało podczas NSP 2011. W przypadku powtarzania się wskazywanych w przedstawionym opracowaniu luk i usterek w następnych spisach powszechnych przeprowadzanych w Polsce, niezbędna byłaby stała praktyka badań uzupełniających i dochodzeń typu statystycznego w postaci badań specjalnych ankietowych – reprezentacyjnych lub sondażowych. Możliwość przeprowadzenia pożądanej inwentaryzacji technicznej zasobu mieszkaniowego wydaje się natomiast w Polsce bardzo odległą, być może już nierealną perspektywą.

Błędy są nieodłącznym elementem wszystkich dochodzeń statystycznych i opartych na nich badań. Sygnalizowaną niekiedy w trakcie analizy potrzebę dalszej weryfikacji danych NSP 2011 traktować należy zatem jako propozycję rutynowej procedury badawczej. Poznaniu ograniczenia danych NSP 2011 służą przy tym np. nierozpatrywane w opracowaniu, a opublikowane tablice precyzji niektórych jego wyników. Pamiętać trzeba także o obowiązującym, w pewnym stopniu znoszącym odchylenia i błędy masowych dochodzeń statystycznych prawie wielkich liczb.

Przy powyższych rekomendacjach, uwagach i zastrzeżeniach, przedstawione studium, wydaje się świadczyć, że waga NSP 2011 dla przyszłych dochodzeń spisowych w Polsce pozostaje w dużej mierze nieznaną. Przy kontynuacji zastosowanej w NSP 2011 metody kompilowania danych z różnych źródeł, dotychczasowa społeczno-gospodarcza rola narodowych spisów powszechnych ulegać będzie bowiem przewartościowaniom. Znikać będzie – jak się wydaje – ich zasadnicza funkcja fundamentalnej płaszczyzny odniesienia do weryfikacji centralnej statystyki bieżącej oraz innych rejestrów i baz danych typu branżowo-resortowego opartych na sprawozdawczości. Równocześnie ewoluować będzie język interpretacji danych spisowych oparty dotąd na doświadczeniach w tej dziedzinie. Sądzić można, że przyszłe narodowe spisy powszechne w Polsce stawać się będą – mimo potrzeby utrzymania ich idei jako badania pełnego – pojawiającym się co około dziesięć lat strumieniem danych konfrontowanych tylko z innymi bieżącymi strumieniami korespondujących informacji. Spisy powszechne tracić natomiast będą funkcję podstawowego zasobu informacji dotyczącego ludności i mieszkań, stanowiącego bazę okresowych korekt sprawozdawczości typu bieżącego.

LITERATURA

1. Wykaz monografii i opracowań

Andrzejewski A., *Sytuacja mieszkaniowa w Polsce w latach 1914-1974*, PWE, Warszawa 1977.

Cesarski M., *Polityka mieszkaniowa w Polsce w pracach naukowych 1918-2010. Dokonania i wpływ polskiej szkoły badań*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013.

Cesarski M., *Sytuacja mieszkaniowa w Polsce – pierwsze wyniki NSP 2011 na tle lat 1988 i 2002*, „Człowiek i Środowisko” 2012, nr 4.

Cesarski M., *Sytuacja mieszkaniowa w Polsce w latach 1988-2005 – dziedzictwo i przemiany*. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2007.

Gołata E., *Spis ludności i prawda*, „Studia Demograficzne” 2012 nr 1(161).

Krzczkowski. K., *Kwestia mieszkaniowa w miastach polskich*, Związek Miast Polskich, Warszawa 1939.

Lis P., Skala potrzeb mieszkaniowych w Polsce, (w:), Raport CEBOS oraz ekspertyzy i opinie w sprawie sytuacji mieszkaniowej Polaków. Kongres Budownictwa. Habitat for Humanisty Poland, Fundacja Bezdomnych–Fundacja Ludzi Aktywnych, Warszawa, listopad, 2013. <http://www.kongresbudownictwa.pl/pliki/konferencja%20mieszkalnictwo%20w%20roku%20rodziny/wydawnictwo%20na%20posiedzenie%2014.11.2013.pdf> (data dostępu: 15.08.2014)

Lis P., Skala potrzeb mieszkaniowych w Polsce „Domy Spółdzielcze” 2014 nr 1.

Przymeński A., Zakres i dynamika socjalnej pomocy mieszkaniowej w Polsce w świetle wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań 2011 i elementy zmian od 2002 r. Poznań, 2014 (maszynopis).

Sytuacja mieszkaniowa ludności Polski w roku 1978, t. 1 i 2, IKŚ, Warszawa, PWN 1983.

Ulman P., Sytuacja mieszkaniowa polskich rodzin, (w:) Mieszkalnictwo w roku rodziny, (w:), Raport CEBOS oraz ekspertyzy i opinie w sprawie sytuacji mieszkaniowej Polaków. Kongres Budownictwa. Habitat for Humanisty Poland, Fundacja Bezdomnych–Fundacja Ludzi Aktywnych, Warszawa, listopad, 2013.

<http://www.kongresbudownictwa.pl/pliki/konferencja%20mieszkalnictwo%20w%20roku%20rodziny/wydawnictwo%20na%20posiedzenie%2014.11.2013.pdf> (data dostępu: 15.08.2014)

Ulman P., Sytuacja mieszkaniowa polskich rodzin „Domy Spółdzielcze” 2014 nr 1. Urbańska W., Warunki zamieszkiwania i preferencje mieszkaniowe młodych polaków w latach 2007 i 2011, „Problemy Rozwoju Miast, 2013, z 1.

2. Wykaz publikacji statystycznych

Conference of European statisticians recommendations for the 2010 censuses of population and housing, United Nations, New York and Geneva, 2006.

Gospodarstwa domowe i rodziny, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002. Warszawa, GUS 2003.

Gospodarstwa domowe i rodziny. Charakterystyka demograficzna, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2014.

Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, Warszawa, GUS 2003.

Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna. Część I. Ludność, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2013.

Ludność i gospodarstwa domowe. Stan i struktura społeczno-ekonomiczna. Część II. Gospodarstwa domowe, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2014.

Mieszkania. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2013.

Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011. Raport z wyników, Warszawa, GUS 2012.

Osoby niepełnosprawne oraz ich gospodarstwa domowe. Część II. Gospodarstwa domowe, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa 2003.

Osoby niepełnosprawne oraz gospodarstwa domowe oraz rodziny w latach 1988-2002, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa 2004;

Raport z Wyników Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa 2003, s. 8-12.

Recommendations for the 2000 Censuses of Population and Housing in the ECE Region, ECE, Eurostat, Statistical Standards and Studies No 49, United Nations Publication Sales No. 98. II, E. 5, New York. Geneva 1998.

Principles and recommendations for population and housing censuses, Revision 2, Statistical papers Series M No. 67/Rev.2 United Nations, New York 2008.

Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i ich rodzin, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2002, GUS, Warszawa 2003.

Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i rodzin, Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2014.

Zalecenia międzynarodowe dla statystyki ludności. Spisy ludności i mieszkań około 2000 r. „Zeszyty Metodyczne i Klasyfikacje” GUS, Warszawa 2000.

Zamieszkane budynki. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, GUS, Warszawa 2013.

3. Wykaz aktów prawnych

Rozporządzenie (WE) Parlamentu Europejskiego i Rady Nr 763/2008 z dnia 9 lipca 2008 r. w sprawie spisów powszechnych ludności i mieszkań, Dz. U. UE. L. z dnia 13.08.2008 r.

Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, Dz.U. 2001 nr 4.

Ustawa z dnia 14 czerwca 2007 r. O zmianie ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. 2007 nr 125.

Ustawa z dnia 4 marca 2010 r. o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2011 r., Dz. U. z 26 marca 2010 r. nr 47.